

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Ужгородський національний університет
Історичний факультет
Кафедра історії України

ТИСЯЧОЛІТТЯ — MILLENNIA

Науковий щорічник

Випуск 2

Ужгород
Видавництво «Гражда»
2015

ББК ТЗ (4 Укр) я54 Т44
УДК 94 (477) (063)

Редколегія:

Данилюк Дмитро Дмитрович,
д.і.н., професор кафедри історії України УжНУ;

Жулканич Неля Михайлівна,
д.і.н., професор кафедри історії України УжНУ;

Задорожний Володимир Євгенович,
д.і.н., професор кафедри історії України УжНУ;

Капітан Лариса Іванівна,
д.і.н., завідувач кафедри суспільних дисциплін Мукачівського державного університету;

Офіцинський Роман Андрійович,
*д.і.н., професор, завідувач кафедри історії України УжНУ
(головний редактор);*

Сухий Олексій Миколайович,
д.і.н., завідувач кафедри новітньої історії України Львівського національного університету ім. І. Франка;

Федака Сергій Дмитрович,
д.і.н., професор кафедри історії України УжНУ;

Фенич Володимир Іванович,
к.і.н., доцент кафедри історії України, декан історичного факультету УжНУ (заступник головного редактора);

Штерр Діана Іванівна,
*викладач кафедри історії України УжНУ
(відповідальний секретар).*

Рецензенти:

Гарагонич В.В.,
*д.і.н., професор кафедри міжнародних відносин
Східноєвропейського слов'янського університету, м. Ужгород.*

Скочиляс І.Я.,
*д.і.н., декан гуманітарного факультету Українського
католицького університету, м. Львів.*

Відповідальний за випуск:

Попович Тетяна Юріївна,
викладач кафедри історії України УжНУ.

*Рекомендовано до друку Вченою радою історичного факультету
Ужгородського національного університету
18 грудня 2014 р., протокол № 5.*

ISBN 978-966-176-126-0

© Автори статей, 2015
© Видавництво «Гражда», 2015

ВІД РЕДАКЦІЇ

C'est seulement l'ambition de devenir une science qui a constitué l'histoire en activité autonome, professionnelle, fondée sur une méthode d'analyse critique des documents, et intimement liée à un enseignement dont le premier devoir était, chacun le sait, de faire comprendre et aimer la patrie.

Pierre Nora.

L'histoire au péril de la politique. 2011.

Лише прагнення стати наукою перетворило історію на автономну, професійну діяльність, засновану на критичному аналізі документів і тісно пов'язану з освітою, головний обов'язок якої загальновідомий: навчити розуміти і любити батьківщину.

П'єр Нора.

Історія як захист від політики. 2011.

КИМ Є НИНІ ІСТОРИК?

80-літній француз П'єр Нора у промові на конференції «Rendez-Vous de l'Histoire» 16 жовтня 2011 р. в Блуа, що відома в українському перекладі під назвою «Історія як захист від політики», запримітив зміни основ професії історика: від хранителя і гаранта часової неперервності до перекладача й експерта із соціального попиту. Одночасно завдяки всюдисущій журналістиці зростає кількість покупців історії, дистриб'юторів, споживачів, виробників. Власне, ще видатний філософ і письменник, Нобелівський лауреат Альбер Камю (1913-1960) «істориками сьогодення» вважав саме журналістів, а істориків – «журналістами минулого».

Нема сумнівів, що, як визначив П. Нора, історія є наукою, заснована на критичному аналізі документів й тісно пов'язана з освітою, головний обов'язок якої навчити розуміти і любити батьківщину. Так само надзвичайно складно заперечити фундаментальне положення про те, що єдність і розмаїття – пара антиподів і взаємодоповнювальних елементів, які служать основним інструментом розуміння історії. Теж цілком природньо в сучасному світі виступають антиподами історія і політика, що поєднує ідеологію та пам'ять. До таких висновків член Французької академії П'єр Нора прийшов на схилі віку, підсумовуючи життєвий та професійний досвід.

Чому детально на цьому наголошуємо, відкриваючи другий випуск наукового щорічника «Тисячоліття – Millennia»? Сучасній Україні

бракує справді кваліфікованих і діяльних істориків. Їх брак відчутний у столиці та у провінційних закутках. Це видно на полицях книгарень, із каталогів електронних бібліотек, програми теле- і радіоефіру. Дуже обмаль якісних текстів, зате надміру історичної джинси, пусто-порожньої графоманії.

«Тисячоліття – *Millennia*» береться за попередню селекцію наукових праць, які б могли претендувати на те, щоб з їхнім змістом познакомився ширший загал. Саме тому вперто націлюємо автору – членів кафедри історії України та її наукових партнерів – подати варіант і підсумкову в річному вимірі статтю, результати котрої ще ніде не оприлюднювалися і котра не залишить байдужим вдумливого читача, незалежно від його статусу.

Щорічник «Тисячоліття – *Millennia*» є загальнодоступним. Його можна прочитати не тільки як традиційне друковане видання, але й повністю на персональному сайті головного редактора – www.ofitsynskyy.uzhgorod.ua. Наразі у другому випуску головний акцент зроблено на болючій сторінці новітньої історії України – російській агресії, що розпочалася в лютому 2014 р. окупацією та анексією Автономної Республіки Крим і продовжується війною на частині Луганської та Донецької областей, а також на підсумках першої річниці Революції гідності. У тому, що інтелектуальна Україна єдина, наочно показуємо у нашому щорічнику, авторами якого є представники діаметрально протилежних регіонів – найзахіднішого (Закарпаття) і найсхіднішого (Донбасу).

Хоча ми не журналісти, а вчені, проте швидко реагуємо на поточні події. Бо насправді ми є істориками і минулого, і сьогодення. Як громадяни, бачимо Україну в близькому майбутньому не в числі проблемних країн, а серед провідних держав світу.

Роман Офіцинський,
головний редактор

ДИСКУСІЯ

РЕВОЛЮЦІЯ ГІДНОСТІ В УКРАЇНІ: ЗДОБУТКИ І ПРОРАХУНКИ

УДК 94 (477.6) «2013-2014»

Модератор: декан історичного факультету УжНУ, доцент кафедри історії України, кандидат історичних наук **Володимир Фенич**.

Учасники: доцент кафедри політології та міжнародних відносин Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля (нині у м. Сєверодонецьк), кандидат політичних наук **Ганна Агафонова**; доцент кафедри нової і новітньої історії та історіографії УжНУ, кандидат історичних наук **Сергій Волощук**; викладач кафедри політології та міжнародних відносин Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля, кандидат політичних наук **Катерина Ірха**; завідувач кафедри історії України УжНУ, доктор історичних наук **Роман Офіцинський**; доцент кафедри історії України УжНУ, кандидат історичних наук **Наталія Радченко** (перед російською окупацією працювала у Луганському національному університеті ім. Т. Шевченка); професор кафедри країнознавства УжНУ, доктор історичних наук **Ігор Тодоров** (перед російською окупацією працював у Донецькому національному університеті); головний редактор обласної газети «Трибуна», кандидат історичних наук **Павло Федака**; професор кафедри історії України УжНУ, доктор історичних наук **Сергій Федака**; студент 1-го курсу історичного факультету УжНУ **Іван Флорія** (уродженець м. Краматорськ Донецької області), проректор з науково-педагогічної та виховної роботи УжНУ, доктор філософських наук **Федір Шандор**.

Інформаційний супровід – «Медіа-центр УжНУ» (директор – кандидат філологічних наук, доцент **Галина Шумицька**¹).

*Круглий стіл
на історичному
факультеті УжНУ
21 листопада 2014 р.*

¹ Риган Г. Революцію Гідності в Ужгородському університеті відзначили гідно! // Медіацентр УжНУ. – mediacenter.uzhnu.edu.ua. – 2014. – 24 листопада.

В. Фенич: Зараз Україна переживає прощання з радянською імперією. Перебуваємо в такому постімперському середовищі, постімперському суспільстві, коли вже країна вирішила докорінно змінити, попрощатися зі своїм минулим. 23 роки незалежності – це важкі пологи для України, важкий іспит.

Нині ми зібралися, аби обговорити події, що відбулися впродовж року, підбити певні підсумки. Не знаю, чи звернули ви увагу на опитування, оприлюднене на сайті «Української правди», але цифри промовисті. 36 % українців, думку яких з'ясовувала група «Рейтинг» (опитували впродовж 6-13 листопада), вважають, що слід скасувати перемир'я й завершити АТО до повного відновлення української влади на всьому Донбасі. 21 % респондентів підтримують надання ширших економічних і гуманітарних повноважень регіону. Ще 17 % – за надання самостійності, федеративного статусу краю у складі України. А 9 % опитаних виступають за їх відокремлення від України. Не визначилися – 17 %. У нас присутні колеги зі Сходу, тож почуємо і їхні думки щодо цих подій і разом спробуємо дійти якихось висновків, можливо, щось навіть спрогнозуємо.

Н. Радченко: [Виступ подається окремою статтею у цьому щорічнику].

К. Ірха: Хоч я кандидат політичних наук, все ж хотіла б висловити побутово-соціальну думку. Ми відчували і київський Майдан, і антимайдан у Луганську в режимі «тут і зараз». Будучи студенткою другого курсу, переживала перший майдан у Києві. Була проблема інформаційна, бо на Сході не сприйняли тих ідей в їх адекватному вигляді. Коли був перший Майдан, люди не могли дізнатись, що відбувається. Інформацію черпали від друзів, знайомих, родичів.

Варто відмітити роль політичних партій, які спостерігали за всім, що відбувається. На 2014 р. Комуністична партія фінансувала більшість антиукраїнських, антимайданівських акцій, що лицемірно відбувались біля пам'ятника Тарасу Шевченку в Луганську. Вони супроводжувались матеріально, інформаційно, поліграфічно, з дуже дивними гаслами. Якщо пам'ятаєте березень-квітень, то це була така величезна акція, що поширилась на Харків, Луганськ, Запоріжжя, Донецьк і т.д. Хто спостерігав чи був очевидцем тих подій пам'ятає, що спочатку в кожному з обласних центрів на антиукраїнських мітингах лунали гасла федералізації. Дуже важливо сказати, певно 5 % від усіх, з точки зору категоріального апарату розуміли, що значить це слово. Потім де-не-де чулись гасла, що Донбас – це Росія. Коли десь хтось почав говорити про приєднання Сходу до Росії, то плакати різко змінили: «Янукович – наш президент», «Поверніть Януковича». Януковича не повернули і залунали якісь космічні гасла проти Америки.

У той період у містах вже вкорінилась антиукраїнська ідеологія та сепаратистські настрої. Спостерігати цю ситуацію кожного дня було ду-

же і дуже важко. Спілкуючись з рядовим учасником антимайдану, розумієш наскільки несвідомі та непослідовні це люди. Хотіли, щоб Донбас почувли? Його почувли. На запитання для чого всі ці мітинги чуєш: «А чому в Києві можна, а у нас нельзя?». Далі ходили з плакатом «Путін введи войска» – почувли, ввели війська. У цьому звинувачую ЗМІ. Особливо центральні телеканали (1+1, Інтер, Україна, СТБ і т.д.), які весь час показували, що все погано-погано-погано, і якщо сьогодні живі – помре-те завтра. Люди відмовлялись це дивитись. А тут є альтернативні новини, які на Сході дуже популярні. Вони російськомовні та ще й новини іншої країни, в якій все нормально і чудово. На противагу Україні. Легше прийняти казкові події, вірити в те, що не потрібно нічого робити, є «скатерть-самобранка», золота рибка і т.д. Мовляв, з приходом російської влади всі будуть в достатку і країна процвітатиме.

Люди насправді не знали, що відбувається в Києві, бо не спілкувалися з тими, які були там, а дивилися телебачення. До того ж, більшість відчувала себе обділеною за те, що «годує всю країну», а у відповідь не отримує нічого. Є зневіра в управлінні. Такого зневажливого ставлення до народу, як за часів уряду Азарова, я не пам'ятаю. Іншою проблемою є те, що з телебачення звучить занадто багато термінів, які люди не можуть зрозуміти адекватно (федералізація, децентралізація, люстрація, сепаратизм). Ніхто не знає наукового значення цих слів. Люди виходили з цими гаслами і не знали чого вони хотіли.

Варто говорити про те, що Україна програла тут інформаційну війну. З плюсів є те, що нове покоління, молодь є більш свідомою. Це можна засвідчити наприкладі студентів нашого університету, що не захотіли залишитись у Луганську. Зараз там, на окупованому Сході йде повне зомбування населення. Кажуть, що дадуть молоді якісно кращий і вищий диплом, ніж Україна. Викладання у новому університеті, що функціонує на базі нашого, ведеться виключно російською мовою. Йде повна дезінформація: «Ви нічого не втратили, бо України завтра не буде», «Росія ніколи не залишить нас у біді», «Це все исконно русские территории».

Потрібне перезавантаження. Бо людина, яка кричить «Україна forever!», а сама на грудях носить маленький значок Леніна, не зможе побудувати нічого хорошого. Ми маємо знати зміст і сенс тих гасел, які застосовуємо і реалізуємо. Майдан – це той заряд, який має отримати вся Україна. І не чекати, що «вдруг прилетит волшебник в голубом вертолете и бесплатно покажет кино», а працювати-працювати-працювати. Революція дала поштовх до створення якісно нового суспільства.

[Див. також окрему статтю К. Ірхи у цьому щорічнику].

П. Федака: Мені б хотілось звернути увагу на місцеві події. Певно, висловлю контroversійну думку. Можливо, не всі її приймуть, але ви історики, повинні розуміти. Я пройшов акцію «Україна без Кучми», активно брав участь у попередньому Майдані, був керівником одного із

штабів Ющенка. Зараз я пасивний, лише слідкував за тим, що відбувається. Хочу спростувати тезу, яка є відома всім, що революцію задумують романтики, втілюють в життя фанатики, а її плодами користаються негідники. Насправді, революцію задумують інвестори. Ті, хто платить, потім і користується плодами.

У 2004 р. відповідно було два табори, один з яких набирав прихильників на ідеологічній основі (хоча потрібне було фінансування), інший – на проплаченій. Нас збирали в Києво-Могилянській академії, наперед розповідали, що буде важка осінь (це напередодні листопаду 2004 р.), навіть показували прапори, які потім буде бачити вся країна, – помаранчеві. Ми їх не сприймали взагалі, то був якийсь дикий колір, не розуміли для чого. Потім нам, біля 700 особам, включили фільм, всі подивились десятихвилинний ролик, який прогнозував майбутню революцію. Ввімкнули світло, всі піднялись і так само десять хвилин, як і тривав ролик, кричали: «Ющенко! Ющенко!». Ми кричали в захваті, всі вже були бійці революції, готові на все. Правда, то була інша революція, і ми знищили режим Кучми. Ну, а прийшли люди, котрі хотіли прийти до влади. Ющенка зненавиділи і розчарувались в ньому буквально за короткий термін його президентства. Його рейтинг все падав і падав: з 56 до 10 %, а потім і до 5 %. Тоді був шанс для України. Тепер іде війна. Чому? Бо ми не скористалися шансом. Ми могли прийти до Європи мирним шляхом. Ми нація гідна для того, щоб бути в Європі.

Зараз ситуація зовсім інша. Тоді ми отримали позитивний досвід. Піднялись з чотирьох кінцівок на дві. Знали, що Янукович – не Ющенко, що він може застосувати силу, але до кінця не вірили в це. Буквально за тиждень до побиття студентів, розгону Майдану, був круглий стіл на телеканалі «Тиса», де дискутували з приводу того, чому Янукович не підписує Асоціацію з ЄС. Наступного дня в Ужгороді під проливним дощем зібралось 300-400 людей, котрі вийшли висловити свою позицію. Я також вийшов, але потім не брав участі, бо бачив, як почали використовувати активістів. Їх проплачували, щоб їхали до Києва робити революцію.

Стали на ті ж граблі. Це можна сказати на прикладі Віктора Щадея. На хвилі революції, наприкінці лютого його призначають виконуючим обов'язки Ужгородського міського голови. Через два місяці він уже сам починає брати участь у всіх тих схемах деребанних і отримувати свою частку. Вчора взагалі – небачене. Фракція «Батьківщини» у міській раді, до якої входили Щадей, Чучка та інші, підтримала регіонала Андрієва, і він став в. о. мера.

На кожну революцію з часом приходять контрреволюція. Але надієшся, що буде краще. У 2004 р. була революція гідності, а тепер – революція воїнів, вони відчули, що можуть впливати на процеси. Будемо сподіватись, що Україна вирветься з пут, що її оповили, але важко сказати скільки ще людей має загинути.

Г. Агафонова: Взаємини між Росією та Україною почали псуватися ще 2013 р. Відтоді динаміка наших добросусідських стосунків знижувалася. Завжди так сприймали, що РФ – старший брат, Україна – молодша сестра. Не варто обнадіювати себе й будувати якісь ілюзії щодо рівності цих держав. Росія впродовж останніх років економічно зросла і відповідно стала сильнішою. Окрім військового тиску, нині вона використовує й газовий терор. Тож у цій битві ми їй програємо, якщо не відмобілізуємося.

Луганськ знаходиться в інформаційній блокаді – нема ніякого сполучення із зовнішнім світом. Йдеться про амбіційні плани Росії щодо керування світом (агресія через те, що стоять на її шляху і чинять перешкоди). Бачимо втілення у XXI ст. концепції «руського мира» на противагу Америці. Україна посідала визначальне місце в цій схемі, але Майдан перемішав усі карти. Майдан, революція підняли актуальну тему політичної свідомості населення України: розрізненість Сходу і Заходу. Адже не всі жителі Донбасу ідентифікують себе з Україною. Потрібна цілеспрямована державна політика, щоденна праця, а не порожні балачки.

І. Флорія: Я родився и вырос в Краматорске, Донецкая область. К сожалению, в последний год моего проживания дома, пришла война, и мне пришлось искать новое место жительства. Я приехал на Закарпатье, где проживала моя тетьа. Сначала жил в Мукачево, но ЗНО сдавал в Ужгороде. В город я сразу влюбился и решил здесь остаться. В глаза сразу бросается толерантность людей, их доброта, лояльное отношение ко многим недостаткам. В отличие от ментальности донецкой, здесь очень ценится духовный мир людей, а там – материальная составляющая. Сначала моя мать была эвакуирована «Правым сектором» в Тернополь, где временно поживала, а потом вернулась, соскучилась за домом. В Краматорске проживает мой младший брат с моим отцом.

С. Федака: Дуже цікава розмова сьогодні відбувається і дуже цікаво почути людей з того краю України. Настільки неоднозначні, суперечливі почуття. Згадався класичний анекдот, що таке змішані почуття – це коли твоя теща в твоєму улюбленому автомобілі летить у провалля. Не можна оцінювати ні різко позитивно, ні різко негативно. З самого початку – в лютому – я розумів, що ситуація йде до некерованості. Те, що Януковича з усією мафією, яка розграбовувала країну, вигнали – це плюс. Я розумів, що далі піде щось дуже некероване. Буквально через кілька днів після того вже все закрутилось. Було дуже важко все це приймати. Дуже насторожує і не дає довір'я те, що відбуваються навколо Верховної Ради, яка ніяк не може запрацювати, а коли й запрацює, то не відомо чого чекати. Поживемо – подивимося. Сьогоднішня акція є надзвичайно цікавою і я буквально схилиюся перед організаторами.

І. Тодоров: Про себе. Вже третій місяць я професор кафедри країнознавства Ужгородського національного університету. Дуже вдячний, що не лише мені була надана робота, а й моїй дружині, яка працювала

завідувачем кафедри міжнародних освітніх і ділових комунікацій в Донецькому національному технічному університеті. Я останні десять років працював у Донецькому національному університеті на кафедрі міжнародних відносин і зовнішньої політики.

Востаннє на Закарпатті я був у складі експертної комісії з акредитації УжНУ. Мене тут вже знали. Я погоджуюсь з Іваном Флорією про атмосферу, ауру міста. Ми з дружиною пишаємось тим, як тут нормально, особливо як працюють відповідні служби, оскільки вже маємо ужгородську реєстрацію, тобто є мешканцями цього чудового міста. Як це все проходило, то ніяких взагалі питань не виникало. Маючи, солідний досвід у спілкуванні з відповідними структурами в Донецьку, ми просто були в позитивному шоці.

Хочу подякувати організаторам за цю чудову тему, більше того, сьогодні варто підвести певні підсумки. Згідний з колегою з Луганську, ми, до речі, працювали з цим університетом дуже плідно. Нещодавно розмовляв з однокурсником з Краматорська. Він казав, що таке враження, ніби й не було війни. Хоча про такі речі, як ментальність можна багато говорити, особливо про ставлення до українців. Але вже відчуються позитивні зрушення.

Сьогодні річниця початку Євромайдану, завтра буде десята річниця початку Помаранчевої революції. Думаю, що теперішній президент відмінить указ попередника про поєднання Дня свободи і Дня злуки.

Я професійно займаюсь питаннями європейської та атлантичної інтеграції України. Рік тому, до ганебного рішення уряду про призупинення євроінтеграції, я був на конференції у Відні, де виступили два Чалих, але не родичі. Олександр Чалий, колишній заступник міністра закордонних справ України, і Валерій Чалий, також колишній заступник міністра закордонних справ, а зараз заступник голови адміністрації президента. Олександр Чалий не бачив жодних підстав, щоб угода не була підписана. Це було сказано 20 листопада. Валерій Чалий не бачив жодних підстав, що вона буде підписана. На той момент здобутки уряду Азарова були вагомими. Переговори про Асоціацію розпочали ще за уряду Тимошенко, але обіцянки їх закінчити до 2009 р. не були втілені. А вже в кінці 2011 р. угода була готова. Її в 2012 р. парафували, наповнили змістом угоду про зону вільної торгівлі.

Позиція Росії завжди була однозначною. Тліла образа за особистий прорахунок Путіна щодо Помаранчевої революції. Кремль не сприймав євроінтеграційні потуги України. На початку листопада 2014 р. в Сочі Путін зумів переконати остаточно Януковича. Як саме залишається здогадуватись. Мені здається, що навіть питання особистої безпеки були використані. Янукович людина боягузлива, тому погодився. Хоча сподівання в нього були, як у Кучми. Янукович прагнув зіграти на протиріччях, і щось там собі вибивати. Рівень корупції, рівень руйнації держави був фантастичним.

З'являється один важливий чинник – український народ, вирішальний чинник Революції гідності. Це було неочікувано. Рік тому, я мав приватну бесіду під час вечері на конференції у Вільнюсі. За одним столом я сидів з директором фонду «Демократичні ініціативи» Іриною Бекешкіною, директором фонду «Відродження» Євгеном Бистрицьким і російським журналістом Євгеном Кісельовим, який вже багато років працює в Україні (не плутати з іншим Кісельовим – Дмитром). Це було в суботу 30 листопада. Напередодні були в Києві заклики до народного віче, щоб показати владі, що народ за євроінтеграцію. Пані Бекешкіна каже, якщо завтра у Києві збереться тисяч 15, то буде чудово. Покажемо усій Європі, що ми за євроінтеграцію. Хтось каже: «Якщо 20 тисяч?». «Ну, 20 – то вже взагалі фантастика». Нема підстав сумніватись у кваліфікації Бекешкіної, але вона, як соціолог не вірила, що таке можливо. Наступного дня збирається 100 тисяч. У нашій групі був політолог Олексій Гарань, який телефоном з Вільнюса давав вказівки, що потрібно встановлювати намети, треба робити Майдан постійним і т. і.

Ми пильно спостерігали за тим, що відбувається. У Донецьку, як і в Луганську, був свій Євромайдан. Нечисельний, переважно – молодь, хоча і було достатньо людей похилого віку, адекватних. Все відбувалось дуже мирно. Міліція не те, щоб заважала, а в деяких випадках навіть допомагала. Ворожість інших громадян була, але вона була стриманою. Це особливість регіону, що багато прихильників Російської Федерації, але все було латентним, не проявлялось. На відміну від Криму. Я мав таку можливість останні роки влітку бувати у Севастополі і мені там таку думку місцевий проукраїнський громадянин сказав, що «в Севастополі модно ненавидеть все українское». Триколори всюди і таке інше. Громадяни перебували під впливом Росії.

Таким чином, я ходив у Донецьку із стрічкою прапорів України та ЄС, ніхто мене не чіпав. Як у Києві почалась ескалація, те саме відбулося в Донецьку. Привезли тітушок, почалася штовханина, до бійок не дійшло. Організатори донецького Євромайдану вирішили, що не варто збиратись, бо небезпечно. Наступної неділі тітушок завезли ще більше, але їм не було кого бити і вони побились між собою. Розумієте, гроші заплачені – треба їх відробити.

Після подій лютого в Донецьку була атмосфера очікування «що воно буде». Саме цим скористалися російські спецслужби. Операція готувалася заздалегідь і дуже ретельно. Я не згодний із закидами про те, чому в Донецьку на початку березня не виходили сотні тисяч на підтримку України, а лише пару тисяч. Для Донецька навіть пару тисяч було вже багато. Добре, що збиралось навіть двісті-триста людей. Але вони б не змінили того сценарію, що розгортався з 1 березня. Мені було дивно бачити тисячі людей, які виходили з триколорами із закликами «Путин приди», «Путин дай пенсии, зарплаты». Це була п'ята колона, так звана Донецька республіка, яка ще зветься народною. Їх трико-

лор майорів на якихось нечисельних збіговиськах. Керівники Партії регіонів мали такий запасний варіант.

Молоде крило Партії регіонів свого часу також проводили мітинг на підтримку ЄС, але хлопці з Донецької республіки побили їх. На початку вони проводили акції про єдність України. Російські спецслужби не мали певності, що вдасться підняти місцеве населення належним чином. Із сусідніх російських областей привозили молодих хлопців, які розпізнавали одне одного так, що просто питали «скільки годин» і відповідали на дві години більше. Вони намагались десь підбурювати, провокувати місцеве населення, кидали якісь речі в українських мітингувальників. Потім почалися фізичні розправи. Абсолютний щабаш був на день народження Т. Шевченка. 9 березня у Донецьку якісь натовпи ганяли людей, автомобілі з українськими прапорцями. Спостерігати за цим було страшно. Прийшли люди на мітинг проукраїнський, а міліція їх відмовляла, що краще не треба. Наявність української символіки вже стала небезпечна. У моєї студентки під пальтом був прапорець, тітушки побачили і почали її штовхати біля кафедрального собору Московського патріархату. Вона намагалася сховатися, якась бабуся з цього собору її за волосся виштовхнула зі словами: «Ти сектантка!». Студентка потрапила до рук тітушок, які завдали їй пошкодження.

Потім пройшло захоплення адміністративних будівель. Спочатку здавалось, що міліція нейтральна, але невдовзі стало зрозуміло, що міліціонери зрадили. Так само і СБУ. На рівні головного управління, наскільки мені відомо, всі старші офіцери були агентами ФСБ. Молодші просто виконали команди. У Донецьку спостерігалася паралельна реальність. Якісь люди біля адміністрації кричать гасла, тримають триколори, п'ють пиво і т.д. За квартал люди насолоджуються весною, п'ють каву, гуляють з дітьми. Ось така мовчазна реакція непідтримки. Але вже наприкінці квітня все кардинально змінюється. Фактично розпочинається окупація Донецька. Тоді вже державної символіки в Донецьку не було. Президентські вибори 25 травня не були проведені, зате був проведений так званий референдум про незалежність ДНР. Отримали дуже жахливу ситуацію.

Абсолютно погоджуюсь з колегами, які вважають, що місцеве населення Донбасу було готовим до цього, проте нічого б не вийшло, якби не включили механізми спецоперацій Російської Федерації. Люди, які залишились там, дійсно знаходяться в інформаційному просторі Росії, і в кращому випадку намагаються піднятися над усіма, щоб не бути ні за тих, ні за тих. Хоча в умовах війни це неможливо. Яскравим прикладом є мій факультет, який почав працювати у Вінниці, але більшість залишились в ДНР. Я не кажу про виконуючого обов'язки ректора, бо про нього можна багато говорити. Ми працювали з ним на одній кафедрі, його українофобські настрої відомі. Ще в 1998 р. він обіцяв відправити мене в Сибір.

Велика вдача виїхати в інше місто і працювати за спеціальністю. Надія не вмирає або вмирає останньою. Але зараз казати про позитивні зміни нема підстав. Україна сама неспроможна вирішити ці питання, має бути підтримка консолідованого Заходу. На жаль, такої консолідованості нема. Як писав Т. Снайдер, для Росії важливіше не створити щось краще ЄС, а зруйнувати його. Те, що спостерігається в Угорщині, Словаччині, Чехії, свідчить про те, що світ грає за правилами, які нав'язує Путін. Просять Путіна, щоб він «повпливав» на сепаратистів. Раніше ніяких сепаратистів не було, це путінський проект. В Україні нема громадянської війни, а є відкрита, відверта агресія. Так буде, поки Захід не усвідомить, що це питання не якихось економічних преференцій для себе, а питання їхньої ж безпеки.

З нашого боку має бути чітка послідовна позиція. Надія є, бо у Верховній Раді вперше конституційна проєвропейська більшість. Потрібно, щоб нарешті парламент, президент, уряд відчули народну силу. Канадський прем'єр-міністр каже Путіну прибрати війська з України, а наш президент мовчить. Це насторожує.

С. Волощук: Кількома тезами окреслю власне бачення, власні міркування про події 2004 і 2013-2014 рр. Я прихильник тези, що величне вбачається здалеку. Ще не час розставляти всі крапки над «і». З'являться нові факти, документи, свідчення, які внесуть суттєві доповнення або й кардинальні зміни. Прикладом є пакт Молотова-Ріббентропа, про який все прояснилось аж через півстоліття, за Горбачова.

Зупинюсь на зовнішніх і внутрішніх чинниках подій. Безумовно, євроінтеграція – головний фактор, який консолідував українське суспільство, наблизив його до готовності спільно дивитись на перспективи розвитку держави. Великий інтерес Європи до України безумовно був. Чи втрачений шанс для України? Франція остаточно утвердила республікансько-демократичний лад майже через 100 років після Великої Французької революції. При цьому мала місце реставрація монархічної влади. Процес народження демократії може тривати до 30 років, тобто для України ще не пройшла достатня кількість часу.

Потрібно згадати про стурбованість Заходу, перш за все НАТО. Поки що: а) Європа не зацікавлена у врегулюванні; б) нема достатньої дієздатності опору. Варто згадати операції на Балканах, Афганістані чи деінде, що проводились НАТО чи під егідою США. Це не воєнні дії живої сили, це авіанальоти, точкові удари тощо. Європа вперто не бажає воювати, з острахом дивиться на Схід, але покладає великі надії на Україну, як в часи Київської Русі, що врятувала від монгольської навали. Росія нав'язує спочатку внутрішній конфлікт, а далі – інтервенцію, за прикладом Абхазії, Осетії, Придністров'я. Це явище одного порядку.

План дій щодо членства України в НАТО акцентувався ще у 2008 р. у Бухаресті. Шанс надається країні, що не просто відповідає критеріям готовності або стає на шлях підготовки до вступу, але немає неврегу-

льованих питань з кордонами. Сьогодні обговорення вступу України в НАТО навіть на політичному рівні здатне здетонувати ситуацію.

Щодо внутрішньої ситуації. Класики казали про Першу світову війну, як про переділ уже поділеного світу. Так само нині в Україні. Поки йшла приватизація того, що ще можна приватизувати, якимось було тихомирно. Влада і зацікавлені особи закулісно могли все вирішити. Сотні тисяч людей на Майдан вивело не тільки знехтування євроінтеграцією, але й невдоволення тим, що в Україні фактично почали ділити те, що вже ніби було поділене.

Як будуть розвиватись події далі. Мені хочеться вірити, що українці знайдуть внутрішній потенціал протидії, а влада знайде способи взаємодії. Безпосередній вплив має внутрішній стан Росії. Поки що мовчить Китай, а його слово таки досить вагоме. Але не будемо пророками. Прогнози – справа невдячна.

Ф. Шандор: Рік тому ми, тодішнє керівництво УжНУ, підтримали студентський Євромайдан. Видали наказ про забезпечення конституційних прав в університеті, згідно з яким фактично надали певні привілеї учасникам мирних протестів. Навіть довелося на шести аркушах давати офіційне пояснення прокуратурі, що потім різко перефарбувалася. У найзахіднішому університеті України ми завжди поділяли європейські цінності та орієнтувалися світові стандарти. До того ж, у фойє головного корпусу УжНУ поряд з державним прапором завжди майорів прапор ЄС.

Близько 17 % населення країни мають закордонний паспорт. Не факт, що всі користувалися ним (у деякого паспорт просто лежить у шухляді). Я був свідком тих подій узимку минулого року, адже щотижня з документацією УжНУ здив до Києва. Не ідеалізуватиму цю Революцію. Скажу, що час усе розставить на свої місця. Нині на Сході війна. Але в чому принциповість цієї війни, якщо є дуже багато непринципових моментів, котрі можна було вирішити мирним шляхом?..

Р. Офіцинський: Щойно повернувся з міжнародної конференції у м. Кошіце, Словаччина. Протягом двох днів мав ряд дискусій з доктором політичних наук Володимиром Штолем, головним редактором журналу «Обозреватель», членом наукової ради при Раді безпеки Російської Федерації. Об'єктивні істини нині абсолютно не цікавлять російських номенклатурних науковців. Вони заробляють на пропагандистській кон'юктурі, підмінюючи поняття і нав'язуючи фривольні версії «альтернативної історії». При цьому російські вчені-пропагандисти намагаються викликати довіру сентиментальними згадками про українське коріння своїх предків чи туманними споминами про армійську службу в часи СРСР на західноукраїнських теренах.

Зараз у вищих ешелонах влади Росії заправляє совкове покоління, що прагне реваншу за поразку у «холодній війні». Мета – відновити Радянський Союз у повному обсязі, повернути у свій фарватер колишніх сателітів із соціалістичного табору, реанімувати біполярність світу. Для

цього використано надлишкові запаси «нафтодоларів», щедрі доходи від успішного продажу російської сировини на світових ринках. На запитання про те, чому, маючи величезний профіцит державних фінансів, Кремль не спрямовує кошти у внутрішню модернізацію, підвищення якості життя глибинки, такі вчені-пропагандисти вдаються до театральної екзальтації та відповідають пафосно: «Россия может быть только великой, либо ее не будет вообще». Подібний ірраціоналізм немає логічного пояснення, бо мовиться про певний різновид соціально-політичної шизофренії, котру доведеться виліковувати тривалими курсами масової психотерапії.

Адепти режиму Путіна спекулюють заяженими штампами на кшалт: В Україні нема державної традиції, України як держави до 1991 р. ніколи не було, на відміну від Росії. Але ж сучасні Україна і Росія є однолітками. Теперішня Російська Федереція як держава з'явилася так само 1991 р., бо оспівана придворними істориками Російська імперія немає прямого генетичного зв'язку з нинішньою Росією (навіть столиці різні). Також Радянський Союз – це не Росія, тоді цілковито знищили спадщину Російської імперії включно з її прибічниками і символікою.

Найбільшим шоком для таких російських співрозмовників є контраргумент про те, що не хтось чужий, а саме вони та їхнє покоління державних діячів, що все життя провели у світовій столиці Москві, винуваті у розпаді Радянського Союзу. Не Україна розвалила СРСР, в довге існування якого свято вірили західні держави ще на початку серпня 1991 р., а союзне керівництво. Як можна довіряти Москві, що нині хоче відтворити Радянський Союз, який сама ж зруйнувала покоління тому?

Перспективи Росії примарні. Вона не стане наддержавою, як США. Навпаки, путінська Росія – це глиняний колос, що впаде. Наразі світ спостерігає, чи вистоїть політична верхівка України, чи не продасть знову національні інтереси. На відміну від своїх боягузливих можливо-владців, українська нація нині з гідністю виконує історичну місію цивілізаційного масштабу. Про таке ще 2001 р. в есе «Україна перед Сфінксом майбутнього» розмірковував вихідець із Донеччини, видатний літературознавець Іван Дзюба. Гадати важко, написав тоді І. Дзюба, чи може Україна в найближче майбуття здійснити якусь місію загальнолюдської або загальноєвропейської ваги, але історіотворчий та культуротворчий потенціали українського народу не слід скидати з рахунку. Переконаний, що українській нації під силу місія загальнолюдської та загальноєвропейської ваги.

В. Фенич: Насамкінець перефразую історичну сентенцію щодо Італії. Починаючи з 1991 р., коли здобуто незалежність, ми створили Україну, а тепер залишилось нам створити українців, тобто справжніх громадян.

Записала Петрова Катерина Петрівна, лаборант кафедри історії України УжНУ

ДОСЛІДЖЕННЯ

Коцан В. В.
(Ужгород)

УДК 391 (477.89) «18/19»: 276

ТРАДИЦІЙНІ ГОЛОВНІ УБОРИ У ВЕСІЛЬНІЙ ОБРЯДОВОСТІ ЗАКАРПАТТЯ (XIX – ПЕРША ПОЛОВИНА XX ст.)

У статті йдеться про особливості виготовлення і декорування традиційних весільних головних уборів на Закарпатті у XIX – першій половині XX ст. Особлива увага звертається на різновидах весільних барвінкових вінків, вінків з кори, картону чи дроту, варіантах оздоблення і способах одягання весільних хусток, особливій ролі чепця у весільній обрядовості. Серед складових традиційного чоловічого весільного вбрання найбільше обрядів та звичаїв пов'язано з капелюхом.

Ключові слова: головні убори, зачіски, весільна обрядовість, вінок, хустка, чепець, капелюх.

На Закарпатті, як і в інших областях України, важливого значення завжди надавали знаковій атрибутиці головних уборів. Вікова різниця відзначалась в головних уборах з самого дитинства. Тим чи іншим знаком позначали голову дівчини, вказуючи на її стан: на видання, засватана, наречена. Певну інформацію ніс колір головного убору. До нашого дня дійшло чимало звичаїв та обрядів, пов'язаних з традиційними весільними головними уборами. Багато з цих звичаїв ще в середині XX ст. були пов'язані зі стрічками, вінками, хустками, чепцями, капелюхами. Давня магія перепліталась тут із залишками язичництва, які нашаровувались на християнство.

Великою різноманітністю та обрядовістю виділялись жіночі весільні *зачіски та головні убори*. На Закарпатті дівчата заплітали волосся в одну або дві коси, вплітаючи на їх кінцях стрічки («пантлики»). Щоб коси тримались на голові у зачісці їх кріпили спеціальними скобами («горноглями»). У долинян Закарпаття наречена мала одну косу, в яку вплітали три стрічки («пантлики»): дві чорні з квітками та одну – червону. Гуцулки Закарпаття у весільну зачіску вплітали спеціальний дівочий головний убір – «плетінью». Для його виготовлення брали два мітки фарбованих у червоний колір ниток із вовни молодих овець, з яких робили три уплітки. Дві з них заплітали у коси, які обвивали навколо голови та-

ким чином, щоб їх кінці («рожки») були посередині голови. «Рожки» туго обмотували різнокольоровими нитками, залишаючи трохи червоних ниток («гривок»).

За традицією жінкам дозволялося викладати коси тільки навколо голови вінком або на потилиці, а дівчата ще могли опускати їх вниз по спині. На Гуцульщині був поширений звичай, за яким, доки старша сестра не вийшла заміж, молодші не могли заплітатись у повний убір [13].

Знаком того, що дівчина заручена, був *вінок*, сплетений у так званий «барвінковий день». Такий вінок змащувався медом і вкривався позолотою. Дівчина не знімала його аж до шлюбу, навіть спала в ньому. Існувало повір'я, за яким, якщо вінок пропаде – не буде щастя у подружньому житті. Він служив одночасно оберегом від злої сили і поєднував у собі солярну і шлюбну символіку. Дівчина, що втратила дівоцтво не мала права одягати вінок до шлюбу [13]. Весільні вінки дуже цінились і зберігались у сім'ї. Поганою прикметою вважалась втрата вінка («страта вінця»). Вінок не можна було продавати. Про це співається у народних коломийках:

*Та заплачеш, біла дівко,
Перший понеділок,
Як ти здойме леда біда з голови вінок.*
(с. Драгово)

*Та продала дівка вінок,
А вінок дівочий,
Та вна дівков вже не буде.*
(с. Вонігово)

Тереблянські долиняни весільні барвінкові вінки плели за день до весілля. У селах Стеблівка, Данилово, Крайниково, Нанково Хустського району по барвінок йшли наречений («молодий») з друзями, а у селах Буштино, Вонігово, Кричево, Угля Тячівського району – «молодий» з друзями, дружками та свашками. Потім дружби йшли запрошувати по селу дівчат на плетіння вінків. Всі сходились до молодого («жиниха») ввечері. У великій кімнаті складали чотири столи, навколо яких сідали куми, дружки та дівчата. На стіл ставили «тайстри» із барвінком. Дівчата перебирали барвінок і давали кумам, які плели вінки молодим і вінок на весільну палицю («курагов»). Про цей процес співалось у народній пісні:

*Ей, плетіть, дівки, вінки,
Бо вже біла днина,
Бо до сиї хижі,
Йде файна челядина.*

*Плетіть, дівки, вінки,
Барвінку доходить,
Бо вже наша цімборочка
Із нами не ходить [9, с. 12].*

У 20-30-х рр. ХХ ст. у с. Колочава Міжгірського району у день весілля дружки знімали вінок («косицю») з голови нареченої і клали на капелюх («кресаню») молодого. Голову нареченої накривали білою скатертиною («покривалом»). Поверх «покривала» дружки клали вінок з барвінку.

У 20-40-х рр. ХХ ст. у селах Нижній Бистрий, Березово, Монастирець, Кошельово Хустського району та у селах Руське Поле, Теремля, Дулово, Колодне Тячівського району весільний барвінковий вінок з молоді знімав молодий. Молода сідала на стілець, а молодий виймав шпильки («иглиці», «йглиці») з волосся, розплітав різнокольорові китиці («плетянки»), потім знімав сережки («навушники») та пацьорки. Молода знімала з себе весільну сорочку, «лайбик», барвінковий вінок, одягала довгу сорочку, а голову пов'язувала білою хустиною. Дівчата при цьому співали:

*Ой, коси, коси ви мої,
Довго служили ви мені.
Більш служить не будете,
Під білу хустку підете.*

(с. Руське Поле Тячівського району) [29].

У селах Приборжавське, Довге, Суха, Бронька, Кушниця, Лисичово Іршавського району весільні барвінкові вінки плели у три-чотири коси, зв'язуючи їх червоними вовняними нитками («челленянками»). Кінці «челленянок» разом із різнокольоровими стрічками («партиціями») спадали на плечі й запинались за пояс. У селах Керецьки, Березники Свалявського району у 20-40-х рр. ХХ ст. барвінкові весільні вінки декорували атласними стрічками («лентами») з дрібними кульками («гомбичками») із різнокольорових вовняних ниток. До задньої частини вінка влітку пришивали два ряди великих живих, а взимку – штучних квітів («косиць»). Такі великі весільні вінки у названих селах проіснували до кінця 70-х рр. ХХ ст.

У селах долини р. Боржави розплітання («розкосичення») молоді відбувалось наприкінці весілля, після збору грошей («дарів»). Свашки з старостою вели молоду у комору («кліть»), де з неї знімали вінок, стрічки («ленти») та інші прикраси, розплітали косу, закручували волосся ззаду й одягали чепець («чепак»). Все це супроводжувалось піснями:

*Завили сь ме дівку білу,
Завили, завили,
аби ни вся молоденькув
люди не журили [24, с. 130].*

Наприкінці ХІХ – у першій половині ХХ ст. у селах Туриця, Турички, Вільшанки, Ликіцари Перечинського району невисокі трикутні чи круглі весільні вінки («вінчики») робили із воску і барвінку. Ззаду («на потилиці») два кінці вінка сходились. До них кріпили різнокольорові стрічки («ленти»), які вплітали у коси. У задній частині вінка робили потайну ки-

шеню («ситник»), в яку ставили часник. Вінки плели свашки, хресна мама, інколи дружки.

З-поміж весільних барвінкових вінків українців Закарпаття виділялись гуцульські. Основа всіх вінків була круглою, складалась з трьох-чотирьох кіс барвінку, з'єднаних за допомогою ниток. Ясінянські гуцулки вінки декорували штучними рожевими квітами. Всі вінки на весіллі повинні були бути витримані у одній кольоровій гамі, бути подібними, щоб у сім'ї не було суперечок і суперництва.

У селах Чорна Тиса, Ясіня, Лазещина, Кевелів, Кваси, Білин Рахівського району весільні вінки («корони») плели з барвінку, до якого за допомогою різнокольорових вовняних ниток та білого дроту пришивали різні прикраси. Перед тим як іти за барвінком, нареченій давали у руки ніж (щоб першим родився син) або ножиці (щоб першою родилася дочка), старшій дружці – решето і вони в супроводі всіх присутніх з піснями йшли в городець «рубати барвінок». Гуцулки жодну квітку, жодну травинку не встромляли у вінок наперекір традиції. Очевидно, що барвінок протягом століть служив надійним засобом лікування, тому й наділявся народними світоглядними уявленнями магичною силою і виступав як оберіг. За допомогою барвінку, квітів, різних трав можна було причарувати парубка [13].

Всю площину ясінянських весільних вінків («коронки») обшивали червоними, синіми, жовтими, білими паперовими та восковими квітами. Посередині вінка пришивали квадратне дзеркальце («веретко»), обрамлене «пацьорками» із сріблястого дутого скла та видовженого стеклярусу. Великий круглий вінок чіплявся над чолом, а над вухами кріпили дві менші прикраси («гутурінки») діаметром 5 см. Круглу барвінкову основу «гутурінок» оздоблювали різнокольоровим бісером («пацьорками») та пучками різнокольорових ниток («мицьок»). До неї пришивали стилізовану квітку («косицю») з дроту, на який нанизували різнокольорове дуте скло, дзеркала, воскові квіти. Обов'язковим елементом завершення «гутурінки» був пучок білого кінського волосу («волосіння»). Зустрічались весільні вінки з круглими барвінковими «гутурінками», посередині яких пришивали монету («дукат»), а навколо неї різнокольорові вовняні нитки, «кривулі» із сріблястого дроту, рожеві та голубі бісеринки. Оригінальністю виділялись круглі барвінкові «коронки», оздоблені дрібними різнокольоровими восковими квітами та дзеркалами. У селах Вільховатий, Костилівка, Хмелів, Ділове «корони» оздоблювали стилізованою квіткою («косицею») з чотирьох дзеркалец та великої намистинки з дутого скла. Навколо «косиці» пришивали пучки вовняних ниток («мицьки») та видовжений прозорий стеклярус.

Коли йшли до церкви вінчатися, то нареченій («пані молодій») на чоло прикріплювали три вінки: посередині більший («корону») – діаметром 9-10 см, а по боках біля нього менші («гутурінки») – діаметром 5-6 см. На шию клали рантух – шматок білого шовкового полотна, складеного

в кілька разів. По всій довжині шматка пришивали кілька кольорових стрічок та пучки барвінку. Цим рантухом священик під час обряду вінчання покривав голову молодій. Якщо було прохолодно, то «пані молода» і дружки одягали святкові кептарі, а якщо холодно – то і святкові сердаки або й кожухи. «Пані молода» була у вінку цілу ніч і знімала його з голови другого дня вранці разом з «плетіним», а «пані молодий» завивав (пов'язував) молоду червоною хусткою. З цього часу вона вже молодиця і ходила завита до кінця віку. Лише в хаті, коли не було сторонніх, жінка могла бути без хустки. Вінок клали у спеціальну скриньку на пам'ять, а «плетінки» мало служити молодиці все життя – з нього вона робила собі «уплітки» у косу. І цей кусочок нитки в косах був свідком її вінчання, доброчесності, законності [13].

Певні особливості мали весільні барвінкові вінки бойків і лемків Закарпаття. Я. Головацький писав: «Як любо поглянути на верховинку у барвінковому віночку, стільки разів оспіваному у слов'янських піснях. Тут ходять у віночку щоденно, тим часом у інших місцях надягають вінки на весілля» [8, с. 54].

У бойків Закарпаття на весіллі молода чотири рази міняла головний убір. Першим був барвінковий вінок («дівоча коруна»). Зазвичай, обряд різання барвінку проходив у вівторок, а власне весілля гуляли в четвер; якщо ж різали барвінок у четвер, то власне весілля відбувалося в суботу. У вівторок або четвер вранці до сходу сонця барвінок ішли різати свашки, мати, хресна мама («нанашка»), дружби чи дружки (залежно від того, кому вили вінки), маленький хлопчик 6-7 років. Зрідка йшли й староста та музиканти («гудаки»). За народними уявленнями музиканти мали чаклунські здібності та знаходились у постійному контакті з потойбічним світом. Малий хлопчик був учасником і виконавцем багатьох обрядів продукуючого характеру. Ні молодий, ні молода по барвінок не ходили.

Барвінок у народі вважався за «символ переходу від одного стану життя до іншого». У закарпатських бойків перші галузки барвінку зрізував хлопчик, обов'язково притискаючи його двома парними копійками до хліба, а свашки промовляли:

*Першый раз, благослови, Божа Мати,
покрити голову молоді вінком;
Другый раз, Господи Боже,
благослови покрити голову молоді вінком;
Третый раз, вся родино,
благослови покрити голову молоді вінком.*

А присутні відповідають: «Най Бог благословит» [18, с. 65].

Другою різала барвінок мати, кажучи: «Господи Боже, Божа Мати, благословіть моїй дітині щасливий віниця!». Третьою вже різала барвінок нанашка: «Як осись барвінок не блідне николи, так бы і життя наших молодых нигда не зблідло. У с. Жденієво Воловецького району хлоп-

чик до семи років, зрізуючи барвінок, протягував його через обручки молодих і говорив: «Обы хлопці были». За народними уявленнями, обручка була оберегом від нечистої сили.

Хлопчик заносив барвінок до хати і клав на стіл. Стіл символічно уподібнювався церковному престолу. На плетення вінка свашки просили благословення, латкаючи:

*Благослови, Богоньку,
Благослови, Богоньку,
під вінок головоньку.
Та і ты, Божый Крижу,
Та і ты, Божый Крижу,
не минай нашу хижу [18, с. 66].*

Мати молодої (молодого) пригощала паленкою жінок, які вили вінці. Для виготовлення весільного вінка відмірювали дві вовняні нитки (однакової довжини) від одного кутка хати до протилежного і назад. У молодого звивали вінки дві свашки (нанашка) – молодому і дружбові, а інші свашки тільки подавали барвінок. Коли йшли за молодою, то дружба ніс на своїй «клебані» вінець для молодої. У с. Завадка Воловецького району, у день весілля, якщо вінки плели для обох молодих разом, «клали овес, уплітали білі, червоні ружечки». Виплітали п'ять вінків: молодому, молодій, дружбові, дружці та одному із товаришів молодого (не дружбові). Виплетені вінки клали в миску, де був хліб, цукерки, пшениця, свячена вода, квіти («косиці»), накриті вишиваним рушником. У с. Скотарське Воловецького району в миску з барвінком кидали «овес молодим, а таким лем чічки й барвінок». Вірили, що якщо овес – чоловічого роду, то й першим хлопчик народиться, а від пшениці тільки дівчатка народжуються.

З барвінку робили «боґрійды». Їх виготовляли зі штучних чи живих квітів, галузки барвінку і кольорової стрічки. Боґрійды прикріплювали в день весілля молодим, а також друзкам і дружбам, з лівого боку біля серця, інші маленькі букетики з барвінку роздавали гостям.

На бойківському весіллі другий раз наречена міняла головний убір перед сватанням, коли приходив наречений. Староста знімав «дівочу коруну» й одягав на молоду білу полотняну накидку («білило») і капелюх з барвінковим вінком. Третій раз головний убір нареченої мінявся після вінчання, перед гостиною, яка проходила у домі нареченого. На цей раз одягали чепець, який наприкінці весілля знімав староста і покривав голову молодої хусткою. Саме вона і була обов'язковим елементом вбрання заміжньої жінки [10, с. 74; 21].

Весільним атрибутом нареченої у лемків Великоберезнянщини були вінки («весільні вінці»), які плели з барвінку, а з 40-х рр. ХХ ст. у побут увійшли куповані («купчі») вінки. До вінків дружок пришивали довгі стрічки («пантлики») і вшивали зубки часнику, якому надавали функцію захисту від злих сил. У селах Верховина Бистра, Лубня, Загорб, Стужи-

ця після шлюбу барвінковий вінок знімали й одягали звичайний соло-м'яний капелюх, оздоблений головками часнику і кукурудзяними зернами, а вже на капелюх накладали вінок. У такому головному уборі наречена поверталась у хату і залишалась у ньому доти, доки їй не одягали жіночий очіпок [Маковський, с. 34]. Барвінковий вінок був символом дівоцтва, тому знімаючи його з голови молодої, співали:

*Позирай, Ганько, на ключову дірку,
Бо ти послідній раз у весільнім вінку.
Позирай, Ганько, уверх на повалу,
Бо вже твоє дівоцтво навіки пропало [7, с. 87].*

На початку ХХ ст. в українців Закарпаття поширились весільні вінки з кори, картону чи дроту. У селах пониззя р. Терембі основу весільних вінків («косиць», «вінців») виготовляли з трьох пластинок кори («лика») липи, які обшивали білою стрічкою. Над основою вінка пришивали коронку («косицю») у вигляді серця. Все зовнішнє тло віночка оздоблювали прикрасами («мачками») зі стрічок та кусочків полотна, зібраних у бутончики. В основі орнаментальної композиції лежало послідовне чергування різнокольорових квіток («на коцку»). Контури основи вінка оздоблювали смужкою з чорних «мачок», а контури «косиці» – з червоних. З обох боків «косиці» за допомогою тоненьких дротиків пришивали ромбовидні дзеркальні фігурки. Такі вінки дівчата однієї сім'ї передавали одна одній з покоління в покоління. В одному вінку заміж виходили бабуса, мама, внучка, правнучка і т.д. «Вінці» носили всі дівчата («невісти»). У селах Буштино, Вонігово, Новобарово Тячівського району на третій день весілля, якщо виходила заміж остання дочка або женився син, то плели вінки з барвінку. Їх одягали на голову матері або батькові. При цьому батьки говорили дітям: «Щоб на вас дождали надягати вінок, так як за вами надівають на нас» [29].

На початку ХХ ст. подібні вінки поширились у богданських гуцулок. Основу («раму») вінків виготовляли з картону чи кори липи й обшивали фабричною матерією. Посередині, над основою вінка, пришивали шматок картону («косицю»). Зовнішню поверхню вінка оздоблювали пучками бордових вовняних ниток («мицьками») та намистинками з дутого скла.

З 20-х рр. ХХ ст. весільні вінки («корони») на картонній основі побутували в ясінянських гуцулок. Круглу основу (діаметром 10-12 см) обшивали фабричною матерією. Вінки декорували великим круглим дзеркальцем, різнокольоровим бісером та видовженим стеклярусом, маленькими квадратними дзеркальцями, дутим склом, декоративними ґудзиками. Рахівські гуцулки картонну основу весільних «корон» обшивали світло-коричневою фольгою, поверх якої пришивали великі намистинки із дутого скла, дрібні намистинки («пацьорки») та різнокольорові вовняні нитки.

У 30-40-х рр. ХХ ст. у селах Терембіянської долини поширились дівочі вінки з дерев'яної кори чи дроту, що обвивалися полотном і при-

крашалися різнокольоровим бісером, дзеркальцями. У нижній частині вінка вішали один або два ряди срібних монет («гусошів»). В їх основі лежала пластинка з кори липи, яку вручну обшивали смужкою з покупного полотна. Віночки оздоблювали хвилястою смужечкою («решуточкою»), різнокольоровими квіточками, бісером, «шпильками», смужками з сріблястого паперу («морозку»). У нижній частині віночки оздоблювали рядком монет («гусошів»). Такі вінки носили дівчата, починаючи з 7-8-ми років та дорослі жінки на храмові свята («отпусти»).

Як відомо, коли українська дівчина виходила заміж, мінялась й її ноша. Зелений вінок замінювала *хустка*, якою молоду пов'язував наречений на весіллі. Недарма у весільних піснях співали:

*Та віночку зелененький,
Люблю тя носити,
Та з-за хлопа як явора
Мушу тя лишити.
Ой, вінку зелененький,
Та все вінку, вінку,
Та мушу тя заміняти,
За тонку ширінку [хустку] [13].*

У селах межиріччя Терреблі та Ріки *хусткою* священник пов'язував руки молодим під час вінчання. При цьому молода намагалась поставити свою руку поверх руки молодого. Це означало, що молодий слухатиметься її у всьому. Наприкінці 20–40-х рр. ХХ ст. у селах Крайниково, Олександрівка, Данилово, Сокирниця, Боронява, Нанково Хустського району весільні хустки шили з прямокутного (120×130 см) шматка білого домотканого полотна. Посередині хустки, по діагоналі, пришивали різнокольорову фабричну стрічку («ленту»), внутрішню площину якої декорували ламаною лінією («кривулею») та дрібними бісеринками сірого кольору. Хустку складали трикутником, так щоб «лента» була спереду і огортала обличчя [22, с. 7].

У 20-40-х рр. ХХ ст. у селах пониззя р. Тересви побутовували великі весільні *хустки* з білої фабричної матерії. По периметру, ближче до країв, хустки оздоблювали вишивкою квіткового орнаменту та різнокольоровими стрічками («пантликками»). По краях хустки завершувались мережкою та довгими стряпками. Заміжні жінки та жінки старшого віку зав'язували хустки під підборіддям, а молодіці – ззаду. Взимку поверх літньої хустки одягали ще велику теплу вовняну хустку («ширінку»). У тересвянських долинян вишивану хустку наречений дарував тещі на весіллі. Подарунок передавали через старосту, який при цьому говорив: «Коли бы був вам ваш зять купив бицикли, были бысьте упали з него, купив би бокончи не знали бысьте в них ходити, а купив вам одну ширінку, обы сь те пардні были!» [23, с. 3]. У селах Бедевля, Тересва, Крива, Солотвино Тячівського району хустку використовували як знак оповіщення односельцям про народження дитини. Її вивішувала на во-

ротах баба повитуха, яка приймала роди. Хустка на воротах означала народження дівчинки, а рушник – хлопчика [12].

Важливе місце серед весільних жіночих головних уборів бойків Закарпаття займав *чепець*. У міжгірських бойків основу чепця складав обруч («рама») з картону або кори липи, на який натягували біле мереживо («сітку»). Для його виготовлення брали білі конопляні чи лляні нитки, які на спеціальній прямокутній рамі («кроснах») в'язали у вигляді сітки («плетіння») технікою сітчатого переплетення («брання»). Процес плетіння полягав у черговості переплетення ниток верхнього шару нитками нижнього. Переплітаючи пальцями правої та лівої руки всі нитки, майстриня прибивала утворений рядок дерев'яним («мечиком») і закріплювала паличкою. У результаті отримували ажурну сітку з орнаментом, який розміщували горизонтально або вертикально. Основними орнаментальними мотивами виступали ромби, кривульки, смерічки, зірки, пшеничка. Із зовнішньої сторони «раму» обшивали чорним оксамитовим («баршуновим») полотном. До основи кріпили чорні та кольорові стрічки («партиці») з китицями на кінцях. Часто їх оздоблювали вишивкою. Вишивані чепці виконували різні функції. Так, у молодої, яка йшла до вінчання, на вінку кріпились 8-10 вишиваних різнокольорових стрічок, а після вінчання залишалось лише 2-3. Це засвідчувало, що молода ставала заміжною жінкою. Крім того, кількість стрічок на очіпку, барвистість їх вишивок та матеріал, з якого вони виготовлялись, свідчили про соціальне становище дівчат. З «очіпком» пов'язано й ряд обрядів. У с. Ізки Міжгірського району народний звичай вимагав, щоб жінка свій весільний вінок зберігала все своє життя, аж до смерті. Коли жінка помирала з очіпка знімали різнокольорові вишиті стрічки («партиці») і замість них кріпили чорні. У такому очіпку жінку й ховали [4, с. 238; 5, с. 76; 14, с. 115; 17, с. 10; 26, с. 123-124; 31, с. 62-63].

Подібні чепці побутували й у селах Ужок, Гусний, Тихий, Сухий, Волосянка, Ставне Великоберезнянського району. Тут на «раму» натягували мережане («гакльоване») полотно, кінець якого спадав ззаду на потилицю. Тому його часто називали «потиличником». Поверх мережаного полотна «раму» обтягували вузьким шматком полотна («покружницею»), верхній та нижній край якого обшивали чорними нитками. Задню (потиличну) частину «покружниці» оздоблювали вишивкою геометричного орнаменту, виконаною синіми, червоними, зеленими нитками технікою «хрестик». Орнаментальна композиція складалась з смуги («вушивки»), внутрішню площину якої заповнювали мотивами ромбів та «кривуль», а на поздовжніх краях вишивали мотив «ріжок».

Ряд обрядів та звичаїв пов'язано й із чоловічими весільними головними уборами (капелюхами – «крисанями»). Цікавим був звичай, пов'язаний із використанням *крисані* на боржавському весіллі наприкінці ХІХ – початку ХХ ст. Під час весільної ходи молода («невіста») несла чорний «фільцовий» капелюх («клебаню»), оздоблений барвінковим віночком. З

цього вінка звисали намотані на нитки зубці часнику й печені зерна кукурудзи («тингериці»), нанизані на солом'яні стебла. Все доповнювалось дрібними шматками вовняних та конопляних тканин. Оздоблені подібним чином капелюхи мали символізувати вдале подружнє життя молодої пари, «обы молодым як найліпше велося у газдівстві» [28; 30, с. 141]. У селі Кушниця про завітчані капелюхи своїх коханих дівчата співали:

*По пуд ділом зелененьким ходив мій миленький,
Та він носив за клібаньов розмай зелененький.
Та що тобі, легінику із того розмаю,
Та я тебе легінику, любити гадаю* [24, с. 135].

Капелюхи у весільних обрядах використовувались і гуцулами. Після снідання нареченому давали решето і він з друзями у супроводі всіх присутніх з піснями ішов в «городець» «ламити руту». При цьому старший дружба держав решето, а другий дружба брав у нареченого («молодого») гілочки і клав в решето. Коли було наламано достатньо гілочок, дружби закривали решето капелюхами («крисанями»). Чий капелюх був нижнім, той першим женився. Наречений свій капелюх клав зверху. З городця верталися в хату, де старший дружба клав решето посеред столу. Весільні капелюхи молодого та дружбів оздоблювали («закосичували») вінками («вінцями пані молодого»), які складались з двох частин. Нижню круглу частину («вінчик») виготовляли з картону, який обшивали фабричною матерією чи білою фольгою. Посередині «вінчик» оздоблювали монетою («дукатом») чи дзеркальцем («веретком»), які обрамляли бісером, стеклярусом («кружильцями»), дутим склом вовняними нитками, білою дротяною спіраллю. Верхню частину («косицю») виготовляли із трикутного чи прямокутного шматка картону або з дроту, які декорували бісером, дутим склом, восковими і паперовими квітами, дзеркальцями, листям. Обов'язковою складовою «косиці», яка виділяла «вінці пані молодого» з-поміж інших гуцульських прикрас був пучок білого кінського волосся.

У селах Чорна Тиса, Ясіня, Лазещина у перший день весілля скликались тільки родини молодого та молодого, дружки з друзями та свашки. Хлопці були в одній кімнаті, а дівчата в іншій. Хлопці скидали свої капелюхи, виходили на вулицю, а дівчата заходили до кімнати, відбирали собі по капелюху, не знаючи хто чий узяв, і пришивали до нього вінок. Потім хлопці заходили і забирали свої капелюхи. Наступного дня всі сходились. Дівчата дивились кому вони пришили свій вінок, той і був їх дружною на весіллі. Досить часто сформовані таким чином пари згодом одружувались [13]. Про закосичення чоловічих капелюхів співається у гуцульській народній пісні:

*Ой, Василю, сиди в билю, а я в малинничу.
Та подай ми крисанчину най ти закосичу.
Та подай ми крисанчину най ти закосичу,
Аби люди ни казали, шо тьби пусто кличу* [13].

Своєрідністю відзначались обрядові, зокрема весільні головні убори бойків Закарпаття. Шапка молодого завжди відрізнялась від головних уборів інших хлопців прикріпленням до неї знаком-атрибутом у вигляді прикрас («фарговів») із пір'я та квітів. Знак-квітку пришивали молодому до шапки тоді, коли він йшов брати шлюб. На Бойківщині весільним знаком молодого і молодої був вінок. На капелюх молодого прикріплювали вінок, виготовлений з барвінку, квітів, стрічок, пір'я, тощо. На Закарпатті вінок, як відзнака наречених, побутував до середини ХХ ст., а у деяких місцевостях побутує й нині [25, с. 17-19].

У с. Стужиця Великоберезнянського району чоловічий капелюх використовували у лікувально-магічному обряді «відлічування вугликів або змітування вроків». Коли людині не допомагали ніякі ліки, то старі бабусі «відлічували вуглики» або ж «змітували вроки». Ознаками, що вказували на такий стан людини була підвищена температура, біль голови, і весь час хотілося спати. Процес «змітування вроків» («відлічування вугликів») проходив так. Брالی посудину і кидали в неї гаряче вугілля. Коли кинули перший вуглик, казали: «Хлопові з-під клабанчища, жінці з-під чупчища, дівці з-під вінця. Хай йде страшище у вертеп'я, де кури не допіють, де собаки не добрешуть, де сонце не догріє, де місяць не дозріє». Далі, кидаючи ще 8 вугликів, промовляли: «Не 8 вуглик, не 7, не 6 ...» і так далі до першого. Потім цією водою змочували спочатку чоло, лице, потім руки, живіт, ноги недужого. На кінець він три рази плював у цю воду і її виливали у чоловічий капелюх, а з нього під стріху. Посудину і капелюх клали під стіл на 2 дні догори дном. Щоб «вроки» не перейшли до того, хто їх змітував, то до одягу прикріплювали залізну булавку [27]. уборах крім обрядової все ще залишаються активними знакова та оберегова функція.

Описані обряди переконують, що у 20-40-х рр. ХХ ст. у головних уборах крім обрядової все ще залишаються активними знакова та оберегова функції. Розглянуті давні звичаї та обряди – розплітання («розкосичення») нареченої, «завивання молодої», заборона заміжній жінці ходити без головного убору, носіння двох хусток, «закосичення чоловічих капелюхів» та інші – свідчать про тісний зв'язок головних уборів з їх функціями та атрибутами-символами. Атрибути-символи відрізняли дійових осіб весілля. Знакову функцію відігравав колір.

ДЖЕРЕЛА

1. Білан М., Стельмащук Г. Український стрій. – Львів: Априорі, 2011. – 312 с.
2. Бугера І. Весілля на Лемківщині. – Івано-Франківськ: Нова зоря, 1997. – 61 с.
3. Васіна З. Український літопис вбрання. – Т. 2. XIII – початок ХХ ст. – К.: Мистецтво, 2006. – 448 с.
4. Велецкая М. О некоторых ритуальных явлениях языческой погребальной обрядности // История, культура, фольклор и этнография славянских народов. – М.: Наука, 1968. – С. 231-243.

5. Велецкая М. Рудименты язычества в похоронных играх карпатских горцев // Карпатский сборник. – М.: Наука, 1976. – С. 73-78.
6. Весілля в селі Буковець на Воловеччині [Записав М.І. Парлаг. 1930-1933 рр.] // Весілля: У 2-х кн. – Кн. 2. – К.: Наукова думка, 1970. – С. 232-247.
7. Гайова Є. Лемківське весілля // НТЕ. – 2008. – № 1. – С. 80-90.
8. Головацький Я. Мандрівка по Галицькій і Угорській Русі // Жовтень. – 1976. – № 6. – С. 49-94.
9. Грицак Я. Народне весілля долинян села Нанкова Хустського району: Курсова робота. – Ужгород, 2004. – 37 с. // Архів історичного факультету УжНУ.
10. Губаш С. Воловеччина моя – духовності скарбниця. – Воловець, 2008. – 98 с.
11. Дем'ян Л. Свадьба в околиці Вишних Верецьких // Літературна неділя. – Ужгород, 1942. – С. 201-204, 212-216, 224-227, 233-236.
12. Етнічні особливості народного вбрання дубівських (села Дубове, Красна, Тарасівка, Широкий Луг Тячівського району) та усть-чорнянських долинян (села Усть-Чорна, Лопухів, Руська Мокра, Комсомольськ (Німецька Мокра) ХІХ – першої половини ХХ ст. / Польові матеріали автора. – 2009 р. – Зошит № 4. – 33 с.
13. Етноідентифікуючі ознаки та етнографічно розмежувальні риси народного одягу гуцулів Рахівщини ХІХ – першої половини ХХ ст. / Польові матеріали автора. – 2009-2011 рр. – Зошит № 5. – 56 с.
14. Козакевич О. Типологія українських в'язаних виробів кінця ХІХ – першої половини ХХ ст. // Вісник Львівського університету. Серія мистецтвознавство. – Львів, 2004. – Вип. 4. – С. 112-121.
15. Коцан В. Народний одяг українців пониззя р. Терембі кінця ХІХ – першої половини ХХ ст. // Науковий вісник Ужгородського університету. – Серія: Історія. – Ужгород, 2007. – Вип. 19. – С. 118-127.
16. Коцан В. Традиційний народний одяг лемків Великоберезнянщини кінця ХІХ – першої половини ХХ ст. // Науковий вісник Ужгородського університету. – Серія: Історія. – Ужгород, 2011. – Вип. 26. – С. 220-232.
17. Купальська-Кравченко Н. Декоративні в'язані вироби. – К.: Техніка, 1985. – 136 с.
18. Леньо Т. Початковий етап весільної обрядовості бойків Закарпаття (середина ХХ ст.) // Етнічна історія народів Європи. – 2012. – № 38. – С. 61-74.
19. Маєрчик М. Ритуал і тіло. Структурно-семантичний аналіз українських обрядів родинного циклу. – К.: Критика, 2011. – 325 с.
20. Маковский С. Народное искусство Подкарпатской Руси. – Прага: Пламя, 1925. – 156 с.
21. Особливе та відмінне в народному вбранні бойків Воловеччини та Міжгірщини ХІХ – першої половини ХХ ст. / Польові матеріали автора. – 2011 р. – Зошит № 8. – 15 с.
22. Попович М. Жизнь и быт жителей села Кричево Тячевского района: Реферат. – Ужгород, 1981. – 17 с. // Архів історичного факультету УжНУ.
23. Свадьбный обычай у нас (Дубове) // Наш рідний край. – 1925. – Ч. 9. – С. 2-4.
24. Симоненко И. Свадебные обряды в Закарпатской области // СЭ. – 1948. – № 2. – С. 125-141.

25. Стельмашук Г. Квітка на капелюсі (Атрибути-символи на обрядових і святкових головних уборах українців) // Берегиня. – 2001. – № 1. – С. 15-20.
26. Стельмашук Г. Традиційні головні убори українців. – К.: Наукова думка, 1993. – 240 с.
27. Традиційне народне вбрання лемків Великоберезнянщини середини ХІХ – першої половини ХХ ст. / Польові матеріали автора. – 2010 р. – Зошит № 7. – 29 с.
28. Традиційне народне вбрання, народні ремесла та промисли, фольклор боржавських та іршавських долинян (села Довге, Кушниця, Імстичево, Білки, Осій, Ільниця, Малий та Великий Раковець Іршавського району та с. Керецьки Свалявського району) кінця ХІХ – першої половини ХХ ст. / Польові матеріали автора. – 2000, 2009-2010 рр. – Зошит № 1. – 44 с.
29. Традиційний народний одяг долинян пониззя р. Терембі ХІХ – першої половини ХХ ст. / Польові матеріали автора. – 2008-2009 рр. – Зошит № 2. – 22 с.
30. Феннич В. Ільниця // Наш родный край. – 1929. – Ч. 5. – С. 141-142.
31. Ченгері Г. Похорон у Н. Розтоках, округу Веречанського // Підкарпатська Русь. – 1934. – Ч. 1-10. – С. 62-63.
32. Щербина І. Сутність традиційного весільного обряду на Україні // Культура України / За ред. М. Дяченка, В. Шейка. – Харків, 1997. – Вип. 4. – С. 101-110.

РЕЗЮМЕ | SUMMARY

ТРАДИЦИОННЫЕ ГОЛОВНЫЕ УБОРЫ В СВАДЕБНОЙ ОБРЯДНОСТИ ЗАКАРПАТЬЯ (ХІХ – ПЕРВАЯ ПОЛОВИНА ХХ ст.)

Коцан В.В. (Ужгород)

В статье идет речь об особенностях изготовления и декорирования традиционных свадебных головных уборов на Закарпатье в ХІХ – первой половине ХХ ст. Особенное внимание обращается на разновидности свадебных барвинковых венков, венков из коры, картона или провода, вариантах отделки и способах одевания свадебных платков, особенной роли чепца в свадебной обрядности. Среди составляющих традиционного мужского свадебного наряда больше всего обрядов и обычаев связано со шляпой.

Ключевые слова: головные уборы, прически, свадебная обрядность, венок, платок, чепец, шляпа.

TRADITIONAL HEAD-DRESSES ARE IN WEDDING RITE OF ZAKARPATTYA (ХІХ – FIRST HALF OF THE ХХ CENTURIES)

Kotsan V. (Uzhhorod)

Speech goes in the article about the features of making and decorating of traditional weddings head-dresses on Zakarpattya in ХІХ – first half of the ХХ centuries. The special attention applies on the varieties of weddings periwinkle chaplets, chaplets, from a bark, cardboard or wire, finishing variants and methods of putting weddings shawls on, special role of chepcya, in a wedding rite. Among the constituents of traditional masculine wedding dress most of ceremonies and consuetude's it is related to the hat.

Keywords: head-dresses, hairdos, wedding rite, chaplet, shawl, chepec, hat.

Леньо П. Ю. | УДК 39(477.87)«18/19»:615.89
(Ужгород)

**ВОДА У ТРАДИЦІЙНІЙ
МЕДИЦИНІ УКРАЇНЦІВ
ЗАКАРПАТТЯ**

У статті, на основі польових етнографічних матеріалів автора, досліджуються деякі аспекти народної медицини українців Закарпаття. Аналізується роль і функції води в лікувальних й очищувальних обрядах і практиках населення області. Робиться висновок про співіснування християнських традицій та архаїчних язичницьких пережитків ранньословянських часів.

Ключові слова: свята вода, непочата вода, наговорена, обряди

Природнім стихіям відводилася важлива роль у системі знань древніх народів. Зокрема китайці, індійці, античні греки шукали в них першопричину існування всього суцього. Під основними стихіями, окрім землі, вогню, повітря, та води, іноді розуміли дерево чи залізо. У системі традиційних знань українців природні стихії також відігравали важливу роль. Це знайшло свій прояв і в народній медицині, де химерним чином переплелися знання про лікувальні властивості зразків місцевої фауни та флори, пережитки міфологічного світогляду, християнське віровчення і т.д. Як не дивно, немало цих знань використовуються і в сучасності, хоча, звичайно, більшість із них побутують уже тільки в спогадах інформаторів. З огляду на це, нам цікаво узагальнити відомості про вогонь, воду, землю та повітря в традиційній медицині українців Закарпаття. Оскільки дослідницька проблема доволі масштабна, у цій статті ми розглянемо роль однієї із стихій – води.

Вода є основою життя, а тому займає важливе місце в його повсякденному бутті. Місцеве населення Закарпаття вживало воду для тамування спраги та особистої гігієни. Вважається, що навіть звичайна чиста вода має цілющі здібності. Процедурі вмивання надавали важливого значення. Це засвідчують респонденти з різних куточків краю¹. Після трудового дня втому знімали вмиванням холодною водою. Умиваючи ноги колодязною водою гамували в них біль. До речі, інформатори неодноразово звертали увагу, що про користь вмивання ніг згадується у Біблії. Крім умивання, їх парили у різних травах чи гарячій ропі (соленій воді) при застудах, відкладеннях солей у суглобах і т.д.

Косметичні якості вбачали у росяній воді. Дівчата, якщо бажали мати гарне личко, вмивали його рососою до сходу сонця. Користувалися

¹ У статті використано польові матеріали автора, зібрані в селах Хустського, Рахівського, Свалявського, Виноградівського, Іршавського, Тячівського, Міжгірського, Мукачівського, Великоберезнянського районів.

нею і старші люди для розгладжування зморшок на обличчі. Дощову (м'яку) воду рекомендували для догляду за волоссям. За допомогою води приводили до тями непритомну людину. Холодну воду використовували для нормалізації циркуляції крові чи збиття високої температури. Вода обиралася як основа та елемент (інгредієнт) для приготування багатьох лікувальних зіль, відварів, настоянок, чаїв, компресів, полоскань і промивань. Наприклад, для збиття гарячки робили густу мастику з червоної глини і води, котру клали на полотно, яким огортали людину на 1-3 години.

Важливо, щоб вода була чистою та свіжою, мала природні або набути цілющі й очищаючі властивості. Тому люди часто брали її із джерел насичених мінералами та хімічними елементами (сірководень, селен тощо). Вважається, що така вода має лікувальну й омолоджувальну дію. Зазвичай люди не знали хімічного складу і тому упізнавали їх на запах, смак чи іншими зовнішніми ознаками. Наприклад, про воду багату сірководнем казали, що вона «яйцьова», або має «запах тухлих яєць». У гірських районах усі мінеральні на смак джерела називають «буркутом». Серед мінеральних джерел доволі відомі у с. Велика Розтока (колишній санаторій «Боржава»), в урочищах Дулетин та Куртацьке біля с. Березинки на Свалявщині, в селах Шаян, Кваси та ін. Вода з таких джерел допомагає при ревматизмі, радикуліті, шлункових і сердечних розладах і захворюваннях. Серед інформаторів згадують інші цілющі (не тільки мінеральні) джерела. Зокрема, жителька с. Велика Копаня розповіла про те, що «...у лісі є сліпа криничка, яка ніби то лікує сліпоту. Взимку там тепла вода, літом холодна. Вздовж дороги до села джерела-чоргови – хороші холодні води. Вода там лікувальна та омолоджувальна. Та вода багата на селен, тому у нас близнят повно!» [2]. Слід відзначити, що Велика Копаня вважається столицею близнят, оскільки тут 56 пар таких діток на 3650 населення [8].

Що ж до звичайної води, то вона за певних умов могла набути очищаючих, лікувальних і магічних властивостей. Зазвичай воду набирали із колодязів і джерел, рідше з інших місць. Важливу роль відігравали час та місце її набирання, особистість збирача чи освячувальника води. Вважалося, що максимально цілющі здібності вода набуває на Івана Купала (7 липня) або, якщо її взяти після освячення річки на Водохреща (19 січня). Іноді називають інші свята, після яких вода набирає магічну силу – на Маковія (14 серпня), Спаса (19 серпня). Є думка, що вся вода у річках, струмках, колодязях одразу опівночі на Водохреща набуває цілющих здібностей (тобто її не обов'язково освячувати). Хто у цей день скупається в річці, той не буде мати застуди цілий рік. Кажуть, що це Йорданська вода, яка очищує та відновлює фізичні й духовні сили людини. Інформатори звертали увагу на особливу роль купання на Водохреща для покращення статево-репродуктивної здатності чоловіків. Цілющі властивості отримує вода на Івана Купала, наприклад, ро-

са, яку взяли до сходу сонця, має здатність до зцілення хворих очей, а купання у річці лікує параліч ніг.

Воду, яка набула магічних властивостей ділять на: *(свячену) святу, наговорену та непочату* воду. Першу отримують після освячення її священником. Зазвичай таку воду використовують у наступних очищаючих обрядах: вмивання, обливання, окроплення, обтирання. Свячена вода – це неодмінний складник лікування нервових розладів. Значна роль такої води у приготуванні купелі для новонароджених немовлят. Фактично усюди в Закарпатті малих діточок купали в свяченій воді, куди додавали череду та ромашку, рідше любисток, чистець або іван-чай. Іноді використовували купель на хвої, м'яті та кропиві. У деяких місцевостях у першу купіль клали вугілля і хліб [7], а на Рахівщині до свяченої води могли додати срібло для хлопчика, і золото для дівчинки, щоб були здорові [4].

Наговорена (наговорна) вода – над якою знаючі люди (знахарі, ворожки) наговорюють молитви, певні вербальні формули, примовляння, які направлені на досягнення конкретного лікувального чи очищувального ефекту від різних хвороб чи дитячих заревувань. Нерідко наговорюють над свяченою водою. Наговорена вода має силу тільки для добрих лікувальних справ.

Непочата вода, яку використовували в очищаючих обрядах, має кілька варіантів пояснення свого походження. Це вода взята: із початків трьох джерел; із місця, де сходяться малі річки у велику; це перша вода із колодязя чи джерела, яку набрали до сходу сонця; це вода, яку у цей день ще ніхто не пив.

Серед поширених обрядів за участі води: змивання ляку, зливання плачу, гасіння вогню. У різних куточках області обряди відрізняються, однак мають приблизно однакову структуру. Ось, зокрема, обряд зливання хвороби у с. Березинки Свалявського р-ну «...звечора намочували зілля у воду, а зрана зливали людину. Якщо ж намочували зілля зрана – зливали увечері після заходу сонця. Воду, яка залишилася виливали у річку або на розпутьтя. У процесі говориться молитва» [1]. Варіант змивання ляку почутий у тому ж місці: «у дерев'яну посудину наливають джерельну воду, куди додають свячену воду. Посудину з тим усім кладуть на коліна, на руки або на голову недужого. У воду виливають розтоплений віск. По фігурці у воді «ворожка» розкажує причину ляку чи проблеми з якою людина прийшла, а далі каже, що потрібно робити» [1].

При знятті порчі омивали людину святою водою і шептали «Водичко Іорданська, змий і страх, і злі очі» [3]. Змивання плачу дитини супроводжується наступним замовлянням «...змивається із тіл, змивається із жил, із кожного ставчика, ісчезни пропади із (імя) щесного хрещеного» [6].

Цікавим обрядом є гасіння води у с. Велика Копаня [2]. Для обряду беруть 9 сірників, які запалювали та кидали в миску із святою водою. Далі водою з миски малювали хрести на чолі, руках, животі, ногах.

Потім давали пити хворому воду, а залишок виливали за межі хати. Упродовж всього процесу шептали молитву.

Інший приклад використання води та примовлянь є спосіб лікування енурезу дітей у с. Костилівка на Рахівщині [5]. Дитину напувають настоєм з петрушки при вживанні якої необхідно примовляти наступне:

Несе дівчина водичку, на святую криничку.

Та як би вода не полилась, моча із раби/а (ім'я) не полилась.

Ні нині, ні через час. Спаси, сохрани, Господи, нас

Во ім'я Отця і Сина і Святого Духа, Амінь!

Помітно, що в обрядах із водою завжди присутня вербальна магія – примовляння, замовляння, молитви. Самі обряди направлені переважно на очищувальну дію і проводилися при потребі в будь який час. Зазвичай проведення обрядів передбачало інформованість недужого про процедури, які з ним збиралися проводити. Віра в силу святої води й особи знахаря чи ворожки зазвичай давали ефект іноді більш позитивний, ніж методи сучасної медицини.

Підсумовуючи, слід звернути увагу на переплетіння в традиційній медицині українців Закарпаття пережитків язичництва та християнства. Це проявляється у співіснуванні християнської атрибутики (свята вода, молитва) та елементів язичницької магії (наговорів, шептань, замовлянь). Вода відіграє роль основи та інгредієнту більшості лікувальних зіль, ліків, відварів тощо. Крім того, важлива роль води спостерігається в обрядовій сфері. За допомогою обрядів за участі води лікували, як фізіологічні розлади, так і психічно-нервові захворювання людей. Воду використовували у звичному природному стані, а також наділяли магичними очищаючими властивостями.

ДЖЕРЕЛА

1. Польові матеріали автора від 4.10.2014. Свідчення Андрела М.І., 1951 р.н., жительки с. Березники Свалявського р-ну.
2. Польові матеріали автора від 27.09.2014. Свідчення Бордаш М.М., 1953 р.н., жительки с. Велика Копаня Виноградівського р-ну.
3. Польові матеріали автора від 26.09.2014. Свідчення Мучички М.Ю., 1946 р.н., жителя с. Горонда Мукачівського р-ну.
4. Польові матеріали автора від 24.11.2014. Свідчення Неймет Г.І., 1936 р.н., жительки с. Костилівка Рахівського р-ну.
5. Польові матеріали автора від 20.09.2014. Свідчення Сметанюк Г.Г., 1940 р.н., жительки с. Костилівка Рахівського р-ну.
6. Польові матеріали автора від 4.10.2014. Свідчення Уйбарі А.І., 1945 р.н., жительки с. Рокосово Хустського р-ну.
7. Польові матеріали автора від 27.09.2014. Свідчення Талпош В.В., 1928 р.н., Якубець О.І. 1948 р.н. жительок с. Залом Хустського р-ну.
8. Цілющі води Карпат. – Доступ: faktysvitu.com.ua/tsilyuschi-vody-karpat.

РЕЗЮМЕ | SUMMARY

**ВОДА В ТРАДИЦИОННОЙ
МЕДИЦИНЕ УКРАИНЦЕВ
ЗАКАРПАТЬЯ**

Леньо П.Ю.
(Ужгород)

В статье на основе полевых этнографических материалов автора исследуются некоторые аспекты народной медицины украинцев Закарпатья. Анализируется роль и функции воды в лечебных и очищающих обрядах и практиках местного населения области. Подытоживается, что в традиционной медицине украинцев Закарпатья сосуществуют христианские традиции и архаические языческие пережитки древних веков.

Ключевые слова: святая вода, непочатая вода, наговоренная вода, обряды.

**WATER IN TRADITIONAL
MEDICINE OF UKRAINIANS OF
TRANSCARPATHIA**

Lenyo P.
(Uzhhorod)

In this paper, based on field ethnographic materials, author examines some aspects of traditional medicine Ukrainians of Transcarpathia. The author analyzes the role and functions of water treatment and cleaning rituals and practices of the local population area. Summarizes that in traditional medicine Ukrainian Transcarpathian coexist Christian traditions and archaic pagan survivals of the ancient ages.

Keywords: holy water, untapped water, «nagovorena voda», rites.

Міщанин В. В. УДК 94(477.87):«1944-1946»:35.071. 51
(Ужгород)

**КОРДОНИ
Й АДМІНІСТРАТИВНИЙ ПОДІЛ
ЗАКАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ
(1944-1946)**

У статті йдеться про адміністративний устрій та кордони Закарпатської України 1944-1946 рр. Автор вказує на територіальні питання, пов'язані з Пряшівщиною і Мараморош-Сигітщиною, досліджує повоєнне облаштування кордонів і функціонування фінансової міліції, аналізує адміністративну реформу Народної Ради Закарпатської України: утворення окружних центрів, селищ міського типу, об'єднання чи поділ сіл, включення приміських сіл до міст Закарпатської України.
Ключові слова: Народні Комітети, село, місто, округ.

Період Закарпатської України 1944-1946 рр. – складний і неоднозначний в історії Закарпаття – ще довго викликатиме увагу дослідників. І це попри те, що у свій час він уже цікавив як радянських істориків, так і українських дослідників періоду незалежності, а також їхніх російських колег. Першою ґрунтовною монографією, написаною із залученням значної кількості історичних джерел, так би мовити «по свіжих слідах» (опублікована у 1954 р.), інформацію з якої черпало не одне покоління радянських істориків, стала робота І. Євсєєва [24]. Однак її автор, як і всі інші дослідники того часу, змушений був писати історію краю з марксистсько-ленінських позицій.

Лише із здобуттям Україною незалежності стало можливим об'єктивно відтворити події середини 1940-х рр. на Закарпатті. У 1995 р. побачив світ другий том «Нарисів історії Закарпаття» [30], де цьому періоду присвячено цілий розділ «Закарпатська Україна: досвід розвитку, проблема возз'єднання (кінець 1944 – 1945 рр.)», який включає в себе 13 параграфів. Його автори М. Макара, О. Довганич, І. Гранчак, В. Приходько, В. Ілько, І. Ілько досліджували різні аспекти політичного, соціально-економічного, національного і культурного розвитку Закарпатської України.

У цьому ж році з'явилася монографія М. Макари [26]. Цінність її полягає в залученні автором раніше недоступних дослідникам джерел, цікавим авторським підходом до оцінки подій 1944-1945 рр. в краї.

Проте всі згадані автори згадані не досліджували питання адміністративно-територіальних змін на Закарпатті. Частково висвітлив це питання доцент Ужгородського національного університету М. Токар у доповіді на міжнародній конференції «Іюнь 1940-го. Бессарабія и Северная Буковина в составе СССР» [35], що відбулася в 2010 р. у Ти-

располі. Він проаналізував хід радянізації та виділив характерні її ознаки. На його думку, Закарпаття стало завершальною фазою геополітичної експансії (з територіальними придбаннями) Радянського Союзу на західному напрямку. М. Токар зазначив: «Події, пов'язані з початком та завершенням Другої світової війни, мали значний вплив на геополітичні та національно-політичні стратегії багатьох країн Європи. Особливе місце в даній проекції займав Радянський Союз (СРСР). На фоні західноукраїнської експансії радянської політичної системи важливим для офіційної Москви було використання вдалого моменту з мінімальним ризиком непорозуміння з сусідніми державами найближчого західного регіону – Польщею, Чехословаччиною, Румунією. Виходячи з цього, усі територіальні «придбання» СРСР на західноукраїнському векторі у той час розглядалися крізь призму реальних можливостей захистити свої території. Конкретно йшлося про Румунію стосовно Північної Буковини, Польщу стосовно Східної Галичини, Чехословаччину стосовно Закарпаття. І хоча цей процес хронологічно був розірваний подіями Другої світової війни кінцева мета залишалася лише питанням часу. ...Відтак, і Закарпаття стало тим регіоном, яке могло стати базою для подальшого поширення політики радянізації у всіх її проявах на західному напрямку» [35, с. 256-257].

Автор виділяє умовні «маневри і проекти» Радянського Союзу, що мали політично-стратегічні особливості та регіональну специфіку дії в кожному конкретному випадку: Маневр № 1 – 1939 р. (умовний проект «Польща мінус Східна Галичина»); Маневр № 2 – 1940 р. (умовний проект «Румунія мінус Північна Буковина»); Маневр №3 – 1945 р. (умовний проект «Чехословаччина мінус Закарпаття»). Останній передбачав, що Чехословаччина, як союзник Радянського Союзу у Другій світовій війні, поставлена в умови безвідмовності в претензійних питаннях «великого друга». Метод дії зовсім інший. Здійснюється юридична, у дусі міжнародної практики, формально-демократична процедура підписання Договору між державами, який реалізує «возз'єднавчий» процес (хоча на місцях підґрунтя готується також військовими).

Ефект сприйняття нової влади здійснюється через репресії проти місцевого населення. Радянізація закарпатців знаходить ще більш логічне етнонаціональне обґрунтування. Результат – Закарпаття «повертається у лоно матері-України» [35, с. 258].

Проте із приєднанням Закарпаття до Української РСР проблема етнічних українців не була цілковито вирішеною. Із розмежуванням кордонів значна частина українських етнічних земель відійшла до Чехословаччини. На думку дослідників: «Неприєднання Пряшівщини – цієї найзахіднішої гілки української етнічної території – в 1945 році було умотивоване політичними виглядами по відношенню до Чехії, з якою як новим сателітом ССРСР, треба було Москві мати дружні взаємини, так у відношенні і до словаків, які у 1945-1946 рр. мали нестерпну ненависть

до «поневолювачів» чехів, горіли неприязню до ЧСР, просуваючи навіть ідею бути складовою частиною Советського Союзу (!), аби лише не Чехії. Щоб не дражнити амбіцій словаків, Москва лишила при автономній Словаччині в межах ЧСР українську Пряшівщину, не висуваючи тоді навіть цієї проблеми» [34, с. 334-335].

Нагадаємо, що 1 березні 1945 р. була утворена Українська Народна Рада Пряшівщини, яка звернулася до голови Ради міністрів УРСР, маючи на меті приєднати чотири райони Словаччини – Стропків, Бардієв, Гуменне, Меджилабірці – до України. Рішення пряшівських українців було навіть опубліковано в газеті «Пряшівщина» 18 березня 1945 р. Але Київ не відповів на ці звернення.

На думку В. Макарчука: «Пояснення, яке пропонують сучасні автори читачам, зовні просте: українські інтереси для Сталіна були лише ширмою, за якою він ховав імперські устремління Росії; крім того, для комуністичної Москви важливим завданням бачилось завдання створення світової системи соціалізму, заради якої легко можна було пожертвувати українськими інтересами» [27, с. 418].

Подібна ситуація склалася й з українцями Мараморощини. Ще 22 жовтня 1944 р. окружний Народний Комітет у Рахові схвалив «Меморандум до правительства Чехословацької республіки». У ньому йшлося: «Населення Рахівського округу та заступники другої частини Мараморощини з долини Борші спонтанно та одноголосно просять і домагаються у влади чехословацької республіки, щоб ціла Мараморощина із Сиготом, його столицею та цілою долиною Борші була прилучена до Карпатської України в рамках Чехословацької республіки» [15, арк. 21].

Подібні возз'єднавчі стремління були в українського населення Мараморош-Сігетського округу. 27 січня 1945 р. у Мараморош-Сігеті відбулися збори єдиного народного демократичного фронту, які схвалили рішення возз'єднатися із Закарпатською і Радянською Україною. Вже 4 лютого 1945 р. в Мараморош-Сігеті відбувся I з'їзд народних комітетів округу, де схвалено спеціальну петицію про возз'єднання з Радянською Україною. Додатково цю петицію було підкріплено 46-ма петиціями з українських сіл Мараморощини з майже 40 тис. підписів. «Слід додати й те, що українці Мараморощини поставили свої підписи і рід Маніфестом, який прийняв Перший з'їзд народних комітетів Закарпаття 26 листопада 1944 року в Мукачеві і яким висловлювалася воля про возз'єднання з Радянською Україною. – Написав історик В. Сергійчук. – На цьому, до-речі делегація Мараморощини просила приєднати цю територію до Закарпатської України» [34, с. 336].

17 лютого 1945 р. окружний народний комітет Мараморош-Сигітської округи звернувся до голови НРЗУ І. Туряниці з проханням направити в Мараморош-Сигітську округу спеціалістів для організації нормальної роботи. «По всіх українських селах організовано сільські Народні Комітети, що керують селами, а в румунських ми назначуємо комісарів, що

в імені О.Н.К. керують румунськими селами, пока там не зорганізують-ся також місцеві Народні Комітети» [3, арк. 1], – йдеться в документі.

Саме в цей час вирішувалося питання про майбутню державну приналежність Мараморощини. 16 березня 1945 р. Народною Радою Закарпатської України схвалено Декрет «Про адміністративний поділ Закарпатської України» [6]. В документі Закарпатська Україна адміністративно ділилася на 14 округів: Берегівський, Велико-Березнянський, Волівський (нині Міжгірський район), Іршавський, Мукачівський, Нижньо-Веречанський (Воловецький район), Перечинський, Рахівський, Свалявський, Севлюшський (Виноградівський район), Тячівський, Хустський, Мараморош-Сиготський.

Як бачимо з документу, всі райони в документі поміщені за алфавітним принципом, тільки Мараморош-Сиготський порушив цей принцип. Він мав розміщуватися після Іршавського округу. Можливо, укладачі документу не були на сто відсотків упевнені у майбутній приналежності Мараморощини і для цього помістили Мараморош-Сиготський округ наприкінці документу [6, арк. 15].

Визначені в документі і міста Закарпатської України. В їхньому переліку знаходимо Мараморош-Сигот [3, арк. 16]. Проте вже у «Виказі міст і округів Закарпатської України», які містяться наприкінці цієї ж архівної справи, Мараморош-Сиготський округ в списку округів, м. Мараморош-Сигот у переліку міст Закарпатської України відсутні. Якщо у попередньому документі налічувалося 14 округів із 547 селами, то в цьому маємо 13 округів із 491 селом.

Задумам приєднати Мараморош-Сиготську округу до Закарпатської України не судилось здійснитися. Причини були різними. Трактуються ці події українською та румунською історіографією на сучасному етапі неоднаково. Українська соборницька парадигма трактує це як «рух українців за возз'єднання з Україною», румунська – як «сецесіоністські акції українських комуністичних елементів». Доцент Ужгородського університету М. Зан такої точки зору: «Можна констатувати, що епізод марамороських подій кінця 1944 – початку 1945 років тільки починає документуватись в наукових працях, а тому й не позбавлений принципів національної історіографічної телеології. З українського боку – як нездійснений шанс возз'єднання у межах етнографічних земель, а з румунської частини – як короткий період ганебної радянської окупації та провокація іредентистського руху серед частини українського та угорського населення краю» [25, с. 97].

На нашу думку, Й. Сталін, підписавши договір про возз'єднання Закарпаття з УРСР і вирішивши геополітичні інтереси СРСР в Європі, не сильно переймався самою лінією кордону. Як приклад можемо назвати с. Малі Селменці, яке називають селом між двома світами. До Другої світової війни та й під час неї Селменці були одним селом, яке належало Великокапушанському округу Словаччини. Лінію кордону провели

практично посеред села, поділивши між Радянським Союзом і Чехословаччиною. Кордон прокладено просто по головній вулиці села [23]. По один бік – в Закарпатській Україні – залишилися понад 300 осель. З іншого боку – в Словаччині – понад 600. Родини розділили навпіл, півстоліття вони не могли нормально спілкуватися. За роки незалежності ситуація змінилася, та замість «залізної радянської завіси» постали шенгенські бар'єри.

Ініціаторами встановлення кордону на нинішньому місці були місцеві ґазди, які сподівалися, що в іншій країні не доведеться сплачувати борги. «Місцеві жителі не вірили, що такий кордон буде встановлено, поки будинок, що стояв прямо на кордоні, не був зруйнований разом з усіма іншими об'єктами, що до нього належали. Тоді ж побудували стіну заввишки 6 метрів разом зі сторожовими вежами прикордонного патрулювання. Протягом наступних 60 років мешканцям обох сіл було заборонено перетинати кордон у цьому місці», – розповів місцевий історик В. Петровка [32]. Для того, щоб потрапити з Малих Селменців до Великих, потрібно було зробити коло завдовжки 70-80 км. Таким чином у той час визначали кордони.

Дослідник А. Пушкаш притримується думки, що саме завдяки вмілим дипломатичним діям радянського керівництва наприкінці Другої світової війни в Європі проблема возз'єднання Закарпатської України з УРСР була вирішена. Це виразилося не тільки у відмові Угорщини на територію Закарпаття, але і в згоді європейських держав на возз'єднання краю з Україною [33, с. 440]. Подібною точки зору притримуються сучасні українські історики: «Одним із найважливіших міжнародних питань повоєнного часу, що безпосередньо стосувалися України, було визнання Сполученими Штатами Америки та іншими державами антигітлерівської коаліції західних кордонів Радянського Союзу Договір СРСР та Чехословацької Республіки, відмова Румунії від претензій на Буковину створили сприятливі умови для позитивного вирішення проблеми» [31, с. 341].

Слід зауважити, що відразу ж із вступом Червоної армії питання кордонів не піднімалося. Були сподівання, що Чехословацька адміністрація відновить свою присутність у краї. 28 жовтня 1944 р. чехословацька делегація, очолювана Ф.Немецом, прибула в Хуст [28, с.57]. Але Москва мала свої плани щодо повоєнної долі Закарпаття.

Навіть у «Маніфесті Першого З'їзду Народних Комітетів Закарпатської України про возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною» жодного слова немає про кордони. Стосовно краю, його мешканців вживаються слова «закарпатсько-український народ», «народ Закарпатської України», «історія Закарпатської України» [16, с. 2-3]. Навіть у пунктах 2 і 3, які стосувалися адміністративних змін не йшла мова про території чи кордони. У п. 2 йшлося: «Просити Верховну Раду Української Радянської Соціалістичної Республіки і Верховну раду Со-

юзу Радянських Соціалістичних Республік включити Закарпатську Україну до складу Української Радянської Соціалістичної Республіки» [16, с. 2]. У п. 3 вживається термін «територія», але без чітких її обрисів: «Обрати Народну Раду Закарпатської України, як єдину центральну владу, діючу по волі народу на території Закарпатської України» [16, с. 3].

Наступним документом, де вживається термін кордон був «Декрет ч. 30. про виселення секелських доріжних сторожів поза державні границі» [17, с. 2-3] від 12 січня 1945 р. Але і тут кордони не окреслювалися.

Не було визначено територію й у такому важливому документі НРЗУ як «Декрет ч. 39. Про організацію державно-адміністративного управління Закарпатської України» 9 лютого 1945 р. Тут вказувалися функції та повноваження законодавчої та виконавчої влади різних рівнів (Президії НРЗУ, окружних, міських і сільських народних комітетів). Вказувалося, що «НРЗУ як вищий орган державно-адміністративного управління Закарпатської України ... встановлює кордони і поділ округів та переводить зміни в поділі територіальних адміністративних одиниць» [18, с. 23-24]. Проголошувалося столиця Закарпатської України – м. Ужгород. Окружні народні комітети мали розташовуватися в окружних центрах: Берегово, Великий Березний, Волове (із 1953 р. – Міжгір'я), Іршава, Мараморощ-Сигот (нині Румунія), Мукачево, Перечин, Рахів, Свалява, Севлюш (нині м. Виноградів), Тячево, Ужгород, Хуст. Як бачимо, із сьогоднішніх районних центрів тут відсутній Воловець, а Мараморощ-Сигот нині є окружним центром Румунії. «Про поділ округів буде виданий окремий декрет» [18, с. 24], – йшлося в документі. Статус міст отримали Ужгород, Мукачево, Берегово, Севлюш, Хуст, Мараморощ-Сигот [18, с. 25].

Для охорони території Закарпатської України і для «врегулювання господарських взаємин окремих громадян і організацій з закордоном» 1 квітня 1945 р. Народна Рада Закарпатської України схвалила постанову «Про організацію пограничної сторожі Закарпатської України» [19]. Керівництво прикордонною службою покладалося на начальника Центрального штабу народних дружин. Він комплектував начальницький і рядовий склад прикордонної служби, давав дозволи на озброєння. При кожній прикордонній станції мали бути уповноважені представники «в справах внутрішніх і державної безпеки та в справах фінансів» [19, с. 90]. Ввіз товарів на територію Закарпатської України дозволявся вільно і без обмежень, а вивіз відповідно до спеціальної інструкції уповноваженого Народної Ради у справах фінансів, затвердженої головою Народної Ради.

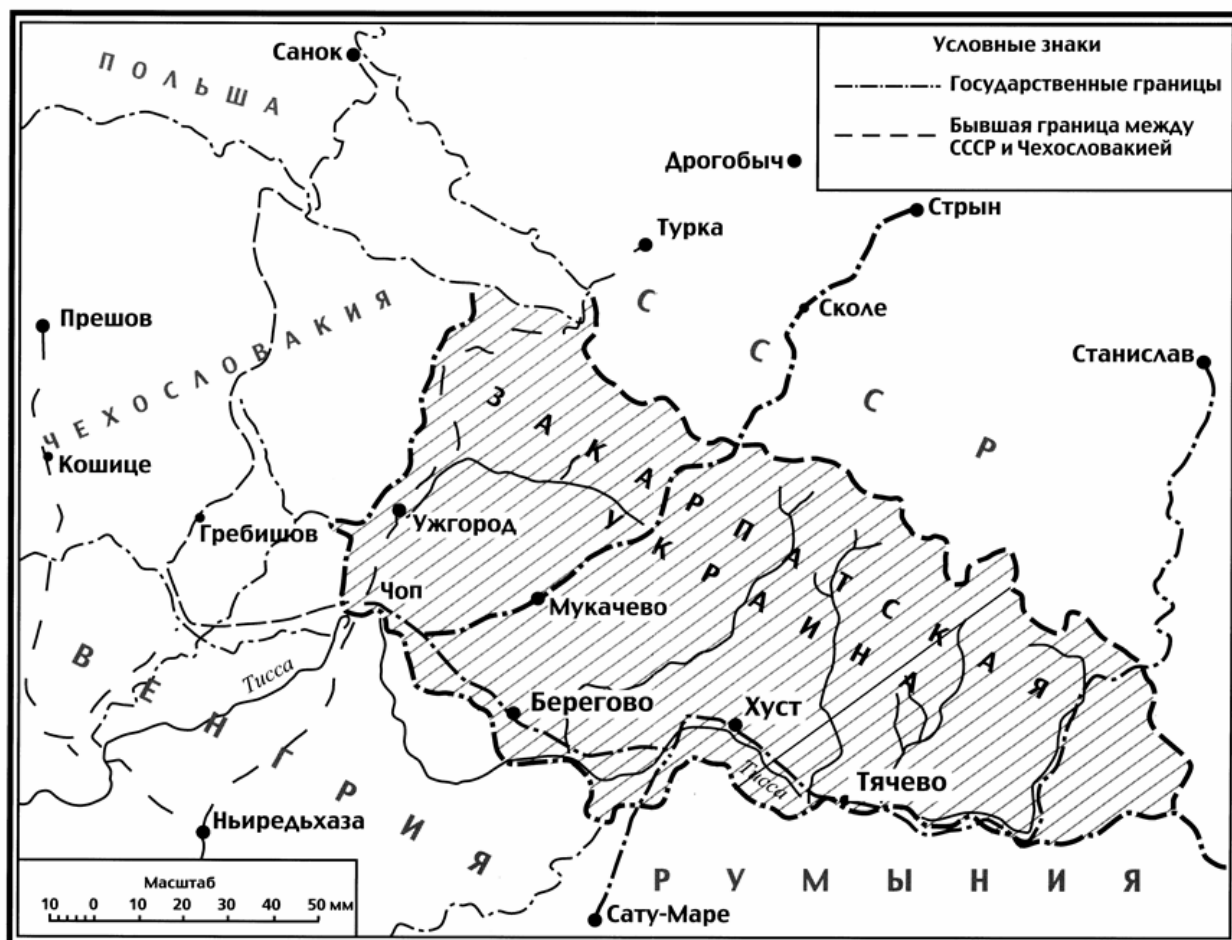
23 червня 1945 р. НРЗУ ухвалила спеціальну постанову, що забороняла вивіз сільськогосподарських продуктів і товарів широкого вжитку із Закарпатської України, а також ввезення грошей сумою понад 500 пенге, або 1250 крон. Порушення цих норм каралося позбавленням волі до двох або трьох років і конфіскацією майна або грошей [21, с. 153-154].

З метою обліку іноземних громадян, а також впорядкування видачі перепусток громадянам Закарпатської України, що виїжджали за кордон НРЗУ 28 червня 1945 р. (за день до підписання Договору про возз'єднання Закарпатської України з Українською РСР) видала спеціальну постанову [22, с. 155]. Видача перепусток для поїздки закордон стала виключно прерогативою органів внутрішніх справ. Навряд чи це просте співпадіння. Радянське керівництво спробувало посилити контроль за перетином кордону сусідніх держав і Закарпатської України, територією, що незабаром мала стати складовою частиною СРСР.

На момент підписання договору кордони Закарпатської України із сусідніми державами були встановлені. Від Закарпатської України до Чехословаччини відійшла Пряшівщина, а до складу Румунії – Мараморш-Сиготський округ.

КАРТА ЗАКАРПАТСКОЙ УКРАИНЫ

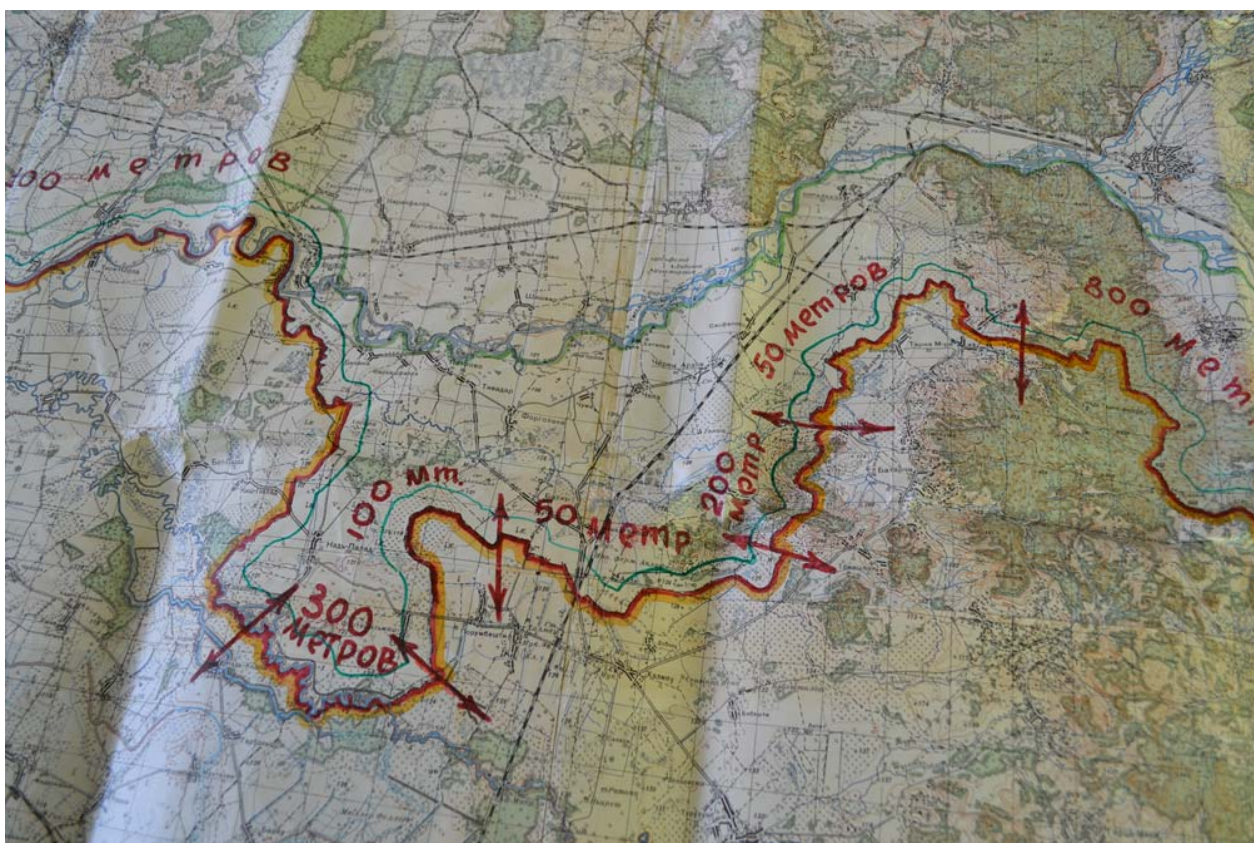
после подписания Договора между Союзом Советских Социалистических Республик и Чехословацкой Республикой о Закарпатской Украине 27 июня 1945 года

Карта 1 [33, с. 432-433].

Новостворені кордони починають укріплюватися. 7 серпня 1945 р. НРЗУ схвалила постанову № 3309 «Про розміщення погранзастав на кордоні Закарпатської України з Угорщиною та Румунією» [1]. На ділян-

ці кордону від Вилока до Требушан (зараз Ділове) утворювалося 13 застав: Вилок, Неветленфалу (Дяково), Петрово, Велика Паладь, Дюла, Гудя, Велятино, Вишково, Тячів, Тересва, Солотвино, Великий Бичків, Требушани. Штат кожної застави складав 1 начальник застави, 3 начальники поста, 9 постових, 1 повар. Встановлювалася оплата праці прикордонників: начальник застави – 850 пенге, начальник поста – 500 пенге, постовий – 400 пенге, повар – 300 пенге [1, арк. 1]. Постачали продовольство для прикордонників за фіксованими державними цінами. Контроль за несенням служби на кордоні покладался на штаб народних дружин управління внутрішніх справ Закарпатської України.

*Карта 2. Закарпатська Україна з прикордонною смугою.
7 вересня 1945 р. [14, арк. 2]*

Між Угорщиною і Закарпатською Україною в цей час виникли певні територіальні непорозуміння. У нашому розпорядженні є цікавий документ «Постанова Народної Ради Закарпатської України від 15 серпня 1945 року» – всього на одній сторінці, але про вагомість його свідчать три резолюції – «Таємно», «Не публікувати», «В архів спецчастини. З.Х.1945». На відміну від попереднього документу, його, крім голови НРЗУ І. Туряниці та уповноваженого НРЗУ у справах внутрішніх і державної безпеки І. Ваша, підписали всі члени Народної Ради. «В зв'язку з тим, що мадярські пограничними порушили природну границю між

Мадярщиною і Закарпатською Україною, самочинно заняли землю Закарпатської України, Народна Рада Закарпатської України постановляє: 1. Встановити границю між Мадярщиною і Закарпатською Україною по річці Тиса від населеного пункту Соловка Сатмарчикі (виключно)» [2, арк. 1], – йдеться в документі. Параграф другий цього документу зобов'язував уповноваженого І. Ваша «протягом доби з 16 на 17 серпня 1945 року військами Народної Дружини Закарпатської України заняти переправи по річці Тиса і установити пограничну службу» [2, арк. 1].

Проте закарпатоукраїнсько-угорський кордон неодноразово порушувався тепер уже прикордонниками Закарпатської України. Прикордонна служба в цей час комплектувалася переважно військовослужбовцями Червоної армії. Про взаємини військових із місцевим населенням і владою ми писали в окремому дослідженні [29]. Прикордонники-військовослужбовці поводили себе як господарі. Вони розглядали Угорщину, як державу окуповану Червоною армією. Порушення ними кордону стало систематичним.

На чисельні скарги місцевого угорського населення відреагував заступник голови Союзної контрольної комісії в Угорщині генерал-лейтенант Свірідов, який 19 вересня 1945 р. надіслав секретного листа голові НРЗУ І. Туряниці [4, арк. 1-3]. В ньому, зокрема, йшлося, що 1 вересня 1945 р. 8 прикордонників Закарпатської України, озброєних автоматами і рушницями, обстріляли угорську прикордонну заставу в районі с. Надь-Лонья, перейшли кордон для грабунку продуктів у місцевого населення. Наступного дня три групи прикордонників по 6 осіб кожна із двома підводами, перейшли угорський кордон і проникли на територію Угорщини вглиб до 5 км у районі с. Тарпа, розграбувавши два винні склади. З угорськими прикордонниками зав'язалась перестрілка [4, арк. 1]. 5 вересня 1945 р. з цією ж метою 30 прикордонників вторглися в Угорщину поблизу с. Надь-Лонья і завдали матеріальних збитків місцевому населенню [4, арк. 2].

У листі відзначалося, що прикордонники Закарпатської України систематично сприяють вивозу продуктів через кордон спекулянтами, обміну цих продуктів на сіль, що підриває економіку Угорщини. На вимогу угорського уряду Союзна контрольна комісія просила НРЗУ врегулювати ситуації. «Якщо з Вашої сторони не буде прийнято рішучих мір до припинення прикордонних інцидентів, я буду просити Маршала Ворошилова поставити це питання офіційно перед Урядом СРСР» [4, арк. 3], – резюмував генерал-лейтенант Свірідов.

Ускладнювалася ситуація й тим, що у липні 1945 р. Чехословаччина згорнула діяльність своєї фінансової прикордонної міліції на території Закарпатської України [3, арк. 5]. Чехословацька влада дала прикордонникам вибір: залишитися у Закарпатській Україні або перебазуватися до м. Кошиці. Делегат Чехословацького міністерства внутрішніх справ І. Петрушак повідомив у листі до НРЗУ від 18 липня 1945 р.: «...отри-

мав з Праги телеграму, в якій повідомляють мене про те, що був виданий розказ на припинення діяльності фінсторожі і в якому просять мене, аби подати при відході членів фінанс. сторожі та при евакуації їх родинам допомогу» [3, арк. 6].

2 серпня 1945 р. голова НРЗУ І. Туряниця направив листа уповноваженому І. Вашу щодо «ліквідації фінансів на лінії Вілок-Трибушани». В ньому йшлося: «Згідно змісту телеграми надісланої Міністерством фінансів ЧСР тов. Петрущаківі, на лінії Вілок-Требушани негайно приступіть до ліквідації чехословацької пограничної сторожі, яку належить замінити нашими пограничними органами» [3, арк. 7].

Паралельно НРЗУ проводить адміністративно-територіальну реформу. У лютому 1945 р. на прохання жителів верховинських сіл Свалявського округу піднято питання про створення окремого округу. 23 лютого 1945 р. голова НРЗУ І. Туряниця дав вказівку уповноваженому в справах комунальних П. Сові вирішити питання. Декретом від 16 березня 1945 р. на території Закарпатської України створено Нижньо-Веречанський округ із центром у с. Нижні Верецьки (нині Нижні Ворота) шляхом відлучення 31 села від Свалявського округу [7, арк. 1-4].

11 вересня 1945 р. відбулося спільне засідання окружного комітету Комуністичної партії Закарпатської України й окружного народного комітету Нижньоверецького округу, де постало питання про перенесення окружного центру в с. Воловець. Причини – економічні, комунікаційні, політичні: транспортний зв'язок особливо зимою дуже утруднений; село Нижні Верецьки не має контингенту учнів для відкриття неповної середньої та повної середньої школи для навчання дітей робітників, які прибули з Радянської України; в с. Нижні Верецьки невеликий та зруйнований житловий та комунальний фонд, нема можливості розмістити урядові установи, бази і склади заготзерна, заготконтори, окружного кооперативу тощо. Натомість с. Воловець розміщене на головній магістралі залізниці, поблизу розташовано 70 % населення всіх сіл округи. Воловець є промисловим і культурним центром, має певний житловий фонд [8, арк. 1].

Постановою НРЗУ від 25 жовтня 1945 р. Нижньоверецький округ перейменований у Воловецький з окружним центром у с. Воловець [8, арк. 3]. Народна рада Закарпатської України з цього приводу видала спеціальний декрет [8, арк. 5], що вступив у силу з 1 листопада 1945 р.

Адміністративного поділу Закарпатської України стосувався і декрет від 30 серпня 1945 р. «Про зачислення поселень міського типу на Закарпатській Україні» [9]. До поселень міського типу віднесено Великий Березний, Волове, Іршава, Нижні Верецьки, Перечин, Рахів, Свалява, Тячів – в них діяли окружні народні комітети; Вілок, Великий Бичків, Довге, Дубове, Королево, Середнє, Солотвино, Ясіня – в них створені сільські народні комітети [9, арк. 1-1 зв.]. «Здійснення цього декрету супроти дотеперішнього стану настане така зміна, що Народні Комітети будуть називатися «міськими» і що за плановою розбудовою цих міст

буде комунальний відділ Народної Ради, а також заповнення місць службовцями має бути переведено згідно приложеного відпису» [9, арк.4], – розтлумачили його дію чиновники.

У Державному архіві Закарпатської області знаходимо матеріали про те, що жителі с. Нове Село Берегівської округи вимагали для себе статус «великого села» [10]. 29 серпня 1945 р. вони звернулися до окружного народного комітету, бо статус «великого села» цей населений пункт отримав ще 15 липня 1941 р. Тоді це передбачало, що «громадяни на себе перебрали збір і сплату всякого рода видатків, пов'язані зі зміною назви» [10, арк. 1]. Подібна самоврядність у плани нової влади не входила. 31 вересня з Ужгорода відповіли: «В справі призначення селові Нове Село характеру великого села повідомляємо Вас, що вона не є актуальною, позаяк у нас розрізняємо тільки села, міста та міста міського типу (так у документі – *В.М.*). Про це просимо повідомити СНК Нового Села» [10, арк. 5 зв.].

Захотіли статусу селища міського типу і жителі с. Люта Великоберезнянської округи. Бо «село Люта є розположено на 12 кілометровій долині і має 4.500 населення. В селі Люта є голова СНК і секретар, які свою адміністративну працю виконати не в силі, навіть із сторони контролю, зачим село розтягнене на віддалені від себе частини: Границя, Кривуля, Заглубокій, Центрум і Пила» [108, арк. 6]. Прохання не було задоволене. «Народна Рада З.У. при виданні декрету про зачислення поселень міського типу брала до уваги центрально положені села та по міському побудовані села, які в майбутньому можуть статися районними центрами. Позаяк село Люта цим вимогам не відповідає, тому зазначений декрет не може бути доповнений» [10, арк. 7], – надійшла відповідь від Народної Ради Закарпатської України.

До НРЗУ поступила значна кількість заяв про об'єднання або розділення сіл, які зазнали адміністративних змін за часів угорської окупації. Наприклад, жителі с. Паладь Комарівці просили Народну Раду Закарпатської України розділити «ці два села (с. Паладь і с. Комарівці – *В.М.*) були мадярською владою проти волі народу злучені. Зачим жителі обох цих сел за жодних умов не хочуть спільно господарювати» [11, арк. 1].

Подібних прикладів чимало: присілок Ленювці клопотав про відділення від с. Лохово Мукачівського району [11, арк. 44], присілок Гонцош – від с. Березово Хустської округи [11, арк. 62], присілок Шардик – від с. Великий Раковець Іршавської округи, присілок Тошнад – від с. Ардів Берегівської округи. Двом останнім це вдалося. НРЗУ видала декрет від 27 липня 1945 р. про розділення цих сіл [11, арк. 11]. Цього ж дня Драгово розділили на два села Драгово і Вільшани [11, арк. 41]; Горінчово на села Горінчово і Монастирець [11, арк. 65] в межах Хустської округи.

На Мукачівщині склалася непроста ситуація. 4 квітня 1945 р. жителі с. Горонда Мукачівської округи написали до НРЗУ колективного листа з вимогою відділити від них с. Страбичово, насильно приєднане

угорською владою 1943 р. Обидва села мали спільну назву Мезитеребеш-Страбичово (Велике Страбичово). Угорці мадяризували слов'янські назви населених пунктів. Аргументами для роз'єднання цих сіл стало те, що Горонда лежить між селами Страбичово і Жнятино, тут є можливість для відкриття семирічки для жителів і сусідніх сіл. До 1943 р. Горонда була окружним центром [11, арк. 26-27].

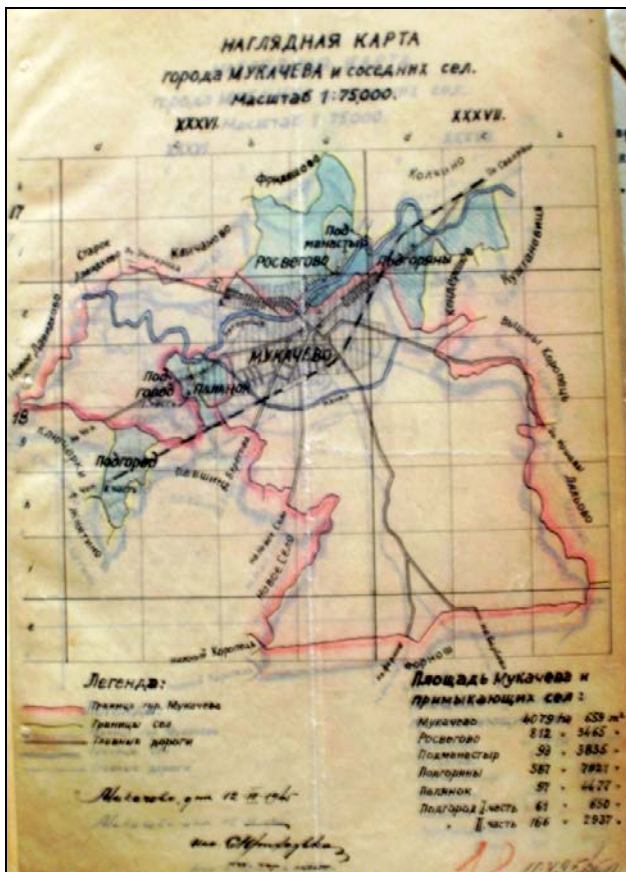
Постановою Народної Ради Закарпатської України від 17 травня 1945 р. скасовувалося розпорядження угорського міністерства внутрішніх справ, за яким два села Страбичово і Горонда об'єднувалося в одне Мезитеребеш-Страбичово [20, с.133].

Натомість жителі Жнятино виявили бажання приєднатися до Горонди. «Народний Комітет села Жнятино заявляє, що бажає адміністративно приєднатися до села Горонда. Свою заяву обосновуємо тим, що село Горонда много ближче від Жнятина до Горонди три кілометри, а до Дерцена вісім км. Крім того село Дерцен мадярское, що причиняє нам много трудностей і неприємностей» [11, арк. 25], – писали жнятинці у листі від 2 квітня 1945 р. до НРЗУ.

Подколи в окремих сіл виникали певні незадоволення стосовно їхньої належності до тої чи іншої адміністративної округи. З цього приводу Народна Рада Закарпатської України 20 квітня 1945 р. видала навіть спеціальну постанову. Село Завидово залишилося в Мукачівській округі, Рокосово відійшло до Хустської округи, Нижній Шард, Великий Раковець, Малий Раковець – до Іршавської [11, арк. 33].

Для полегшення роботи адміністративних органів начальник президентського відділу НРЗУ Попович 24 жовтня 1945 р. звернувся до «Жилкомунпроекту» з проханням виготовити для президії Народної Ради Закарпатської України 5 карт масштабом 1:3000000. Наступного дня він отримує вказівку від начальника 5 відділу державної безпеки: «Для зручності в роботі, прошу Вашої вказівки виготовити для нас карту топографічну з вказівкою районів та наявних в них сіл» [13, арк. 1-2].

Адміністративною реформою НРЗУ передбачалося розширення території найбільших міст краю Ужгорода, Мукачева, Берегова за рахунок прилеглих сіл. У ДАЗО знаходиться архівна справа, присвячена цій проблемі [12]. Цікавим є «Проект декрету» з приєднання навколишніх сіл до м. Мукачева, направлений 16 березня 1945 р. (задовго до підписання договору про входження Закарпаття до УРСР) для ознайомлення полковнику С. Тюльпанову. Мова йшла про приєднання Паланка, Підгороду, Росвигова, Підмонастиря і Підгорян до Мукачева. Разом з описом економічних переваг читаємо: «В інтересах безпеки необхідно посилити контроль над названими пригородами, які легко можуть служити базою діяльності і місцем укриття різного роду диверсантів і кримінальних елементів. Сільська міліція внаслідок свого складу (сільські хлопці) не може справитися з подібними складними завданнями, адже для цього потрібно спеціально навчений склад» [12, арк. 1 зв.].

Карта 3. Из проекта декрета про
приєднання до Мукачева
навколишніх сіл [12, арк. 2]

межах міста. Терміновість підготовки проекту його автори пояснювали можливістю перенесення столиці Закарпатської України до Мукачева.

Декретом НРЗУ від 20 квітня 1945 р. села Павшин, Паланок, Підгород, Підгоряни, Підмонастир і Росвигово були виключені зі складу Мукачівського округу і приєднані до міста [12, арк. 6].

Територіально розширилося і м. Ужгород. Декретом НРЗУ від 1 жовтня 1945 р. до міста прилучена територія в районі вул. Капушанської під назвою «Боздош» [12, арк. 48]. Декретом від 13 грудня 1945 р. до м. Берегова прилучено с. Ардів [12, арк. 49].

Народна Рада Закарпатської України у 1944-1946 рр. здійснила адміністративно-територіальну реформу і сформувала кордони Закарпатської України. До формування території Закарпатської України долучилося найвище керівництво Радянського Союзу, для якого головним стратегічним питанням було закріпитися за Карпатами. Історичні чи етнічні кордони українців краю для нього не відігравало великої ролі. Після підписання договору про входження Закарпаття до складу УРСР, НРЗУ при сприянні Червоної армії укріпило нові кордони. Одночасно проведено адміністративно-територіальну реформу. Її суть зводилася до утворення окружних центрів, селищ міського типу, об'єднання чи поділу сіл, включення приміських сіл до міст.

«З політичної точки зору необхідно збільшити кількість корінного русського/українського населення міста тому, що в недалекому вже майбутньому відбудуться вибори на нових демократичних засадах, відповідно до конституції СРСР. – Зазначив М. Федорко, юрисконсульт м. Мукачева, який готував цей документ. – Населення міста в цей час, за своїм строкатим станом є важким наслідком мадяризаторської, германізаторської, чехізаторської політики бувших загарбників і тому на більшість населення під час виборів не можна розраховувати навіть на лояльне, по меншій мірі, відношення до Радянської влади». «Відносно общини Підмонастир ясно, що в цей час не можна терпіти цей пережиток феодального ладу» [12, арк.1 зв.], – йдеться в документі. Такі цілі переслідувала влада, об'єднуючи села у

ДЖЕРЕЛА

1. Державний архів Закарпатської області (ДАЗО). – Ф. Р-14: Президія Народної Ради Закарпатської України. – Оп. 1. – Спр. 99: Постанова НРЗУ про відкриття прикордонних застав по кордону Закарпатської України з Угорщиною і Румунією. 7 серпня 1945 р. – 2 арк.
2. ДАЗО. – Ф. Р-14. – Оп. 1. – Спр. 100: Постанова НРЗУ про встановлення кордону між Угорщиною і Закарпатською Україною по р. Тиса. 15 серпня 1945 р. – 1 арк.
3. ДАЗО. – Ф. Р-14. – Оп. 1. – Спр. 101: Постанова НРЗУ про організацію охорони кордонів Закарпатської України та листування з Уповноваженим внутрішніх справ і державної безпеки НРЗУ про припинення діяльності чехословацької прикордонної сторожової охорони. 5 квітня 1945 – 2 серпня 1945 р. – 7 арк.
4. ДАЗО. – Ф. Р-14. – Оп. 1. – Спр. 102: Повідомлення заступника голови Союзної Контрольної Комісії в Угорщині генерал-лейтенанта Свірідова про порушення державного кордону Угорщини в районі Вашарошнамень прикордонниками Закарпатської України. 18 вересня 1945 р. – 3 арк.
5. ДАЗО. – Ф. Р-14. – Оп. 1. – Спр. 103: Звернення Мараморош-Сигітського (Румунія) округового Народного комітету про прийняття першим з'їздом м. Сигот рішення про возз'єднання їх з Закарпатською Україною про організацію сільських Народних комітетів українських сел, про відкриття шкіл з українською мовою навчання та про направлення службовців у Мараморош-Сигітський округ. 17 лютого 1945 р. – 1 арк.
6. ДАЗО. – Ф. Р-14. – Оп. 1. – Спр. 105: Декрет НРЗУ про адміністративний поділ Закарпатської, список округів, міст, міст округової підпорядкованості та сіл по округах. 16 березня 1945 р. – 19 арк.
7. ДАЗО. – Ф. Р-14. – Оп. 1. – Спр. 106: Декрет НРЗУ про створення Нижньо-Веречанського округу. 23 лютого – 16 березня 1945 р. – 5 арк.
8. ДАЗО. – Ф. Р-14. – Оп. 1. – Спр. 107: Декрет НРЗУ про перейменування Нижньо-Веречанського округу на Воливецький та перенесення центру округу у с. Воловець. 11 вересня – 9 грудня 1945 р. – 14 арк.
9. ДАЗО. – Ф. Р-14. – Оп. 1. – Спр. 108: Декрет НРЗУ про затвердження селищ міського типу. 1 вересня – 23 жовтня 1945 р. – 4 арк.
10. ДАЗО. – Ф. Р-14. – Оп. 1. – Спр. 109: Листування з округовими народними комітетами про зарахування сіл Нове Село і Люта до числа селищ міського типу. 29 серпня – 10 листопада 1945 р. – 7 арк.
11. ДАЗО. – Ф. Р-14. – Оп. 1. – Спр. 110: Декрети НРЗУ та листування з округовими народними комітетами про об'єднання та розділення сіл на території Закарпатської України. 12 січня – 10 листопада 1945 р. – 82 арк.
12. ДАЗО. – Ф. Р-14. – Оп. 1. – Спр. 111: Декрети НРЗУ про приєднання сіл до міст Берегово, Мукачево, Ужгород. 12 березня – 14 грудня 1945 р. – 55 арк.
13. ДАЗО. – Ф. Р-14. – Оп. 1. – Спр. 112: Звернення Управління державної безпеки ЗУ про виготовлення карти Закарпатської України. 24-25 жовтня 1945 р. – 2 арк.

14. ДАЗО. – Ф. Р-14. – Оп. 1. – Спр. 200: Карта УРСР, Польщі і Чехословаччини відділу військово-топографічної служби Прикарпатського військового округу. 7 вересня 1945 р. – 2 арк.
15. ДАЗО. – Ф. Р-211: Рахівський окружний народний комітет. – Оп. 1. – Спр. 1: Циркуляри і розпорядження Уповноважених Народної Ради Закарпатської України, та листування з ними і сільськими народними комітетами про перепис населення, встановлення робочого дня, вибори членів народних комітетів та інші організаційно-адміністративні питання. 24.10.1944 – 31.12.1945. – 21 арк.
16. Маніфест Першого З'їзду Народних Комітетів Закарпатської України про возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною // Вісник Народної Ради Закарпатської України (Далі – Вісник НРЗУ). – 1944. – 30 листопада. – С. 2-3.
17. Декрет ч. 30. Про виселення секелських доріжних сторожів поза державні границі // Вісник НРЗУ. – 1945. – 15 січня. – С. 2-3.
18. Декрет ч. 39. Про організацію державно-адміністративного управління Закарпатської України // Вісник НРЗУ. – 1945. – 15 лютого. – С. 23-27.
19. Постанова Народної Ради Закарпатської України про організацію пограничної сторожі Закарпатської України // Вісник НРЗУ. – 1945. – 15 квітня. – С. 90-91.
20. Постанова Народної Ради Закарпатської України про зрушення розпорядження мадь. міністерства внутрішніх справ, якими були села Страбичово і Горонда злучені в одно село // Вісник НРЗУ. – 1945. – 31 травня. – С. 133-134.
21. Постанова Народної Ради Закарпатської України про боротьбу із вивозом із Закарпатської України продуктів сільського господарства і предметів масового вжитку та ввозом іноземних грошових знаків // Вісник НРЗУ. – 1945. – 30 червня. – С. 153-154.
22. Постанова Народної Ради Закарпатської України 1. Про порядок реєстрації людей-іноземців, що прибувають і вибувають. 2. Про порядок видачі пропусків громадянам, які виїжджають закордон // Вісник НРЗУ. – 1945. – 30 червня. – С. 155.
23. Глагола В. Закарпаття: Село, розділене колючим дротом. – Доступ: zakarpatya.net.ua/News/76481-Zakarpattia-Selo-rozdilene-koliuchym-drotom.
24. Евсеев И. Народные комитеты Закарпатской Украины органы государственной власти (1944-1945). – М., 1954. – 148 с.
25. Зан М. Визволення Закарпаття та рух українців Мараморощини за возз'єднання з Україною (контroversії вітчизняних та румунських дослідників) // Закарпатська Україна: перспективи та реалії розвитку. – Ужгород, 2010. – С. 88-100.
26. Макара М. Закарпатська Україна: шлях до возз'єднання, досвід розвитку (жовтень 1944 – січень 1946 рр.). – Ужгород: Патент, 1995. – 108 с.
27. Макарчук В. Государственно-территориальный статус западно-украинских земель в период Второй мировой войны. – М., 2010. – 520 с.
28. Марьина В. Закарпатская Украина (Подкарпатская Русь) в политике Бенеша и Сталина. 1939-1945 гг. – М., 2003. – 304 с.

29. Міщанин В. Взаємовідносини окружних народних комітетів Закарпаття з військовими частинами Червоної армії в 1944-1950 рр. (на прикладі Волівського округу) // *Carpatica-Karpatika*. – Ужгород, 2003. – Вип. 22. – С. 69-76.
30. Нариси історії Закарпаття. – Т. II (1918-1945) / Ред. кол. І. Гранчак та ін. – Ужгород: Закарпаття, 1995. – 663 с.
31. Новітня історія України (1900-2000) / А. Слюсаренко та ін. – К.: Вища школа, 2000. – 663 с.
32. Петрів Н. Закарпатське село Малі Селменці – прямо на кордоні України та Словаччини. – Доступ: www.radiosvoboda.org/articleprintview/24954041.
33. Пушкаш А. Цивілізація или варварство: Закарпатье 1918-1945. – М., 2006. – 564 с.
34. Сергійчук В. Етнічні межі і державний кордон України. – К., 2008. – 560 с.
35. Токар М. Відголоски радянської західноукраїнського регіону: завершальна фаза – Закарпаття // Іюнь 1940-го. Бессарабія и Северная Буковина в составе СССР. – М., 2010. – С. 255-263.

РЕЗЮМЕ | SUMMARY

**ГРАНИЦЫ
И АДМИНИСТРАТИВНЫЙ СТРОЙ
ЗАКАРПАТСКОЙ УКРАИНЫ
(1944-1946)**

**BORDERS AND ADMINISTRATIVE
STRUCTURE OF THE
TRANSCARPATHIAN UKRAINE
(1944-1946)**

Мищанин В. В.
(Ужгород)

Mischanyyn V.
(Uzhhorod)

В статье речь идет об административном строе и границах Закарпатской Украины 1944-1946 гг. Автор указывает на территориальные вопросы, связанные с Пряшевщиной и Мараморш-Сиготщиной, исследует послевоенное обустройство границы и функционирование финансовой милиции, анализирует административную реформу Народной Рады Закарпатской Украины: создание окружных центров, поселков городского типа, объединение или разъединение сел, включение пригородных сел в состав городов Закарпатской Украины.

Ключевые слова: Народные Комитеты, село, город, округ.

The article focuses on the administrative structure and boundaries of the Transcarpathian Ukraine (1944-1946). The author points on the territorial issues related to Prysaschevschina and Maramarosh–Sigotschina, explores the postwar reconstruction of the boundary and the functioning of the financial police, analyzes administrative reform of the People's Parliament in the Transcarpathian Ukraine: the creation of the district center, towns, and villages of the union or separation, the inclusion of the suburban villages cities to the Transcarpathian Ukraine.

Keywords: People's Committees, village, city, county.

Офіцинський Р. А. | УДК 94 (477.87) «1914/1918»
(Ужгород)

У статті зроблено акцент на бойових діях австро-угорських і російських військ у межах Закарпаття, що тривали з вересня 1914-го до травня 1915 р. Йдеться про соціальні, демографічні та економічні збитки, завдані населенню краю. Значне місце відведено перебуванню на Закарпатті російських військовополонених, а також бойовому шляху українських і польських добровольчих формувань у складі австро-угорського війська. Це - Українські січові стрільці та Легіони Польські. Показано роль німецької Південної армії у розгромі російського противника в Карпатах.

ПЕРША СВІТОВА ВІЙНА НА ЗАКАРПАТТІ

Ключові слова: битва, перевал, ціна, жертва, воїн.

Перша світова війна розпочалася за новим стилем 28 липня 1914 р. з конфлікту між Австро-Угорщиною та Сербією. Проте досі в українських шкільних підручниках вказується 1 серпня 1914 р. як дата початку Першої світової. Того дня Німеччина оголосила війну Росії. Проте справжня точка відліку – 28 липня 1914 р., коли Австро-Угорщина пішла війною на Сербію.

Протягом восьми місяців, у вересні 1914 – квітні 1915 рр., Закарпаття опинилося в зоні боїв союзного австро-угорського і німецького війська з російським. Кілька разів росіяни тимчасово захоплювали загалом третину площі сучасної Закарпатської області – гірські та пригірські місцевості уздовж транспортних артерій.

ФЕНОМЕН НАРОДОВБИВСТВА

Початок Першої світової символізував своєрідний «кінець історії» – завершення бурхливого періоду капіталізму, що розпочався 1789 р. перемогою ідей свободи – торгівлі, слова і т. д. Аграрне суспільство швидко перетворювалося на індустріальне. У селах зникло кріпацтво, у містах – цехові обмеження. Але технічний прогрес та економічні новації породили концентрацію капіталу, крупні підприємства, що переплелися з державними інститутами і нищили раніше проголошені свободи¹.

¹ Руткевич А. Идеи 1914 года. – Москва: Изд. дом Высшей школы экономики, 2012. – С. 19-21, 23-24, 40-41, 51.

Уперше з розмахом велася пропаганда, що відбіляла своїх та очорняла ворога. Не залежало від віри в Бога чи атеїзму. Для християн убивство є гріхом, але церкви благословили війну. Соціалісти і соціал-демократи досі засуджували війну як злочин правлячих класів, а тепер її виправдовували. В ідеологічні кампанії включилася університетська професура, а «війна слів» розгорнулася ще до боїв. Європу сколихнув «Марамороський процес» (29 грудня 1913 – 3 березня 1914), спрямований проти москвофільського православного руху на Закарпатті.

Повсюдно освічений середній клас воював, підписував маніфести або мовчав. Із фронту не повернулася третина передвоєнних випускників Оксфорда і Кембріджа. Наслідки Першої світової – трагічні. Йдеться не тільки про мільйонні жертви. Зміни суспільної ментальності уможливили утвердження ще більш смертоносних ідеологій – тоталітарних: комуністичної, фашистської, нацистської. Малозначимі політичні секти стали масовими рухами, кинули людство в нову бійню – Другу світову.

Сторіччя від початку Першої світової війни українські історики відзначили появою у Києві двотомника нарисів «Велика війна 1914-1918 рр. і Україна», упорядкованих Олександром Реєнтом, та представницькою науковою конференцією¹. Відбито історіографічну, військову, дипломатичну, політичну, соціальну, економічну, культурну й антропологічну тематику.

Українські землі опинилися в епіцентрі зіткнення чужих інтересів, бо входили до складу двох імперій – Австро-Угорської та Російської, що прагнули територіальної експансії. В Україні діяли два величезні російські з'єднання. Південно-Західний фронт на 1 квітня 1917 р. нараховував 3,2 млн. бійців, з яких українці складали 38 %. Румунський фронт – 1,5 млн. солдатів і офіцерів, зокрема 30 % українців². Якщо українців у російській армії воювало загалом 3,5 млн., то в австро-угорській – близько 300 тис.

Непослабний інтерес до знакової події всесвітньої історії спостерігається не тільки у світовому, європейському чи всеукраїнському контекстах, а, найчастіше, у регіональному. Протягом останнього п'ятиліття закарпатський фрагмент Першої світової знайшов відображення у наукових статтях Сергія Вискварка, Михайла Джахмана, Агнеш Тутушки, Петра Черника і Віталія Ярового (у співавторстві), у публіцистиці Валерія Разгулова, републікаціях статей краєзнавця Петра Сиви, що звертався до цієї теми кількома десятиліттями раніше, починаючи з 1936-

¹ Велика війна 1914-1918 рр. і Україна. У 2-х кн. – Кн. 1 / Упоряд. О. Реєнт. – Київ: Кліо, 2014. – 784 с.; Перша світова війна й Україна (до 100-річчя початку Великої війни): Тези доп. Всеукр. наук. конфер. з міжнар. участю, Київ–Черкаси, 25-26 вересня 2014 р. / Відп. ред. В. Смолій. – Київ: Ін-т історії України НАНУ, 2014. – 151 с.

² Глушко М. Українці в російській армії під час Першої світової війни // Українознавство. – 2012. – № 2. – С. 92-97.

1937 рр. Науковий інтерес на Закарпатті до цієї проблематики, на жаль, є епізодичним, бо значний інтервал між поважними публікаціями. Тематична стаття Юрія Качія побачила світ у журналі «Архіви України» у 1965 р.¹, а збірка газетних дописів «80 років від початку Першої світової (великої) війни і Карпатський край» – у 1995 р.². Аналогічне, значно розширене видання побачило світ у 2014 р. як спецвипуск альманаху «Російська культура Закарпаття»³.

Правдивим відбитком часу є угорськомовий щоденник юриста, археолога, етнографа Тиводара Легоцького (1830-1915) «Наша світова війна» (в оригіналі – «Világháborúnk»), що охоплює події від 28 червня 1914 р. до 31 жовтня 1915 р. Т. Легоцький проживав у м. Мукачево, де й 25 листопада 1915 р. помер. Його щоденник, а по суті – чотири рукописні томи (891 стор.) – заслуговує перекладу і публікації українською мовою як важливе історичне джерело. Він зберігається у Державному архіві Закарпатської області⁴.

Нині не тільки вивчаються архівні та музейні фонди, але й проводяться усноісторичні дослідження (опитуються нащадки свідків воєнних подій) та розвідувально-пошукові роботи, зокрема на горі Черемха (висота 1 130 м), під якою підковою знаходяться села Лубня, Ставне, Загорб, Стужиця Великоберезнянського району Закарпатської області. У Міжнародній пошуковій експедиції «Черемха 2013» взяли участь представники трьох країн – України, Білорусі, Росії. Ініціатором виступила громадська організація «Пошук-Захід», м. Ужгород (голова Олександр Русин), що входить до Всеукраїнського громадського об'єднання «Союз «Народна пам'ять». У серпні 2013 р. дослідники знайшли останки 15 солдатів – 8 російських і 7 австро-угорських, виявили особистий розпізнавальний знак австро-угорського вояка – металеву ладанку із запискою.

У цілому йдеться про один із наймасовіших і найвище розташованих некрополів часів Першої світової в межах України⁵. Сім місяців, у

¹ Качій Ю. Зв'язки населення Закарпаття з російськими військами у роки Першої світової війни // Архіви України [Київ]. – 1965. – № 6. – С. 41-47.

² 80 лет с начала Первой мировой (великой) войны и Карпатский край / Отв. ред. В. Кривошاپко. – Ужгород: Патент, 1995. – 40 с.

³ К 100-летию начала Первой (Великой) мировой войны / Сост. А. Луговой, В. Кривошاپко. – Ужгород, 2014. – 138 с.

⁴ Гранчак І., Ілько В. Закарпаття в роки першої світової війни (1914-1918 рр.) // Нариси історії Закарпаття. – Т. I (з найдавніших часів до 1918 року) / Кер. автор. кол. І. Гранчак. – Ужгород, 1993. – С. 367.

⁵ На Закарпатті розпочалася Міжнародна експедиція «Черемха 2013» // Союз «Народна Пам'ять». – www.unm.org.ua. – 2013. – 20 серпня; У перші дні Міжнародної експедиції на Закарпатті виявлено останки дванадцяти солдатів // Союз «Народна Пам'ять». – www.unm.org.ua. – 2013. – 27 серпня; У Карпатах міжнародний загін волонтерів виявив останки 15 солдатів Першої світової війни // Союз «Народна Пам'ять». – www.unm.org.ua. – 2013. – 2 вересня.

жовтні 1914 – квітні 1915 рр., гора Черемха була ареною кровопролитних боїв, де полягли майже 700 австро-угорських і російських вояків. Усього в лісових масивах довкола Черемхи загинули від 2,5 до 3 тис. воїнів австро-угорських і російських частин, німецького Бескидського корпусу генерала від кавалерії Георга фон дер Марвіца.

У цій місцевості поховано близько 1,7 тис. полеглих, головним чином – австро-угорських. Так, у с. Загорб (на вершині г. Черемха) знайшли спочинок 654 солдати, у с. Лубня (висота Менчів, 789 м) – 715 (всі – австро-угорські вояки), у с. Ставне (урочище Ділок) – 285. Всього ж у Великоберезнянському районі обліковано 20 військових кладовищ і 7 військових поховань періоду Першої світової, де спочиває прах 3 605 воїнів¹.

ЧОТИРИ БИТВИ ЗА ЗАКАРПАТТЯ

Наприкінці вересня 1914 р. Карпати перейшли підрозділи чотирьох російських армій: 3-ї, 4-ї, 5-ї, 8-ї. Очолювали їх відповідно генерали від інфантерії (піхоти) Радко Дімітрієв, Олексій Еверт, генерали від кавалерії Павло Плеве, Олексій Брусилов. Вони підпорядковувалися Південно-Західному фронту, яким командував генерал від артилерії Микола Іванов. Їхніми противниками були 1-а, 2-а, 3-а, 4-а австро-угорські армії, на чолі котрих стояли відповідно генерали від кавалерії Віктор Данкль, Едуард фон Бьом-Ермоллі, генерали від інфантерії Светозар фон Бороєвіч, Моріц фон Ауффенберг. Вони безпосередньо підлягали начальнику генерального штабу збройних сил Австро-Угорщини генералу від інфантерії Францу Конраду фон Гьотцендорфу.

Якщо взяти до уваги прізвища командармів, то Данкль воював проти Еверта, Ауффенберг – проти Плеве, Бороєвіч – проти Дімітрієва, Бьом-Ермоллі – проти Брусилова. Після перегрупування сил в обороні Східної Словаччини і Закарпаття стала 3-я австро-угорська армія проти 8-ї російської: Бороєвіч проти Брусилова. Відразу після Різдва у січні 1915 р. в Закарпаття прибула німецька Південна армія генерала від інфантерії Александра фон Лінзінгена, куди входив згаданий корпус Марвіца. З 11 січня 1915 р. штаб Південної армії знаходився у Мукачеві, а через півроку, 5 червня, перемістився у Стрий.

У Мукачеві начальником штабу армії недовго, до кінця січня, був генерал-майор Еріх Людендорф, котрий 1916 р. вже званні генерала від інфантерії фактично керував усіма операціями німецьких військ. Невдовзі у мемуарах генерал Людендорф подав стислі враження про своє перебування в Мукачеві та поїздки гірськими місцевостями краю.

¹ Бураль М., Годованець М. На Великоберезнянщині пройшла експедиція по місцях військових поховань // Карпатська зірка; Закарпаття онлайн. – zakarpattia.net.ua. – 2011. – 11 лютого; Військові поховання Великоберезнянського району // Карпатська зірка; Закарпаття онлайн. – zakarpattia.net.ua. – 2011. – 13 березня.

Його вразили бідні житла й умови життя горян, що докорінно відрізнялися від німецьких. У тому він бачив вину австрійських монархів, які за неабали потреби суспільного прогресу і культурного розвитку. Це різке відбилося на австро-угорському війську, де перемішувалися представники різних етносів задля бойової надійності підрозділів. Нерідко це приводило до курйозів. Людендорф пригадав: «Проходячи якомсь у горах лісовою дорогою, я наштотхнувся на вартового, котрий відрапортував на невідомій мені мові. Австрійські офіцери, які мене супроводжували, теж нічого не зрозуміли»¹.

Сукупно мовиться про чотири битви на Закарпатті – у вересні-жовтні та листопаді-грудні 1914 р., січні-лютому та березні-квітні 1915 р.² Вони є складовими Галицької битви 1914 р. і Карпатської наступальної операції російських військ 1915 р. Фронт зупинився на хребті Карпат на 9 місяців. Вся Галичина, за винятком Кракова, опинилася під владою Росії. Наймогутніша австро-угорська фортеця Перемишль, кругова оборонна лінія котрої сягала 50 км, здалася 22 березня 1915 р. Починаючи з 23 вересня 1914 р., фортеця витримала дві облоги. Її капітуляція спричинила контроверсійний резонанс. Через два з половиною місяці, до 3 червня 1915 р., австро-угорські війська відбили Перемишль.

На завершальному етапі Галицької битви (18 серпня – 21 вересня 1914 р.) війська лівого крила російського Південно-Західного фронту вийшли у передгір'я. 5-а армія Плеве протягом 24 вересня – 14 жовтня 1914 р. взяла Ужоцький перевал і зайняла с. Ужок, а потім Волосянку, Ставне, Жорнаву, Кострино. Опісля росіяни на деякий час відійшли. Постраждало 15 сіл тоді Великоберезнянського округу Ужанського комітату. Зокрема в Ужку знищили 20 житлових будинків, у Ставному – 22, Новій Стужиці – 28, Старій Стужиці – 34.

Близько 13 тис. бійців 8-ої армії Брусилова в жовтні 1914 р. ринули через Верецький перевал, Нижні Ворота, Верхні Ворота двома напрямками: на Уклин і на Воловець. 19 жовтня вони добралися до Неліпіно і передмістя Сваляви. Бої на підступах до міста не затихали кілька діб. Зустрівши опір, вояки Брусилова покинули Закарпаття. Вдруге у Нижні Ворота і Воловець росіяни потрапили у січні 1915 р.

Частини 3-ї армії Дімітрієва здолали Торунський перевал і вздовж русла р. Ріка захопили Майдан, Волове (Міжгір'я), Вучкове, Нижній Бистрий, Березово. 11 жовтня 1914 р. вони відступили за перевал. Через п'ять днів росіяни знову взяли Волове та околиці, де аж до весни 1915 р. попеременно тривали бої.

¹ Людендорф Э. Мои воспоминания о войне 1914-1918 гг. – Москва: Вече, 2014. – С. 35-36.

² Інколи ідеться лише про три Карпатські битви. Див.: Разгулов В. Первая мировая война: русские войска в Карпатах // UA-Reporter.com. – 2013. – 30 листопада.

4-а армія Еверта 28 вересня 1914 р. увірвалася в Ясіня, а 4 жовтня на три дні окупувала Мараморош Сігет (нині Сігету Мармацією). Це місто росіяни залишили 7 жовтня, наступного дня – і село Великий Бичків. Російське з'єднання налічувало 4 тис. бійців. 20 жовтня австро-угорські війська повернулися в Ясіня. У січні 1915 р. росіяни знову ввійшли в Рахів.

Вихід росіян на Ужоцький перевал загрожував 2-й австро-угорській армії. Це був відволікаючий маневр, бо головні дії розгорталися довкола обложеного Перемишля. Контрудар австро-угорських військ на чолі з ерцгерцогом Йосифом-Августом поблизу м. Мараморош Сігет став переможним.

Другий наступ армії Брусилова тривав із 17 листопада до 9 грудня 1914 р. через Ужоцький перевал. Внаслідок цього постраждали 83 населені пункти Земплінського комітату. З Ужгорода знову евакуювалася частина жителів. 9 грудня 1914 р. австро-угорська військова група (дві піхотні дивізії під командою генерала Шандора Сурмаї) відкинула росіян за Ужоцький перевал.

Австро-угорській 2-й армії надійшла допомога. На мукачівському та ужгородському напрямках розгорнулася Південна армія Лінзінгена у складі Карпатського корпусу і чотирьох дивізій (близько 55 тис. бійців). Вона мала завдання, витіснивши росіян із Карпат у бік Стрия та Львова, деблокувати фортецю Перемишль.

22-24 січня 1915 р. союзники нанесли два удари: від Ужгорода на Самбір, від Мукачева на Стрий. 27 січня австро-угорські та німецькі війська оволоділи Ужоцьким перевалом, а до початку лютого вийшли на відрізок Турка, Тухля, Вишків (нині Долинського району Івано-Франківської області). 8 лютого взяли Славське. Також австро-угорці атакували на ділянці Ясіня – Зелена (нині Надвірнянського району Івано-Франківської області). До середини лютого 1915 р. лівофлангові частини 8-ої російської армії під ударами німецької Південної та 5-ої австро-угорської армій залишили перевали і передгір'я, відійшли до річок Прут і Дністер.

6 березня 1915 р. в двобої знову зішлись Дімітрієв і Брусилов, з одного боку, а Боросвіч і Лінзінген – з іншого. Австро-угорці та німці взяли Бескиди. Російські армії контратакували. 16-31 березня 1915 р. армії Дімітрієва і Брусилова востаннє здолали Карпати. Вояки Брусилова за два тижні, з 29 березня до 12 квітня, просунулися на 20 км, до Ужгорода залишилося приблизно 30 км¹.

На допомогу австро-угорцям прийшла 11-а німецька армія генерал-фельдмаршала Августа фон Макензена. 19 квітня 1915 р. розпочався «великий відступ російської армії». Карпатська операція закінчи-

¹ Яровий В., Черник П. Карпатська операція 1914–1915 рр.: аналіз бойових дій та їх впливу на подальший розвиток воєнного мистецтва // Військово-науковий вісник Академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного [Львів]. – 2011. – Вип. 16. – С. 213-226.

лася. Вийти в Угорську долину і прорватися до Будапешта росіяни не змогли. Лінію фронту посунули подалі від карпатських перевалів.

Захоплення Галичини, Буковини, Закарпаття, що входили до Австро-Угорської монархії, подавалося в Російській імперії як повернення своїх історичних земель. Через сто років, навесні-влітку 2014 року, подібна риторика супроводила гібридну війну путінської Росії на півдні та сході України, котрі неоімперська московська пропаганда трактувала як «Новоросію».

На прикладі боїв за Ужоцький перевал видно наскільки важливими для агресорів були Карпати¹. Уперше росіяни взяли перевал 24 вересня 1914 р. Австро-угорці зупинили наступ південніше с. Жорнава і 5 жовтня на півтора місяці відтіснили нападників за перевал. Вдруге росіяни дійшли до с. Загорб 17 листопада 1914 р. Австро-угорці знову завладіли перевалом у перший день католицького Різдва 1914 р. Втретє австро-угорська армія відступила до Заброді у ніч на Новий 1915 р. Тоді загинув генерал Чермак, його поховали у с. Волосянка. 26 січня 1915 р. австро-угорці повернули перевал.

Учетверте росіяни зайшли Лубнянським перевалом і нав'язали «пасхальний бій» за г. Черемха (1130 м). За цю гору тривали бої протягом квітня 1915 р., коли російські армії – 8-а Брусилова та 11-а Щербачова – прагнули захопити долину р. Уж. 7 травня 1915 р., після австро-угорського Горлицького прориву в польських Низьких Бескидах (на межі Західних і Східних Карпат) росіяни відступили по всьому фронту.

ДЕМОГРАФІЧНІ ТА ЕКОНОМІЧНІ ВТРАТИ

У підсумку Карпатської операції (включно з облогою Перемишля) російські війська втратили убитими, пораненими, полоненими майже 1 млн. осіб, німці й австро-угорці – майже 800 тис. вояків.

Згідно з військовою та соціальною статистикою 1920 р., у Першій світовій війні загинуло більше 30 тис. вихідців із Закарпаття². Проте невідоме число загиблих у боях, померлих від ран та у таборах полонених у межах Закарпаття. Поки що не маємо спеціальних досліджень.

Знаємо, що на Закарпатті призов Австро-Угорщина здійснювала у три піхотних полки загальної армії: 65-й генерала від інфантерії ерцгерцога Людвіга Віктора, 66-й генерал-майора ерцгерцога Петера Фердинанда, 85-й генерала кавалерії Йосипа Гаудернака фон Кіс-Деметра.

¹ Сова П. Ужокский район – поле сражения во время Мировой войны // Европа-Центр [Ужгород]. – 2014. – 5 июля. – С. 13.

² Джахман М. Пам'ятники та некрополі Першої світової війни на Закарпатті (за матеріалами Закарпатського краєзнавчого музею) // Науковий збірник Закарпатського краєзнавчого музею. – Вип. XII. – Ужгород: ІВА, 2012. – С. 211-215.

Вони входили до складу 15-ї (м. Мішкольц, 65-й, 66-й полки) та 27-ї (м. Кошиці, 85-й полк) піхотних дивізій. Також призовники Закарпаття потрапляли до двох піхотних полків територіальної оборони (гонведу): 11-го мукачівського (20-та територіальна дивізія, штаб у м. Нодьварад), 12-го сатмарського (39-та територіальна дивізія, м. Клуж (Коложвар)).

Про значні людські втрати свідчать військові кладовища на місці баталій та лікувальних установ. Найбільші фронтові госпіталі для австро-угорських і німецьких солдатів знаходилися в межах Хуста, Ужгорода, Мукачева, села Тересва (Тячівський район). Так, у Мукачеві неподалік від вокзалу терміново збудували тимчасовий лазарет барачного типу (Barak Kórház). У цих госпіталях помирали від ран, захворювань, епідемії.

Загальну картину демографічних збитків краю можна уявити через призму втрат окремих поселень. Так, на фронтах Першої світової воювало 338 чоловіків с. Новоселиця нині Тячівського району¹. Кожен п'ятий з них загинув – 74 особи. 19 учасників війни залишилися інвалідами. Більше третини (120 осіб) потрапили полон: у російський (102), італійський (14), сербо-французький (4). У с. Терново на Тячівщині забрали в австро-угорську армію 80 осіб, з яких полягло 48 односельців, або 60 %. У самому ж селі російські вояки квартирували двічі: 26-30 вересня та наприкінці жовтня 1914 р. чисельністю менше взводу (27 солдат і 2 офіцери)².

Коли Закарпаття розвивалось у складі Чехословаччини, влада подбала про впорядкування військових кладовищ, зокрема на Ужоцькому перевалі. Чехословацька влада перенесла сюди прах убитих з околиць, а 28 вересня 1934 р. урочисто відкрила пам'ятник – кам'яну піраміду з меморіальними дошками, де чеською, угорською, російською мовами написано про поховання 12 офіцерів, 351 солдата Австро-Угорщини і Росії³.

У 1934 р. в пам'ять про російських воїнів, загиблих у Першій світовій, на лівому березі р. Уж у м. Ужгород звели Покровську православну церкву. До цього найбільше доклався священик Всеволод Коломацький (1896–1980) – колишній офіцер, українець родом із Київщини. У крипті храму поховали в мармуровому саркофазі невідомого російського воїна з 8-го корпусу, що загинув у бою за Черемху в 1915 р. Доля цього поховання нині невідома.

Війна призвела не лише до масової загибелі людей та економічних втрат, але й різко змінила усталений спосіб життя, внесла істотні меди-

¹ Офіцинський Р. Новоселиця у минулому і сьогодні (1371-2009 роки). – Ужгород: Гражда, 2009. – С. 63.

² Рошканюк А. Історія села Тернова. – Ужгород: Патент, 2008. – С. 145, 148.

³ Сова П. Карпаты – могила ста тысяч верных сынов великой России // Европа-Центр. – 2014. – 5 июля. – С. 13.

ко-соціальні та етнодемографічні корективи. Перший російський прорив на Закарпаття, що відбувся між 24 вересня та 22 жовтня 1914 р., викликав сильний переполох у Відні та Будапешті. Тоді порахували, що для евакуації цих міст потрібно 14 тижнів. Під тиском масової паніки частина мешканців Ужгорода виїхала у внутрішні регіони Австро-Угорщини.

За дорученням цісаря Франца-Йосифа прем'єр-міністр Угорщини граф Іштван Тісо і міністр сільського господарства Імре Гілландь 23-28 жовтня 1914 р. особисто вивчали на Закарпатті економічні, політичні, соціально-медичні наслідки, спричинені російськими нападниками¹. Раніше Ужгород не відвідував жоден державний діяч такого рангу. Маршрут угорського прем'єра включив також села Перечин, Великий Березний, Кошири, Ставне.

Значних клопотів завдав краю спалах епідемії холери. Високопосадовці звернули увагу асоціальну поведінку – розбій, мародерство, підпали. Так, у Ставному російські солдати силою забрали приміщення в нотаріуса, а всі документи спалили, зокрема земельні кадастрові реєстри.

Із Галичини, що стала ареною затяжної битви, на Закарпаття восени 1914 р. переселилося чимало біженців. Мукачівський замок став в'язницею для галицьких русофілів. Їх у межі Угорщини вивезли близько 3 тис. осіб². У Мукачеві військовий суд виніс вироків сотням осіб, на декого чекав розстріл. Розстрілювали за містом, перед широкими ровами.

У прифронтовому краї спостерігалися цінові стрибки на харчі, нерідко – втричі. Особливо – в Ужанському комітаті, що пережив вторгнення і пограбування. До липня 1915 р. ціни на товари першої необхідності в Австро-Угорщині зросли порівняно з довоєнним рівнем на 60 %. В Ужанському комітаті наприкінці 1916 р. порівняно з 1914 р. кількість коней та свиней скоротилася на чверть, рогатої худоби – на третину, овець – на дві третини³. Знищено багато будівель. В Ужанському комітаті цілком знищили 80 жител, у Марамороському – 91. У Шариському комітаті повністю зруйновано 20 сіл, у Земплинському – 15.

Велика посуха спричинила у 1917 р. неврожай. Як повідомила газета «Ung» 15 липня 1917 р., у Великоберезнянському окрузі розпочали перепис голодуючих. На ринках продовольство продавали за неймовірними цінами: у п'ять-сім разів вище довоєнного рівня. Так, ціна 1

¹ Тутушка А. Вплив російських військових наступів 1914 року у Карпатах на політику щодо національностей в північно-східних комітатах Угорського Королівства // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія "Історія". – 2013. – Вип. 1 (30). – С. 84-90.

² Сова П. Первая мировая война: как всё начиналось... // Русская культура Закарпатья: Альманах. – Вып. 6. – Ужгород, 2013. – С. 151-161.

³ Мазурок О. Міста Східної Галичини, Північної Буковини і Закарпаття у другій половині XIX – на початку XX століть (1848-1918 рр.): У 2-х т. – Ужгород: Карпатська Вежа, 2012. – Т. 1. – С. 135-136.

кілограма яловичини другого сорту підвищилась з літа 1914 р. до грудня 1917 р. з 1,80 до 10,58 крон, 1 кг копченої ковбаси – з 2,31 до 11,97 крон, десятка яєць – з 0,73 до 5,13 крон, 1 кг картоплі – з 0,12 до 0,41 крон¹.

Торговці продавали продукти дорожче офіційно визначених цін. Цукор, в якому на Закарпатті відчувалася гостра потреба, купці цілими вагонами вивозили в Галичину для перепродажі. Поставщики продовольства для армії скуповували і перепродували м'ясо і худобу. Звичними були ревізії худоби і зерна, хоча селяни відчували нестачу продовольства. Селянам доводилось, наприклад, купувати картоплю по 22 крони за центнер і здавати державі за 13 крон.

Спекуляцією займалися і чиновники, використовуючи службове становище, зокрема, скуповували худобу нижче її вартості. Як показав секретар однієї сільської управи, за бика платили селянам 120-160 крон, хоча насправді він коштував 200-240 крон. Один із чиновників, вклавши 1300 крон у торговельні операції, одержав прибуток 4800 крон².

Внаслідок війни демографічна динаміка на Закарпатті різко змінилася. Для порівняння: у 1911-1915 рр. показник народжуваності на 1 тис. середньорічного населення краю склав 36,5, у 1916-1920 рр. – 26,2, у 1921-1925 рр. – 44,3. У 1915, 1917, 1918 рр. смертність на Закарпатті перевищила народжуваність. Найвище – у 1918 р., бо прийшла ще й пандемія грипу-іспанки³.

Епідемії стали постійним явищем. У Березькому комітаті в першій половині 1917 р. у 19 селах і 2 містах лютувала віспа, у 16 селах і 2 містах – черевний тиф, у 18 селах і 2 містах – дизентерія. На цьому акцентувала газета «Вєгед» 14 жовтня 1917 р. Загрозливих розмірів досягла на Закарпатті дитяча смертність⁴. Діти до 7 років становили тут у 1916 р. 45,1 % усіх померлих, у 1917-му – 38,3 %, у 1918-му – 30,4 %.

ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНІ

Окупувавши частину Карпатського регіону, Росія на повну потужність включила агітаційно-пропагандистську машину. Вона переконувала, що є справжнім захисником місцевого населення. Ефект був незначним. Приміром, під російським впливом менше відсотка греко-католиків Закарпаття перейшли у православ'я.

¹ Майєр М. Становище трудящих Закарпаття в роки першої світової війни // Українсько-угорські історичні зв'язки / Відп. ред. Ф. Шевченко. – Київ: Наукова думка, 1964. – С. 217-228.

² Там само. – С. 217-228.

³ Копчак В., Копчак С. Население Закарпатья за 100 лет: статистико-демографическое исследование. – Львов: Изд-во при Львов. ун-те, 1977. – С. 96, 119.

⁴ Майєр М. Становище трудящих Закарпаття в роки першої світової війни. – С. 217-228.

У фондах Державного архіву Закарпатської області збереглися облікові документи про російських військовополонених на Закарпатті¹. Загальну кількість важко підрахувати через уривковий характер наявних відомостей. Так, число російських полонених у 1916 р. у Середнянському окрузі визначено понад 2 тис. осіб, у Свалявському – 1 тис.².

Внаслідок тотальної мобілізації в краї відчувався брак робочої сили. Тисячі бранців трудилися у селянських господарствах, на розробках корисних копалин. Майже три десятки з них працювали на Перечинській дільниці державної залізниці у вересні 1915 – березні 1916 рр., а від 50 до 75 осіб – на хімічному заводі акціонерного товариства «Клотільда» с. Великий Бичків у грудні 1915 – грудні 1916 рр.

Військовополонених із російської армії тоді на Закарпатті називали москалями. Близько 60 з них, етнічних українців і росіян, австро-угорська влада направила у с. Баранинці. Уродженець села Вікентій Шандор (1907-2003) запам'ятав, як полонені-українці співали «Ой не ходи, Грицю...». Місцевих жителів захопила краса мелодії, а також те, що вони розуміли всі слова. Як українці затанцювали козачка, то радощі селян не мали меж.

На скалі неподалік с. Анталовці Ужгородського району полонені вибили напис «1916. Русские»³. Вони проклали вузькоколійку Радванка-Анталовці. У братській могилі біля села поховали російських солдатів, які померли в полоні. Подібне поховання під назвою «Козак» знаходилося на крутому березі гірської річки Шипіт поблизу с. Тур'я Поляна Перечинського району.

Також на Закарпатті утримували полонених з інших країн – ворожих Австро-Угорщині. У 1916 р. в Берегово привезли близько 200 італійців для праці в селах округи з умовою хоча б щоденного одноразового харчування⁴. Військовополонені були переважно каменярями з Мілана й Турина. Для виноградарів с. Бене (Добросілля), зокрема, вони видовбали в скелях шість пивниць із постійною температурою 12-13°C. Довжина найкоротшої з них – 17,5 м.

На вельми примітне свідчення мені вдалося натрапити у фонді Р-2035 «Обласна редакційна колегія «Історія міст і сіл УРСР», м. Ужгород. 1963-1968 рр.», що у Державному архіві Закарпатської області. У

¹ Выскварко С. Русские военнопленные на территории Закарпатья (1915-1918 гг.) // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Історія». – 2011. – Вип. 27. – С. 149-152.

² Олашин А. Історія Закарпаття. – Мукачево, 1992. – С. 98; Його ж. Історія Закарпаття. – Київ: Дельфін, 1997. – С. 81, Його ж. Історія Закарпаття. – Ужгород: , 2009. – С. .

³ К 100-летию начала Первой (Великой) мировой войны / Сост. А. Луговой, В. Кривошапка. – С. 85.

⁴ Когутич Т. Кагор з ароматом венгерской души // Киевские ведомости. – 2010. – 12 января.

справі 155 «Нариси з історії обласного центра м. Ужгород» (198 арк.) вміщено кілька машинописних варіантів тексту, зокрема про місто в роки Першої світової війни¹. В одному варіанті йдеться про те, що піджупан Ужанської жупи (комітату) у 1918 р. вимагав викликати в Ужгород додаткові підрозділи жандармів, щоби розправитися з 2,5 тис. військовополонених, які розміщувалися в передмісті Радванка і перебували під впливом російської більшовицької пропаганди.

В іншому варіанті мовилося, що у травні 1918 р. піджупан просив командування гарнізону негайно вивести з Радванки 2,5 тис. австро-угорських солдат, які повернулися з російського полону з революційними настроями – «більшовицькими ідеями і вченнями». Цей варіант увійшов у друковане видання «Історія міст і сіл Української РСР. Закарпатська область»². Шкода, що без подробиць.

УКРАЇНСЬКІ ДОБРОВОЛЬЦІ

Доречно згадати Українських січових стрільців не тільки з меморіальної причини – з нагоди 100-річчя від початку Першої світової війни, але й у контексті російської агресії в український Крим і Донбас, що триває від кінця лютого 2014-го.

Чому чільної уваги заслуговують січові стрільці? Це попередники сучасних добровольчих і територіальних батальйонів, які спільно з регулярною армією та правоохоронними підрозділами відстоюють соборність, єдність України. Ворог за сто років не змінився – імперська Росія, що визнає винятково силу, а не право. Ворог десятиліттями проводить щодо української нації нищівну історичну політику.

У часи радянського тоталітаризму особливо дісталось на горіхи січовим стрільцям – декільком тисячам добровольців, які піднялися на захист, підкреслю, саме українських земель у складі Австро-Угорщини проти російської навали 1914-1917 рр., потім і більшовизму 1918-1920 рр.

Шлях Українських січових стрільців дуже добре відбито в багатьох публікаціях, що оприлюднені за останнє чверть століття. Одначе до маловідомих сторінок Першої світової належить минуле українських добровольчих національних формувань, які воювали в складі австро-угорської армії на Закарпатті.

Легіон (полк) Українських січових стрільців діяв на Ужоцькому та Верецькому перевалах. Восени 1914 – взимку 1915 рр. його штаб (полкова канцелярія) перебував у селі Горонда нині Мукачівського району³.

¹ ДАЗО. – Ф. Р-2035. – Оп. 1. – Спр. 155. – Арк. 18-19, 99, 126.

² Історія міст і сіл Української РСР. Закарпатська область. – Київ: УРЕ, 1969. – С. 85; История городов и сел Украинской ССР. Закарпатская область. – Киев: УСЭ, 1982. – С. 99.

³ Ільницька Л. До історії одного некрологу Івана Франка // Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин / Ред. М. Ільницький, Б. Якимович. – Львів: Світ, 1998. – С. 90-94.

Дві тисячі бійців щойно утвореного легіону на чолі з недавнім директором гімназії міста Рогатин, поручником (старшим лейтенантом) Михайлом Галущинським прибули до Горонди і сусіднього села Страбичово 5 вересня 1914 р. для завершення курсу бойової підготовки. Легіон складався з двох з половиною куренів (батальйонів), де налічувалося 10 сотень (рот)¹. Командували куренями четарі (лейтенанти) адвокат Михайло Волошин, учитель Григорій Коссак, адвокат Степан Шухевич.

Підрозділи січових стрільців квартирували також у Мукачеві та Хусті. Коли останній австро-угорський цісар (1916-1918) Карл Габсбург, будучи в статусі спадкоємця престолу в грудні 1914 р. завітав у Хуст, то на залізничному вокзалі оглянув урочисте шиккування стрілецької сотні Кліма Гутковського².

У Хусті ця сотня перебувала від 1 листопада 1914-го до 10 січня 1915 р. У той час сотник (капітан) Гутковський виконував функції військового коменданта міста. Потім до кінця січня 1915 р. його сотня визволяла села Волове (Міжгір'я), Сойми, Майдан і Торунь нині Міжгірського району.

Легіон Українських січових стрільців тоді діяв у складі 55-ї піхотної дивізії полковника Ігнаца фон Фляйшмана, що ввійшла до німецької Південної армії генерала від інфантерії Александера фон Лінзінгена. Півроку, починаючи від 11 січня 1915 р., штаб армії знаходився у Мукачеві, а 5 червня перемістився у Стрий.

5 жовтня 1914 р. українські легіонери стали на захист карпатських перевалів. Сотня Василя Дідушка поблизу сіл Верхні Ворота (Воловецький район) і Гусний (Великобerezнянський район) вступила в бій з підрозділами російської 2-ї Кубанської дивізії. Дивізія Фляйшмана 6 і 7 жовтня взяла Верецький та Бескидський перевали.

Зі Страбичова на фронт також відбула сотня Осипа Семенюка і дислокувалася на Великобerezнянщині – в Ужку, Заброді, Великому Березному. 10 жовтня частина сотні Дідушка біля сіл Сянки і Бориня (Турківський район Львівської області) билася проти кубанських козаків і втратила загиблими 5 стрільців. Наступного дня на Ужоцькому перевалі та неподалік Верхніх Воріт загинуло 10 стрільців, а 8 потрапили в полон.

Дві чоти (взводи) сотні Дідушка 26 вересня із села Нижні Ворота здійснили глибокий рейд у місцевість Сянки – Бориня, де розгромили російський артилерійський обоз з охороною і після форсованого маршу повернулися до Верхніх Воріт. Тут стримували ворога дві інші чоти цієї сотні. У Верхніх Воротах поховано 17 українських стрільців, ще двох – у

¹ Монолатій І. Українські легіонери. Формування та бойовий шлях Українських Січових Стрільців, 1914-1918 рр. – Київ: Темпора, 2008. – С. 43-44.

² Штефан А. За правду і волю. Спомини і дещо з історії Карпатської України. – Торонто: Карпатський дослідний центр, 1973. – С. 179, 294.

селищі Воловець, одного – у селі Гукливий¹. Крім того, ще по одному стрільцю спочило у Горонді, Поляні (Свалявський район), Сваляві, а сім – у Мукачеві. У цілому відомі імена і прізвища тридцяти січових стрільців, які поховані на Закарпатті.

14-20 жовтня 1914 р. український легіон взяв участь у звільненні міст Сколе, Дрогобич, Стрий. Проте 22 жовтня Стрий відбили росіяни. 17 листопада вони знову оволоділи Ужоцьким перевалом. Дивізія Фляйшмана відійшла за Верецький перевал, тепер вона протистояла російській 78-й піхотній дивізії генерал-майора Володимира Альфтана. У грудні 1914 р. січові стрільці стали «оком фронту» – гірськими розвідниками, відстежували переміщення військ противника.

Під час наступу в січні 1915 р. зайняли села Лавочне і Славське. Протягом 22 березня – 3 травня 1915 р. українці утримували укріплення на горі Маківка (958 м на рівнем моря) поблизу сіл Тухля і Славське, що стала ключовим пунктом оборони Південної армії, впливала на весь хід боїв на Стрийському напрямку, завадила росіянам вийти знову на перевали. На Маківці загинуло 42 стрільці, 76 отримали поранення, а 35 потрапили в полон.

Голова парламенту Карпатської України, уродженець села Порошково нині Перечинського району Августин Штефан (1893-1986) зафіксував порівняно тривале перебування січових стрільців у понад двох десятках селах і містах Закарпаття у вересні 1914 – квітні 1917 рр.². Зокрема, у листопаді 1914 – липні 1915 рр. в Мукачівському замку «Паланок», а у квітні 1916 – квітні 1917 рр. в м. Мараморш-Сигіт знаходилися «кадра» і «кіш» – вишкільні табори для новобранців і збірні пункти січових стрільців, які поверталися з відпустки, лікування, оточення. Чисельність стрільців у Мукачеві коливалася тоді в межах тисячі осіб, а у Мараморш-Сиготі – трьохсот.

Збереглася світлина, на якій 11 травня 1915 р. в Мукачівському замку промовляє посол (депутат) австрійського парламенту Лонгин Цегельський. Із Відня у Мукачево в той час приїжджало доволі українських політиків, лояльних до Австро-Угорщини. Саме у «Паланку» 29 квітня 1915 р. з участю поважних гостей та тисячі стрільців пройшло перше публічне Шевченківське свято на Закарпатті, котре завершилося виконанням національного гімну «Ще не вмерла України...». У «Паланку» тимчасово діяла українська гімназія, у котрій навчалися майже тридцять стрільців, які перед тим закінчили бодай четвертий клас гімназії.

¹ Штефан А. За правду і волю. Спомини і дещо з історії Карпатської України. – Торонто: Карпатський дослідний центр, 1973. – С. 299; Дробок Н. Розвиток пізнавальної активності учнів при вивченні курсу історії рідного краю «Моя Воловеччина». – Ужгород: ЗІППО, 2009. – С. 88.

² Штефан А. За правду і волю. Спомини і дещо з історії Карпатської України. – С. 293-295.

У «Співанник Українських січових стрільців», що видрукований у Відні 1918 р., ввійшла маршова пісня «Гей, зі Львова до Мукачева». Це своєрідна стисла хроніка бойового шляху українських добровольців. У першій строфі, помереженій діалектизмами, мовиться:

*Гей, зі Львова до Мукачева,
З Мукачева до Київа,
Кождий буде пам'ятати,
Що не мож Українських Стрільців зачіпати.*

Суголосним до сучасних подій передостанній куплет пісні з такими рядками: «Як Москаль нас нападає, // То розбитий все вертає».

Принагідно згадаю дерев'яний пам'ятний хрест загиблим січовим стрільцям, на найдавнішому кладовищі Ужгорода – по вулиці Капушанській. Установили його у 1990-х рр., оновили у жовтні 2013 р. Український легіон воював на карпатських перевалах, а у шпиталях Ужгорода січові стрільці заліковували рани. Із напису на хресті випливає, що під ним спочивають стрільці. Проте мовчать про такі поховання на цьому кладовищі глибші знавці проблематики¹. Ідеться скоріше про символічну могилу.

Дехто пов'язав її з похованням тут січового стрільця – підхорунжого (старшини), організатора «Пласту», гімназійного вчителя і співака Остапа Вахнянина, котрий з 1920 р. проживав в Ужгороді. У переддень з'їзду пластунів, ввечері 31 серпня 1924 р. Вахнянин упав з велосипеда на стрімкій вулиці Підгородній та вдарився головою б камінь. У лікарні йому зробили складну операцію, проте серце травмованого зупинилося. Спочатку для О. Вахнянина знайшли місце вічного спочинку на Кальварії в Ужгороді, а навесні 1925 р. родичі його перепоховали на Личаківському кладовищі у Львові².

Українські січові стрільці є героїчними постатями новітньої історії України, тому заслуговують повсякчас глибокої пошани, а на Закарпатті особливо.

ПОЛЬСЬКІ ЛЕГІОНЕРИ

У складі австро-угорської армії на Закарпатті воювало ряд добровольчих національних формувань, зокрема польські підрозділи.

У жовтні 1914 р. в межі сучасного Закарпаття (комітат Мараморш) передислокували близько 9 тис. бійців Легіонів польських у складі корпусу генерала кавалерії Карла фон Пфланцера-Балтіна. Це 2-й та 3-й піхотні полки, 2-й та 3-й ескадрони кавалерії, артилерійський дивізіон і допоміжні частини. Штаб 3-го полку квартирував у Хусті, 1-й та 4-й батальйони – поблизу перевалу Пантир і села Усть-Чорна, 2-й батальйон

¹ Штефан А. За правду і волю. – Торонто, 1973. – С. 299 (підрозділ «Могили УСС-ів в Карпатській Україні»).

² Проф. Остап Вахнянин // uzh.plast.org.ua/pro-plast/vyznachni-diyachi-zakarpatskohoplastu/prof-ostap-vahnyanyn/.

– у Мараморош-Сігеті, а 3-й батальон – у Севлюші (Виноградів) і Королево¹. Полякам доручили відтіснити росіян, що прорвалися через перевал Пантир, забезпечити прохід через перевал Рогози для звільнення долини р. Бистриця.

Друга бригада Легіонів Польських підполковника Юзефа Галлера у першій половині жовтня 1914 р. взяла участь у контрнаступі проти росіян у поблизу м. Мараморош Сігет. Польські легіонери квартирували у м. Хуст і с. Липча². В угорських газетах Марамороського комітату про них тоді писали чомусь негативно, мовляв, розводили антисанітарію, відзначались дрібними крадіжками. Їх картали за те, що забруднили віллу жупана Ласло Негре в Хусті, поцупили там дещо з посуду.

Ще 1942 р. з'явився друком уривок зі щоденника пенсіонера Гаврила Бая, старости Мукачева у Першу світову³. Мова йшла про події 28-29 вересня 1914 р., коли російські війська прорвалися на Закарпаття. Евакуаційний ажіотаж у Мукачеві підсилив поспішний відхід угорської кавалерії. Магістрат приготував до зустрічі з росіянами білий переговорний прапор. Мукачівські залізничники чекали наказу покинути місто. Із Будапешта по телефону прем'єр Тісо півгодини цікавився ситуацією в Мукачеві та околицях.

Добрих вісток не ждали. Із Неліпино на двох возах привезли поранених. Зателефонували військові, що о дев'ятій годині вечора прибуде фронтове підкріплення – польські легіонери. Мукачівський староста наказав у чотирьох котлах варити гуляш і привести з Паланка хліб. До гуляшу приготували вино по півлітра на солдата. У готелі «Зірка» замовили вечерю на 13 осіб: десятих польських офіцерів, старости, його секретаря, поліцеймейстера. Поїзд прибув у призначений час. Легіонерами командував полковник Юзеф Пілсудський.

У «Зірці» спочатку спілкувалися німецькою мовою. Потім виявилось, що один з польських офіцерів достатньо володіє по-угорськи. Оскільки Ю. Пілсудський застудився, після вечері його відправили у Чинадієво каретою. Інші офіцери туди добралися верхи на конях. Розпрощавшись із поляками, староста Бай зателефонував прем'єру Тісо та розповів про все детально. Пізно вночі старості принесли лист від Пілсудського. Він просив тисячу пар нормальних солдатських чобіт замість розмоклих «віденських» – з паперовою підошвою задля економії шкіри. Терміново в двох казармах їх зібрали і на світанку 29 вересня на чотирьох возах відвезли в Чинадієво. Поляки з вдячністю отримали посилку.

¹ Відзнаки польських легіонерів, що під час Першої світової війни воювали на Закарпатті // znachkyzakarpatya.blogspot.com. – 2012. – 15 березня.

² Штефан А. За правду і волю. Спомини і дещо з історії Карпатської України. – Торонто: Карпат. дослід. центр, 1981. – Кн. друга. – С. 100-101.

³ Бай Г. Маршал Пильсудскій на нашей земле (Из моего дневника) // Земледільській календар на год 1942 / Сост. М. Демко. – Ужгород: Книгопечатня Юлія Фельдешія, 1941. – С. 111-115.

Примітно, що з польськими легіонерами пов'язана зміна назви карпатського перевалу між найближчими гірськими селами – Лопухів (Тячівський район Закарпатської області) і Бистриця (Надвірнянський район Івано-Франківської області). Перевал Легіонів (раніше – Пантирський або Великої Рогози) має висоту 1110 м і розташований у масиві Горгани, між горами Тавпиширка (1503 м) і Пантир (1225 м). У жовтні 1914 р. через перевал проклав дорогу 3-й піхотний полк польських легіонерів у складі австро-угорської армії¹. Шлях призначався для швидшого переходу великої кількості військ із технікою на східний театр воєнних дій Першої світової війни через важкодоступні гірські райони.

16 жовтня 1914 р. 1-й та 4-й батальйони 3-го піхотного полку зосередили в районі Усть-Чорна – Брустури (Лопухово). 19 жовтня легіонери захопили перевал Рогози Великої (1110 м). Щоби провести війська з технікою через важкодоступну місцевість, схвалили незвичайне інженерне рішення: у стислі терміни (за 50 робочих годин, тобто 5 днів) з долини р. Тересва на протилежний бік хребта звели унікальну дорогу, вимощену чотириметровими колодами. Звели 28 мостів, деякі з них сягали 50 м. Уздовж стрімких схилів з нахилом понад 15° проклали віадук довжиною 7 км. Для його будівництва використали майже 5 тис. куб. м деревини. Дорогу назвали Шлях Легіонів, а місце, де вона перетнула вододільний хребет (перевал Рогози) – перевалом Легіонів. На його закарпатському боці є цвинтар легіонерів. Будівництво дороги розпочали 19 жовтня, а вже 22 жовтня два піхотних полки, артилерія, кавалерія поспустилися до села Рафайлово (Бистриця). Від 8 грудня 1914 р. частина польських легіонерів розмістилася у Воловому (Міжгір'я).

НАПРЯМКИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Військово-політична історія Закарпаття належить до маловідомих сторінок минулого. На жаль, відсутні тематичні праці кваліфікованих військових істориків, забезпечені якісними картографічними і фотоілюстраційними матеріалами. Залишаються поза увагою наукових, навчальних і популярних видань важливі питання, часткові відображені у пропонованій статті. Вони потребують уточнення, деталізації.

Варто зосередитись над реконструктивними студіями перебування на Закарпатті військових формувань і військовополонених, різних за державними та етнічними ознаками. Адже тут безпосередньо воювали солдати трьох держав – Австро-Угорської, Німецької, Російської, працювали полонені з щонайменше двох армій – російської та італійської. Дуже мало знаємо про бойовий шлях українських і польських легіонерів, німецької Південної армії.

¹ Звіт про експедицію з історичного краєзнавства «Слідами забутої війни» (до 100-ліття початку Першої Світової війни) по Українських Карпатах 20-25.08. 2013 р. членів гуртка «Туристське багатоборство» м. Славути Хмельницької обл. Керівник гуртка Алла Слівіна // otstkum.km.ua/wp-content/uploads/2014/01.

Так само на часі пам'ятниковознавче дослідження. У серії путівників місцями боїв і військових пам'яток Чехословацької Республіки у 1937 і 1938 рр. вийшли чеськомовні брошури про Торунський та Пантирський перевали в роки Першої світової війни¹. Відтоді зустрічаємо уривкові та приблизні відомості про вшанування полеглих на Закарпатті та закарпатців поза межами рідного краю. За моїми даними, в Закарпатській області нині збереглося близько трьох десятків пам'яток історії, що увічнили жертв Першої світової війни.

У цілому антропологічний та військовий виміри Першої світової війни на Закарпатті заслуговують особного дисертаційного дослідження. Адже відповідна джерельна база, зокрема вагомими архівні документи, що зосереджена нині у провідних містах колишньої Австро-Угорської імперії – Відні, Празі, Будапешті – задовго залишається для вітчизняної науки «невідомою землею».

РЕЗЮМЕ | SUMMARY

ПЕРВАЯ МИРОВАЯ ВОЙНА НА ЗАКАРПАТЬЕ | WORLD WAR I IN TRANSCARPATHIA

Официнский Р. А. | Ofitsynskyy R.
(Ужгород) | (Uzhhorod)

В статье сделан акцент на боевых действиях австро-венгерских и российских войск в пределах Закарпатья, которые продолжались с сентября 1914-го по май 1915 г. Речь идет о социальном, демографическом и экономическом ущербе, нанесенном населению края. Значительное место отведено пребыванию на Закарпатье российских военнопленных, а также боевому пути украинских и польских добровольческих формирований в составе австро-венгерской армии. Это – Украинские сечевые стрельцы и Легионы Польские. Показана роль немецкой Южной армии в разгроме русского противника в Карпатах.

Ключевые слова: битва, перевал, цена, жертва, воин.

The article is focused on military actions in September 1914 – May 1915 of Austro-Hungarian and Russian troops within Transcarpathia. It is about social, demographic and economic losses which were inflicted to the population of the region. Considerable attention is paid to Russian prisoners' of war stay in Transcarpathia and military way of Ukrainian and Polish volunteer groups in Austro-Hungarian army. These are Ukrainian Sich Riflemen and Polish Legions. There is also shown the role of German Southern Army in the defeat of the Russian enemy in the Carpathians.

Keywords: battle, mountain pass, price, victim, warrior.

¹ Honl I., Dostál J. Sedlo Pantyr: [Dějště bojů 1914-1917]. – Praha: Kruh pro studium čs. dějin vojenských při vojenském ústavu vědeckém, 1937. – 13 s.; Honl I. Povšechný přehled válečných památek Podkarpatské Rusi: Toruňské sedlo 1914 až 1915. – Praha: Kruh pro studium čs. dějin vojenských při vojenském ústavu vědeckém, 1938. – 15 s.

Радченко Н. М. | УДК 930.253(477)«1866–1917»
(Ужгород)

**ВИДАННЯ ЦЕНТРАЛЬНОГО
СТАТИСТИЧНОГО КОМІТЕТУ
РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ
ЯК ДЖЕРЕЛО З ВИВЧЕННЯ
ІСТОРІЇ РОЗВИТКУ
КРЕДИТНИХ УСТАНОВ УКРАЇНИ
(1866–1918 рр.)**

Проаналізовано інформаційний потенціал основних видань Центрального статистичного комітету 1866–1918 рр. «Статистического временника Российской империи», «Временника Центрального статистического комитета», «Статистического ежегодника России» для дослідження історії розвитку кредитних установ України. Доведено, що саме завдяки діяльності Комітету було опрацьовано і зведено воедино велику частину балансової звітності кредитних установ даного періоду, перш за все банкової.

Ключові слова: статистика, історичне джерело, кредитні установи, установи дрібного кредиту, Центральний статистичний комітет.

Особливістю дослідження історії розвитку фінансово-кредитних установ є те, що їхні висновки базуються на статистичних даних. Отже, важливою складовою роботи з вивчення джерел з історії розвитку кредитно-фінансової сфери України другої половини ХІХ – початку ХХ ст. є аналіз статистичної інформації. Багатий та різноманітний матеріал, отриманий у результаті проведення різними організаціями багаточисельних статистичних досліджень привернув увагу багатьох дослідників. До нього у своїх дисертаційних дослідженнях зверталися О. Краснікова [1], В. Шевченко [2], І. Новікова [3], В. Терещенко [4], М. Казьмирчук [5] та ін.

Необхідно зазначити, що до 1860-х рр. статистика у Російській імперії була представлена переважно у статистичних додатках до губернаторських звітів. Новий етап у її розвитку почався з утворенням Центрального статистичного комітету. 30 квітня 1863 р. імператор Олександр ІІ затвердив положення, згідно з яким статистичний відділ при міністерстві внутрішніх справ реорганізовано у спеціальний заклад на правах департаменту міністерства – Центральний статистичний комітет. Новоутворена установа мало виконувати наступні завдання: збір, перевірка, обробка щорічних даних місцевих комітетів; розробка статистичних даних, які надавалися іншими відомствами на основі визначеній Статистичним комітетом; передача статистичної інформації іншим відомствам; різноманітні разові статистичні роботи, що виконувалися за дорученням міністра внутрішніх справ.

Першим директором комітету став видатний вчений, географ, статистик, економіст, державний і громадський діяч П.П. Семенов-Тянь-Шанський. Саме ця людина доклала чимало зусиль до реформування системи державної статистики і налагодженню роботи Комітету. Організований ним у 1870 р. перший Всеросійський статистичний з'їзд заклав підвалини земської статистики у державі. Через деякий час з'явилися земські статистичні бюро. Наприкінці XIX – на початку XX ст. у статистиці отримав поширення метод перепису. В цей час збором, обробкою та публікацією статистичної інформації займалися не лише державні інституції та земства, але й акціонерні товариства і кредитні установи [6, с. 429]. Проте саме публікації Центрального статистичного комітету вирізняються точністю даних. Отже, метою статті є аналіз інформаційного потенціалу видання Центрального статистичного комітету (1866–1918) при висвітленні діяльності кредитних установ України другої половини XIX – початку XX ст.

З 1866 до 1890 рр. Центральний статистичний комітет видавав «Статистический временник Российской империи». Журнал виходив у Петербурзі у трьох серіях. Серія I – випуск 1 (1866 р.), редактори К.І. Бламберг, О.Б. Бушен, К.Е. Городників, О.Д. Добровольський, І.В. Вільсон, В.Ф. Баранов. Серія II – випуски 1-25 (1871-1884), редактори В.О. Додонов, А.В. Дубровський, В.О. Зверинський, П.А. Охочинський, В.К. Путковський. Серія III – випуски 1-25 (1884-1890), редактори: В.О. Додонов, А.В. Дубровський, В.О. Зверинський, П.А. Охочинський, В.К. Путковський та ін.

Вже у першому випуску була спеціальна рубрика, присвячена кредитній справі: «Сведения по статистике финансов Российской империи занимают одно из самых видных мест в нашем временнике, и представляют такое обилие материалов, какого еще не было ни в одном доселе обнародованном издании, хотя мы все таки не могли достигнуть в них той полноты, которая входила в первоначальный наш план» [8, с. 35]. Проаналізувавши рубрику «Примечания» до глави «Городские поселения» і главу «Общественные банки» ми отримали наступні дані про стан мережі громадських банків у межах українських губерній (див. табл. 1).

У подальшій роботі збірника не всі його випуски подавали інформацію про стан кредитної справи імперії. Однак представлені дані є надзвичайно цікавими. Так, випуск за 1883 р. вирізняється кількістю розділів, що були присвячені кредитній справі. Окремі з них прямо розповідали про роботу українських кредитних установ: «Операції та прибутки Державного банку з 1879 – 1883 рр.»; «Обороти Товариства Взаємного кредиту»; «Операції земельних та акціонерних банків»; «Операції Селянського поземельного банку у 1883 р.»; «Щомісячний склад операцій Акціонерних банків комерційного кредиту у 1883 р.» та «Обороти Херсонського земського банку з 1865 по 1883 р.» В останньому міститься детальна інформація стосовно: 1) кількості виданих банком

позик на кожен рік; 2) річної кількості прибутків; 3) сум, відрахованих до запасного капіталу; 4) загального числа відрахувань до запасного капіталу; 5) витрат на управління установою і проведення різних операцій; 6) сум, звернених на користь боржників для зменшення виплат; 7) сум, списаних за рік на погашення збитків при продажах. Отже, зазначений розділ ґрунтовно розкриває діяльність Херсонського земського банку за 18 років [9, с. 279-280].

Таблиця 1. *Громадські банки України за даними «Статистического временника Российской империи» 1866 р.*

№	Громадський банк	Губернія	Рік заснування	Основний капітал	Сторінка
1.	Керч	Таврійська	1862	15000 р.	131, 189
2.	Севастополь	Таврійська	1862	30000 р.	131, 190
3.	Глухов	Чернігівська	1863	50000 р.	140, 189
4.	Елисаветград	Херсонська	1863	134190 р.	134, 190
5.	Кременчуг	Полтавська	1863	60000 р.	124, 190
6.	Бердянськ	Таврійська	1864	10000 р.	131, 190
7.	Миколаїв	Херсонська	1864	15000 р.	135, 190
8.	Ольвіополь	Херсонська	1864	30000 р.	135
9.	Переяслав	Полтавська	1864	22526 р. 82½ к.	124
10.	Ромни	Полтавська	1864	40000 р.	124
11.	Черкаси	Київська	1864	50000 р.	98, 190
12.	Балаклава	Таврійська	1865	19525 р.	131, 190
13.	Кролевець	Чернігівська	1865	50000 р.	140, 190
14.	Старобільськ	Харківська	1865	15000 р.	133, 191
15.	Чигирин	Київська	1865	10000 р.	98, 191

В іншому розділі цього ж випуску «Операції земельних та акціонерних банків» подано інформацію стосовно діяльності Харківського, Полтавського, Київського і Бессарабсько-Таврійського банків за понад десять років, з 1872 до 1883 рр. Робота установ висвітлювалася за наступними показниками: 1) видані короткострокові та довгострокові займи; 2) збитки від продажів землі; 3) валовий прибуток установи; 4) суми, відраховані з прибутків до валового прибутку; 5) резервний капітал банку; 6) дивіденди акціонерів і 7) витрати на управління установою [9, с. 281].

У розділі «Операції Селянського поземельного банку у 1883 р.» вказано суми позик, що видавалися сільським організаціям, товариствам й окремим селянам у восьми губерніях Російської імперії, п'ять з них були українськими: Катеринославська, Полтавська, Подільська, Київська і Херсонська губернії [9, с. 288-289] (див. табл. 2).

Як свідчать дані таблиці 2, серед усіх відділень Селянського банку операції з окремими селянами, проводило лише Полтавське відділення банку [9, с. 288-289].

Таблиця 2. Операції відділень Селянського поземельного банку за даними «Статистического временника Российской империи» 1883 р.

1.	Кому видано позику	Губернія	Число виданих позик	Сума операції (рублі)	Кількість десятин землі
2.	Сільській громаді	Катеринославська	2	95.370	2.007
		Полтавська	3	38.537	360
3.	Товариствам	Катеринославська	2	31.836	573
		Київська	1	26.900	160
		Подільська	1	39.000	424
		Полтавська	33	412.499	4.620
		Херсонська	3	187.366	3.038
4.	Окремим селянам	Полтавська	8	5.148	47

З 1888 до 1903 рр. «Статистический временник Российской империи» наслідує «Временник Центрального статистического комитета», а паралельно з 1888 до 1918 рр. виходить збірник «Статистика Российской империи». Усі ці видання виходили регулярно окремими серіями, проте не були періодичними виданнями, у викладенні інформації була відсутня певна система, класифікація чи послідовність. Кожен випуск був присвячений певній тематиці. Так, випуск №10 (1875) «Временник Центрального статистического комитета» містив статистику міських ощадних кас, у т. ч. розміщених в українських губерніях.

На початку ХХ ст. почали виходити статистичні щорічники. Статистичні дані, представлені у них, були зведені у таблиці, часто був відсутній авторський коментар, втім зазначалося джерело надходження інформації. З 1904 р. Центральний статистичний комітет починає видавати перше статистичне періодичне видання – «Статистический ежегодник России», який виходив до 1916 р. В останньому випуску за 1916 р. цікава для нас інформація не публікувалася. У всіх попередніх випусках містилися спеціальні статистичні таблиці з показниками діяльності банків, товариств дрібного кредиту і ломбардів, а з 1911 р. у виданні з'явилася спеціальна рубрика «Фінанси та кредит» у якій наводилися наступні дані: операції державних ощадних кас, закладів дрібного кредиту, Державного земельного банку, Державного селянського банку, Селянського поземельного банку, акціонерних банків комерційного кредиту, товариств взаємного кредиту, акціонерних земельних банків, міських кредитних товариств, обороти ощадно-позичкових товариств і ломбардів.

Інформативність стовно діяльності установ у межах українських губерній цього збірника значно менша за інші видання Центрального статистичного комітету. Адже у зведених балансах найбільших банківських установ, як-от: Державного банку, Дворянського поземельного банку, Селянського поземельного банку, наводяться лише загальні числа,

без зазначення результатів роботи їхніх окремих контор і відділень. В основу складання балансів роботи інших кредитних закладів було покладено територіальний принцип і тому всі дані наводяться за губерніями. Саме тому важко виокремити інформацію стосовно роботи українських представництв. Здебільше можна охарактеризувати діяльність окремого виду кредитних закладів у певній губернії, наприклад, проаналізувавши випуски за 1904 і 1915 рр., можна простежити розвиток установ дрібного кредиту за понад десять років (див. табл. 3) [9].

Таблиця 3. *Кредитні установи України за даними «Статистического ежегодника России» 1904 і 1915 рр.*

№	Губернія	Товариства дрібного кредиту							
		Ощадно-позичкові товариства		Кредитні товариства		Ощадні каси і каси взаємодопомоги		Сільські банки	
		1902	1915	1902	1915	1902	1915	1902	1915
1.	Бессарабська	26	131	1	207	27	19	10	9
2.	Волинська	3	6	–	242	10	–	36	41
3.	Катеринославська	12	64	6	153	–	117	–	–
4.	Київська	9	135	–	101	26	24	162	205
5.	Подільська	3	86	–	63	288	219	65	143
6.	Полтавська	17	71	7	203	–	–	6	6
7.	Таврійська	48	56	6	84	7	29	5	–
8.	Харківська	9	18	1	204	238	120	8	12
9.	Херсонська	6	63	5	314	37	13	–	1
10.	Чернігівська	21	54	2	131	123	85	–	–
1.	Разом	144	684	28	1482	756	506	292	417

Дані таблиці свідчать, що серед різних видів товариств дрібного кредиту на початку ХХ ст. найбільш швидко розвивалися кредитні товариства. Так, на початок 1902 р. їх було лише 28 закладів, найменше серед інших видів товариств, а вже на 1915 р. їх нараховувалося 1482 заклади, найбільша за кількістю відкритих закладів група товариств дрібного кредитування.

Інший різновид товариств дрібного кредиту, ощадні каси і каси взаємодопомоги, за вказаний період навпаки істотно зменшився. Із різних причин було закрито 279 закладів, найбільше у Харківській (118), Подільській (69), Чернігівській (38), Херсонській (24), Волинській (10) губерніях. Лише у двох українських губерніях, Катеринославській та Таврійській, було відкрито відповідно 117 і 22 нові каси.

Також можна простежити наступну інформацію щодо діяльності ощадних кас і установ дрібного кредиту в українських губерніях: кількість кредитних установ (у випадку державних ощадних кас зазначається співвідношення однієї каси на кількість населення); число вкладників;

сума вкладів (іноді зазначається число середнього вкладу на одного вкладника); кількість виданих позик; залишок на кінець року і зазвичай наводяться порівняльні баланси установ за певний період [10, с. 46-50].

Щодо конкретних українських кредитних закладів, то інформація на сторінках видання досить малочисельна, наприклад, у випуску за 1913 р. окремо подано дані лише щодо декількох таких закладів. Це чотири акціонерні земельні банки і два міські кредитні товариства. Щодо Харківського, Полтавського, Бессарабсько-Таврійського і Київського акціонерних земельних банків наводяться показники їх активних і пасивних операцій, а також баланси за вісім років роботи, з 1903 до 1912 рр. До списку міських кредитних товариств включалися тільки товариства з балансом більше 20 млн. руб., отже, до списку потрапили тільки Одеське і Київське товариства.

Таким чином статистичні матеріали видавалися на періодичній основі та разовими виданнями, були представлені у вигляді: статистичних довідок, таблиць, збірників, щорічників, періодичних видань. Основним джерелом інформації виступають статистичні збірники, які були: загального характеру, галузевими, тематичними. Статистичні дані розміщені у виданнях Центрального статистичного комітету містять передусім інформацію про найбільші кредитні установи в межах українських губерній, в т. ч. про діяльність контор і відділень державних кредитних установ.

Практично всі видання висвітлювали наступну інформацію про діяльність установ, для банків: 1) рік відкриття; 2) каса; 3) поточний рахунок; 4) майно, що належить банку; 5) облікові операції; 6) позики видані під заставу; 7) позики у формі спеціальних поточних рахунків із забезпеченням; 8) активні та пасивні операції; 9) кількість проданих десятин землі (для певних банків). А для установ дрібного кредиту: 1) число членів; 2) активні операції – каса; поточні рахунки в інших кредитних установах; облікові операції; позики під заставу; позики у вигляді спеціальних поточних рахунків; майно; кореспонденти; прострочені позики; витрати і різні суми; операції з векселями; загальна кількість операцій; 3) пасивні операції – капітали; відсотки за поточними рахунками; вклади; позики; кореспонденти; різні суми (невидані дивіденди тощо); підсумки пасивних операцій; запасний капітал; цінності на зберіганні.

ДЖЕРЕЛА

1. Краснікова О. Фінанси та кредит у сільському господарстві Лівобережної України епохи вільного підприємництва (1861–1917 рр.): Автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.01.04 / КНУ. – К., 1999. – 17 с.
2. Шевченко В. Приватна банкірська діяльність на території Південної України XIX – початку XX ст.: Дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / НАН України; Ін-т історії України. – К., 2009.
3. Новікова І. Розвиток банківської системи України в умовах становлення ринкового господарства (друга половина XIX – початок XX ст.): Дис. ... канд. екон. наук: 08.00.01. – К., 2009. – 235 с.

4. Терещенко В. Роль іпотечних банків у проведенні столипінської аграрної реформи в Україні (1906–1916 рр.): Автореф. дис. ... к.і.н.: 07.00.01 / Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького. – Черкаси, 2006. – 20 с.
5. Казьмирчук М. Соціальна діяльність ломбардів підросійської України (1886–1917 рр.): Автореф. дис. ... к.і.н.: 07.00.01 / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка – К., 2007. – 20 с.
6. Источниковедение: Теория. История. Метод. Источники российской истории / И. Данилевский, В. Кабанов, О. Медушевская, М. Румянцева. – М., 1998. – 702 с.
7. Статистический временник Российской империи. Серия I. Вып. 1. – СПб., 1866. – 586 с.
8. Статистический временник Российской империи. III. Т. 8. – СПб., 1883. – 317 с.
9. Статистический ежегодник России. 1904 (год первый). – СПб., 1905. – 403 с.
10. Статистический ежегодник России. 1915 (год двенадцатый). – СПб., 1916. – 108 с.
11. Статистический ежегодник России. 1913 (год десятый). – СПб., 1914. – 112 с.

РЕЗЮМЕ | SUMMARY

ИЗДАНИЕ ЦЕНТРАЛЬНОГО СТАТИСТИЧЕСКОГО КОМИТЕТА РОССИЙСКОЙ ИМПЕРИИ КАК ИСТОЧНИК ПО ИЗУЧЕНИЮ ИСТОРИИ РАЗВИТИЯ КРЕДИТНЫХ УЧРЕЖДЕНИЙ УКРАИНЫ (1866-1918 гг.)

Радченко Н. Н.
(Ужгород)

В статье проанализирован информационный потенциал основных изданий Центрального статистического комитета, 1866-1918 гг. – «Статистического временника Российской империи», «Временника Центрального статистического комитета», «Статистического ежегодника России» – в качестве источника исследования истории развития кредитных учреждений Украины. Доказано, что именно благодаря деятельности комитета было обработано и сведено воедино большую часть балансовой отчетности кредитных учреждений данного периода, прежде всего банковской.

Ключевые слова: статистика, исторический источник, кредитные учреждения, учреждения мелкого кредита, Центральный статистический комитет.

PUBLICATION OF THE CENTRAL STATISTICAL COMMITTEE THE RUSSIAN EMPIRE AS A SOURCE FOR THE STUDY OF THE HISTORY OF DEVELOPMENT OF THE CREDIT INSTITUTIONS OF UKRAINE (1866–1918)

Radchenko N.
(Uzhhorod)

Analyzed information potential of the main publications of the Central statistical Committee, 1866–1918: «Statistical annals of the Russian Empire», «The Annals of the Central Statistical Committee», «Statistical Yearbook of Russia», for the study of history of credit institutions of Ukraine. It is proved that it is through the activities of the Committee were processed and collated a large part of the balance sheet of the credit institutions of this period, especially banking.

Keywords: statistics, historical source, credit institutions, institutions small loan, the Central statistical Committee.

Радченко Н. М.
(Ужгород)

УДК 327.56 (477+470)

**ДО ПИТАННЯ
УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКОЇ
КРИЗИ
2013-2014 рр.**

Проаналізовано причини україно-російської кризи 2013–2014 рр. у контексті подій на Донбасі. Розглянуто витоки сепаратизму в межах Луганської та Донецької областей, політику Російської Федерації стосовно цих регіонів.

Ключові слова: україно-російські відносини, криза, Луганська і Донецька області.

Україно-російські відносини історично ніколи не склалися легко. На сьогодні деякі політичні оглядачі навіть порахували кількість збройних протистоянь між народами – п'ять: 1) конфлікт гетьмана Івана Виговського з Московським царством, апогеєм якого стала Конотопська битва 1659 р.; 2) збройний виступ козаків під проводом гетьмана Івана Мазепи проти свавілля Петра I; 3) національно-визвольні змагання 1917-1920-х рр., які продовжив збройний опір насильницькій колективізації у 1930 р.; 4) війна ОУН та створеної нею УПА проти російсько-більшовицької окупації України в 1940-х рр. [1].

Причин цьому було досить багато, проте їх можна висловити й однією цитатою з відомої праці військового теоретика Карла фон Клаузевіца «Про війну»: «Війна є продовженням політики іншими засобами». Політика Російської імперії, Радянського Союзу, тепер Російської Федерації стосовно України – це позиція «старшого брата» до «молодшої сестри». Російські політики завжди проголошували Україну сферою свого геополітичного впливу й мали намір не випускати її з нього. Проте Україна тривалий час відкрито заявляла проєвропейський вектор розвитку.

У створеній О. Дугінім геополітичній стратегії розвитку Росії прямо вказувалося на небезпеку подібної зовнішньої політики України: «Суверенитет України представляє собою наскільки негативне для російської геополітики явлення, що в принципі легко може спровокувати вооружений конфлікт... Существование Украины в нынешних границах и с нынешним статусом «суверенного государства» тождественно нанесению чудовищного удара по геополитической безопасности в России, равнозначного вторжению на его территорию. Дальнейшее существование унитарной Украины недопустимо» [2]. Схожі думки розвивали у своїх працях ряд інших філософів-прихильників неоевразійства, як-от: О. Панарін, М. Старіков, С. Куняєв, П. Бородін, що майже десять років тому описали варіанти відродження великої Російської імперії та роль України у цьому процесі.

Попереджав про подібний сценарій розвитку подій у своїй «Великій шахівниці» і Збігнев Бжезинський, який зауважив, що Росія ніколи не зможе відновитися імперією без території України. Ще у середині 1990-х років він спрогнозував «Нові Балкани» на теренах України. До «кола приречених» на процес збирання земель Російської імперії З. Бжезинський відніс також Молдову, Грузію, Азербайджан і ряд країн Середньої Азії.

Однак більше двадцяти останніх років істотних криз україно-російським відносинам вдавалося уникати. До значних можна віднести конфлікт з о. Тузла у Керченській протоці 2003 р., висловлення відкритої підтримки Грузії у російсько-грузинській війні 2008 р., та вже звичні «газові війни», починаючи з 2005 р. Вибудовуючи двосторонні відносини Росія застосовувала методи «газового терору», спекуляції із закриттям російського ринку, відтепер і грубої військової сили. Усе це супроводжувала потужна інформаційна кампанія з використанням суміші символізму царської Росії, Радянського Союзу і постулатів православної церкви, пропаганди захисту російськомовного населення і прав російських громадян в інших державах.

Українські події листопада-грудня 2013 – початку 2014 рр. продемонстрували слабкість позиції російської сторони, її неможливість у подальшому впливати на українське суспільство. Звідси бере початок зосередження зусиль російських політиків на збереження свого впливу хоча б на окремі регіони України. Розвиток подій у Автономній Республіці Крим та у Донецькій і Луганській областях значно різниться. Витоки україно-російської кризи закладені тут давно:

- статус російської мови, дискусії щодо цієї проблеми не вщухали ні в одній передвиборчій кампанії;

- питання вступу НАТО, спекуляції стосовно позаблокового статусу держави та євроатлантичної інтеграції України не поступалися рівнем напруженості мовному питанню;

- засилля російських засобів масової інформації, фактична поразка українських мас-медіа російським на Донбасі за глядача. Звідси, сприйняття подій Євромайдану у представленні й трактуванні Росії, яка героїзувала дії спецпідрозділів «Беркут». До інших відмінностей між східними і західними регіонами додалася певна поляризація українського суспільства із цього питання;

- відсутність чіткої державної програми поглиблення контактів між східними і західними регіонами України, як виняток можна назвати Всеукраїнський проект «Схід та Захід разом» 2007 р.;

- наявність «сімейних» бізнес-корпорацій В. Януковича і Р. Ахметова;

- кількісна перевага громад Української православної церкви Московського Патріархату над громадами Київського Патріархату, за даними Центру Разумкова в межах Луганської області за 2011 р. – 50,4 %;

- «радянська» свідомість великої частини населення Донбасу. Значна група громадян за радянський часів належала до привілейова-

ного і заможного робітничого класу шахтарів. В останні десятиріччя, із процесом переходу до ринкової економіки вони втратили статус і статки. Звідси ностальгія за «добрими радянськими часами» і проросійська налаштованість, категоричне несприйняття проєвропейського курсу держави.

Зазначені чинники є основою сепаратизму Донбасу, за деякими винятками вони також є результатом цілеспрямованих зусиль Російської Федерації.

ДЖЕРЕЛА

1. Причини й характер п'ятої російсько-української війни // visnik-press.com.ua/?p=24281).
2. Дугин А. Основы геополитики. – М., 1997.

РЕЗЮМЕ | **SUMMARY**

К ВОПРОСУ УКРАИНСКО-РОССИЙСКОГО КРИЗИСА 2013-2014 гг.

Радченко Н.Н.
(Ужгород)

Проанализированы причины украинско-российского кризиса 2013-2014 гг. в контексте событий на Донбассе. Рассмотрены истоки сепаратизма в Луганской и Донецкой областях, а также политика Российской Федерации в отношении данных регионов.

Ключевые слова: украинско-российские отношения, кризис, Луганская и Донецкая области.

TO THE QUESTION OF RUSSIAN-UKRAINIAN CRISIS 2013-2014

Radchenko N.
(Uzhhorod)

Analyzed the causes of Ukrainian-Russian crisis 2013-2014 in the context of the events in the Donbas, discussed the origins of separatism of Lugansk and Donetsk regions, the policy of the Russian Federation in relation to these regions.

Keywords: Ukrainian-Russian relations, crisis, Lugansk and Donetsk region.

Росул Т. І. | УДК 78 (09) 477.51
(Ужгород)

**ДІЯЛЬНІСТЬ
МУЗИЧНО-ДРАМАТИЧНОГО
ТОВАРИСТВА «БОЯН»
В УЖГОРОДІ
(ЗА МАТЕРІАЛАМИ
ТОГОЧАСНОЇ ПЕРІОДИКИ)**

У статті висвітлено діяльність музично-драматичного товариства «Боян» в Ужгороді (1920-1938), проаналізовано специфіку репертуару, особливості концертної діяльності, визначено роль мистецької спадщини товариства в культурі Підкарпатської Русі.

Ключові слова: репертуар, хор, театральний гурток, рецензія.

Культурно-історичні процеси на Закарпатті міжвоєнного періоду, їх складність і неоднозначність, неймовірна інтенсивність розгортання обговорюються практично з кінця 20-х років ХХ ст., коли нові явища в житті суспільства ставали помітними. Масштабність культурних процесів і явищ, а також динаміка розвитку соціальних трансформацій в міжвоєнний період викликають стійкий інтерес до нього дослідників. Незважаючи на достатню кількість наукових розвідок, до повноти картини у висвітленні специфіки культури Підкарпатської Русі поки що далеко. Зокрема, якщо особливості розвитку літератури, театру значною мірою висвітлені, особливу увагу приділено діяльності товариств «Просвіта» й «Общества имени А. Духновича», то щодо музичного мистецтва і його окремих аспектів, багато питань залишаються відкритими. Метою цієї статті є аналіз діяльності музично-драматичного товариства «Боян» в Ужгороді протягом 1920-1938 рр.

Розуміння духовного й суспільно-політичного контексту доби неможливе без аналізу тогочасної преси, що зафіксувала культурні факти в процесі їх творення, відображала актуальні події в різних сферах мистецького життя і реакцію на них громадськості. Відтак, сьогодення вимагає всебічного й ґрунтовного аналізу періодичних видань Підкарпатської Русі і введення у науковий обіг усіх джерел, які б сприяли вивченню історії розвитку культури краю. Предметом нашого аналізу стали рецензії і замітки періодичних видань різного типу російською, українською, словацькою, чеською, угорською мовами. Також відомості про музичні події можна почерпнути з афіш і оголошень, які часто друкувалися в пресі.

Багато дослідників, вивчаючи в тому чи іншому ракурсі культуру Підкарпатської Русі, відзначають, що в цей період відбувалось бурхливе оновлення і зміна естетичних ідеалів у всіх сферах суспільного життя, розширювалось коло людей, які прилучалися до організації культурно-просвітницької діяльності. Свідченням цього є численні з'їзди, дискусії, зібрання, творчі об'єднання тощо, які функціонували у 20-30-х рр. ХХ ст.

Масове створення різноманітних культурних і політичних товариств у Підкарпатській Русі засвідчило демократичні основи розвитку суспільства в міжвоєнній Чехословаччині. Здебільшого товариства формувалися за етнічними ознаками, вони забезпечували задоволення культурно-національних і професійних інтересів, виступали гарантами громадянських прав і свобод. Одним з перших прикладів таких об'єднань стало музично-драматичне товариство «Боян», засноване в Ужгороді 1920 р. під керівництвом Л. Тиблевича.

Назва товариства (взята від імені співця, згаданого у «Слові о полку Ігоревім») викликає асоціації з аналогічними організаціями, що діяли в Галичині з кінця ХІХ ст. Перший «Боян» був заснований з метою підтримки музики і хорового співу у Львові (1891 р., голова – В. Шухевич). Згодом виникла мережа аналогічних товариств у Бережанах (1892 р.), Коломиї (1895 р.), Чернівцях (1899 р.), Тернополі (1901 р.), Стрию (1901 р.), Києві (1905 р.), Полтаві (1911 р.) тощо. «Бояни» формувалися як об'єднання аматорів, проте згодом стали осередками діяльності професійних музикантів. При товариствах діяли хорові колективи, музичні школи, нотні видавництва і т. і.

Про певну спадкоємність традицій ужгородського «Бояну» з аналогічними музичними товариствами свідчить перше видання «Русского песенника для детей и молодежи» [6], яке містить зразки творчості активних діячів галицьких «Боянів» І. Воробкевича, І. Наумовича, І. Гушалева. Крім того, спільними є форми і принципи діяльності названих товариств. Але на відміну від інших, ужгородський «Боян» виявляв москвофільські орієнтації.

Статут ужгородського музично-драматичного товариства «Боян» затверджений шкільним рефератом цивільного управління Підкарпатської Русі 22.06.1920 р. і визначав таку мету діяльності організації: «распространение в Карпатской Руси знания музыки, песни, театрального искусства, драматической литературы вообще, русского же творчества в особенности» [3, арк. 1]. Основними засобами досягнення такої мети стали: «1) устройство школ и курсов музыки, пения, театрального искусства и выразительного чтения; 2) организация оркестров, хоров, театральных кружков, театральных дружин, театров; 3) устройство музыкальных, литературных, театральных вечеров, утренников, путешествующих оркестров, хоров театральных дружин и лекций посвященных этим отраслям искусства; 4) устройство и содержание музыкальной и театральной библиотеки; 5) издание журналов, сочинений и книг музыкального и драматического содержания» [3, арк. 1].

Відповідно до Статуту, членом товариства «может быть каждое лицо русской народности» [3, арк. 2] за умови сплати 5 Кч. вступного і 3 Кч. щомісячного внеску. Підставами для виключення зі складу товариства були ухиляння від сплати членських внесків протягом одного року або злочинні дії чи зміна «своего национального убеждения и действие во вред Обществу» [3, арк. 3]. Констатуємо, що хоч установчі документи

не вказують на зв'язок музично-драматичного товариства «Боян» з конкретними політичними партіями, національне питання було надзвичайно важливим у його діяльності. В період активного розселення в Підкарпатській Русі політичних біженців з Росії, які були противниками більшовизму, а також москвофілів з Галичини, Буковини та інших регіонів, товариство «Боян» задовольняло їх національно-культурні потреби і слугувало засобом консолідації.

Ініціатива організації «Бояна» належала Леву Івановичу Тиблевичу – православному священику, активному культурно-громадському діячеві, який став першим директором товариства, диригував хором і виступав в якості режисера драматичних спектаклів. Після смерті Л. Тиблевича директором музично-драматичного товариства «Боян» обрано Єлизавету Миколаївну Гошовську – дружину ужгородського окружного начальника, яка очолювала «Боян» аж до його закриття (1938 р.). До складу правління товариства увійшли: Л.А. Попович, Є.К. Араній, З.Ф. Гомічкова, В.Д. Балецький, Д.М. Сас. Функції режисера товариства виконували Л. Лутчев та в Н.К. Сисоєв – уродженець Харківської губернії, суддя, активний член «Общества имени А.Духновича». З 1927 р. театральну секцію очолила артистка празької трупи Московського художнього театру О.А. Куфтїна-Полуектова. Хором «Бояну» керували А.А. Зарубін (1926-1933) і П.П. Милославський (1933-1938).

Діяльність ужгородського «Бояну» реалізувалась переважно у формі театральних вистав, святкових концертів на честь Т. Масарика, О. Пушкіна, І. Тургенєва, М. Римського-Корсакова, П. Чайковського, М. Іпполітова-Іванова та ін., проведення «Дней русской культуры», участі у богослужіннях і виступах на радіо. Крім того, в умовах патерналістичних суспільно-політичних реалій хор «Бояну» постійно залучався до урочистостей, пов'язаних з відкриттям мостів, спорудженням доріг, розбудовою нових кварталів тощо. Сценічна активність музично-драматичного товариства була не вельми активною. Загальна кількість театральних постановок становила 3-4 спектаклі на рік, виступів хору – близько двох десятків. Так, газета «Русский народный голос» зазначала, що «загальна кількість виступів за 1937 р. – 19, з них самостійних концертів – 2, радіоконцертів – 6, виступів на академіях і урочистостях – 11» [5, с. 3]. Обумовлювали таку ситуацію відсутність власного концертного залу і переважно аматорський склад колективу, який формувався з числа талановитих ужгородців і мукачівців. Дефіцит громадських залів в Ужгороді відчувався аж до 50-х рр. ХХ ст. У міжвоєнний період в Ужгороді діяли тільки три пристосовані для публічних виступів приміщення – Руського театру товариства «Просвіта», Народного Дому «Просвіти», які в силу специфіки політичної орієнтації не використовувалися «Бояном», а також зал «Казино».

Географія виступів «Бояну» протягом першого десятиріччя його діяльності обмежувалась Ужгородом та Мукачевом – містами компактно-

го проживання російськомовного населення. Після призначення керівником хору Петра Милославського колектив суттєво розширив ареал виступів, включивши до гастрольного плану Пряшів, Кошіце, Хуст, Берегово й околиці Ужгорода.

Типологія концертних і театральних виступів музично-драматичного товариства «Боян» у своїх загальних рисах була орієнтована на масового слухача. Найбільш поширеними і різноманітними за формою і змістом були бенефісні програми. У репертуарі театральної секції товариства були вистави Л. і О. Толстих, М. Гоголя, О. Пушкіна, О. Островського, А. Чехова, водевілі В. Крилова, а також казкові спектаклі для дітей.

Щодо хору, рецензенти зауважували, що «ширшого репертуарного розмаху нині не має жоден хор Підкарпатської Русі. Починаючи від російських народних пісень у всіх їх діалектах і видових красотах, через пісні інших слов'ян, через твори оперного характеру, він піднісся до високохудожнього виконання російських духовних піснеспівів, які представляють нині гордість росіян і захоплення усього світу» [7, с. 4]. Зокрема, програма концерту хору 20 квітня 1933 р. передбачала два відділення: перше – складалося з духовних композицій М. Кожина, О. Львова, Г. Ломакіна, О. Архангельського, М. Римського-Корсакова, П. Чеснокова. Друге відділення представлене російськими народними піснями «Горы вы мои», «Ай во поле липенька», «Лучина-лучинушка», «Пойду-ль я, вийду-ль я», «Разненастный день суббота», «Дубинушка», «Как за речкой, братцы», «По улице мостовой» в обробці О. Александрова, А. Гречанінова, В. Кібальчича, П. Чеснокова, П. Милославського.

З метою урізноманітнення репертуару П. Милославський постійно запрошував до виступів відомих зарубіжних артистів, наприклад, оперну співачку Є.Н. Еверт і піаністку Є. Гаусман. Це дало можливість любителям музики почути арії з опер В. Блодека «У студні», М. Мусоргського «Борис Годунов», П. Чайковського «Пікова дама» і «Євгеній Онегін», М. Глінки «Життя за царя» та ін.

Деякі рецензенти на шпальтах газет висловлювали побажання керівникові хору розширити репертуар колективу різнонаціональним пісенним матеріалом. П. Милославський відгукнувся на прохання, про що свідчать програми концертів 1937-1938 рр., які містять чеські, угорські народні пісні та хорові обробки закарпатських мелодій, майстерно втілені самим диригентом.

У матеріалах тогочасної періодики міститься значний інформаційний масив, що відбиває широкий спектр концертної роботи «Бояна», причому не тільки на рівні хроніки культурних подій, а й публікацій, що віддзеркалювали творчу еволюцію колективу. Театрознавець Є. Недзельський зазначав, що «театр російського напряму, хоч і не був регулярно представлений, проте і в професійних, і в любительських виступах високо тримав марку художності і російської театральної традиції... Він дав зразки постановок, показав методи гри і залишив по собі

декілька любителів, які розпочали свою артистичну кар'єру, але не по-жертвували легковажно службовою кар'єрою заради ідеї майбутнього угро-руського професійного театру» [2, с. 50-51].

Рецензент «Русского народного голоса» повідомляв: «Випадково зібрався прекрасний голосовий склад, випадково на чолі товариства опинився енергійний і діяльний організатор в особі голови О. Гошовської, котра зуміла протягом стількох років утримати товариство від розпаду, і, звичайно, зовсім випадково вдалося хору залучити до роботи такого прекрасного диригента, яким є П. Милославський. Із сирого матеріалу Милославський за короткий період зумів створити найтонший і повнозвучний музичний інструмент, який відгукується на всі нюанси» [6, с. 2].

Дописувач газети «Карпато-руській вістник» зазначає: «Хор Т-ва Боян тримається наразі на трьох китах: невтомній енергії й умінні головної Є.М. Гошовської, дружини Окружного Начальника, жертвності й досвідченості диригента П.П. Милославського і любові до пісні членів хору. На останній обставині варто особливо наголосити, так як склад хору за національністю, політичним та іншим переконанням настільки різноманітний, що доводиться дивуватися великій силі мистецтва, яке впрягає в одну колісницю «коня і трепетну лань»» [1, с. 3].

Про один з концертів хору, що відбувся 21 квітня 1933 р. у великому залі Будинку «Товариства ім.О.Духновича», критика відзначала: «Те, що робить зараз хор «Боян», вірніше те, що він творить разом із своїм диригентом П.П. Милославським – явище великої культурно-естетичної сили» [8].

«Триумф російського мистецтва», – так назвали газети «Kassai Ujság», «Pravo ludu», «Vychod Republiky» гастролі хору «Боян». Постійна присутність на його концертах високопосадовців (серед них: губернатори Підкарпатської Русі А. Бескид і К. Грабар, А. Розсипал, генерал Л. Прхала, окружний начальник В. Гошовський, михайловецький окружний начальник Л. Вельгош) засвідчувала неабияку популярність і визнання колективу.

Талановитий і харизматичний диригент, добрий знавець російських пісенно-хорових традицій, активний громадсько-культурний діяч П. Милославський спрямував роботу хору в річище справжнього професіоналізму. Під його керуванням колектив остаточно сформував свій оригінальний виконавський стиль, позбавлений зовнішньої ефектності і патетики. Ретельний підбір учасників, старання виховна й музично-освітня робота з виконавцями дозволяли П. Милославському домогтися злагодженого ансамблю, органічного поєднання народної манери співу, свіжості і безпосередності народного виконавського мистецтва з високим професіоналізмом, виробленим довгими роками впертої праці.

Неабияке значення в культурному житті Підкарпатської Русі мали просвітницькі лекції й радіовиступи з доповідями П. Милославського

про життя і творчість визначних російських митців О. Пушкіна, М. Лермонтова, П. Чайковського, Ф. Шаляпіна, О. Архангельського та ін. Такими заходами диригент не тільки пропагував діяльність «Бояна», але і привертав увагу до значення музики й театру в культурному житті краю, порушував проблеми художньо-естетичного виховання народу.

Активна творча діяльність ужгородського «Бояну» тривала до 1938 р., після якого, у зв'язку з об'єктивними причинами, вона занепала, проте залишила помітний слід в мистецькому житті краю. Творче об'єднання мало чітку програму діяльності, яка включала просвітницько-пропагандистську, навчально-виховну і концертно-виконавську сфери. Поряд з товариством «Просвіта» і «Обществом имени А.Духновича» музично-драматичне товариство «Боян» було осередком духовності та професіоналізації культури Підкарпатської Русі.

Аналіз газетних матеріалів, що відображали мистецькі процеси Закарпаття міжвоєнного періоду, дає змогу зробити такі висновки:

- преса на своїх сторінках не тільки висвітлювала хроніку музичних подій, а й стимулювала до творчої активності любителів, стала чутливим індикатором формування громадської думки;

- періодика міжвоєнного періоду віддзеркалила складну ситуацію культурного протистояння українофільської й москвофільської течій у Підкарпатській Русі й у сфері музичного життя краю;

- виконавська, видавнича й освітня діяльність «Бояну» слугувала рупором поширення російських культурних надбань, пропагуючи ідеї спільності походження й культурної єдності Підкарпатської Русі з Росією;

- концертна хорова і театральна практика ужгородського музично-драматичного товариства «Боян» відображала характерні особливості музичної культури регіону міжвоєнного періоду: еволюцію від аматорства – до професіоналізму, значущість культурно-національних орієнтацій у формуванні репертуару, активне залучення до виступів зарубіжних гастролерів, розширення спектру жанрів і концертних можливостей.

ДЖЕРЕЛА

1. Карпато-русский вестник. – 1923. – 10 юнія.
2. Недзельский Е. Угро-русский театр. – Ужгород, 1941. – 112 с.
3. Родинний архів Гошовських. Статут музыкально-драматического общества «Боян». Машинопис. – 1920. – 7 арк.
4. Русский народный голос. – 1935. – 5 апреля.
5. Русский народный голос. – 1938. – 21 июля.
6. Русский песенник: для детей и молодежи / Сост. Л. Тыблевич. – Ужгород, 1920. – 29 с.
7. Юбилей О-ва Боян // Карпато-русский голос. – 1935. – 29 мая.
8. Триумф русского искусства (Концерты хора «Боян» в вост. Словакии) // Подкарпатская Русь. – 1933. – Ч. 4. – 25 апреля. – С. 73.

РЕЗЮМЕ | SUMMARY

**ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ МУЗЫКАЛЬНО-
ДРАМАТИЧЕСКОГО ОБЩЕСТВА
«БОЯН» В УЖГОРОДЕ
(ЗА МАТЕРИАЛАМИ ПЕРИОДИКИ
ТОГО ВРЕМЕНИ)**

Росул Т. И.
(Ужгород)

В статье отражена деятельность музыкально-драматического общества «Боян» в Ужгороде (1920-1938), проанализирована специфика репертуара, особенности концертной деятельности, определено роль художественного наследия общества в культуре Подкарпатской Руси.

Ключевые слова: репертуар, хор, театральная группа, рецензия.

**THE ACTIVITY OF UZHGORODE
MUSICAL-DRAMATIC SOCIETY
«BOYAN»
(AFTER MATERIALS OF
PERIODICALS OF THAT TIME)**

Rosul T.
(Uzhhorod)

The article deals with the creative activity of the Uzhgorod musical-dramatic society «Boyan» (1920-1938), specific of his repertoire, features of concert activity. It also investigates its role of artistic life of the mentioned period in the Podkarpatska Rus.

Keywords: repertoire, choir, theatrical group, review.

Скиба І. І. | УДК 94(477)«1991/1993»:341.24(477:439)
(Ужгород)

**УКРАЇНСЬКО-УГОРСЬКИЙ
ДОГОВІР ПРО ОСНОВИ
ДОБРОСУСІДСТВА І
СПІВРОБІТНИЦТВА:
РАТИФІКАЦІЯ
ПАРЛАМЕНТОМ УГОРЩИНИ**

Стаття присвячена проблемі становлення українсько-угорських відносин після розпаду Радянського Союзу. Головна увага присвячена тому факту, що Угорщина була однією з перших країн, з якою Україна підписала 6 грудня 1991 р. Договір про основи добросусідства і співробітництва. Автор коротко характеризує процес ратифікації цього документу парламентом Угорщини в 1993 р.

Ключові слова: Україна, Угорщина, договір, ратифікація, парламент.

В умовах складної міжнародної кризи, що виникла внаслідок війни на Донбасі та анексії Криму Російською Федерацією у 2014 р., особливо важливою для України є підтримка країн-сусідів – членів Європейського Союзу. Якщо Польща максимально підтримує наміри України щодо євроінтеграції, дружню позицію декларує Румунія та Словаччина, то на проросійському боці виступає Угорщина, мотивуючи свої дії економічною необхідністю. Хоча саме Угорщина – це перша держава у світі, з якою незалежна Україна підписала Договір про основи добросусідства і співробітництва 6 грудня 1991 р. [13, 5; 6, 391].

Чинний прем'єр-міністр Угорщини В. Орбан (втретє обраний в квітні 2014 р.) під тиском європейської спільноти намагається демонструвати підтримку сусідній Україні, проте його риторика з приводу українсько-російського конфлікту виглядає надто суперечливою і непереконливою. Вислів прем'єр-міністра – «не стріляти самому собі в ногу» – яскраво засвідчує позицію непідтримки санкцій Угорською державою щодо Російської Федерації [22].

Зауважимо, що українсько-угорські відносини 2014 р. заслуговують на окрему наукову розвідку. Ми ж хочемо звернути увагу на головну складову українсько-угорських взаємин – угорську національну меншину в Україні, зокрема на Закарпатті. У 2014 р. В. Орбан в інавгураційній промові заявив, що угорським меншинам, які проживають в Карпатському регіоні, повинні бути гарантовані автономія та подвійне громадянство [23]. Такі заяви з боку угорського прем'єр-міністра лунали і раніше, проте в контексті протидії української влади проросійському сепаратизму отримали широкий резонанс, оскільки В. Орбан окремо згадав угорську нацменшину в Україні. У своїй промові прем'єр-міністр озвучив кількість – 200 тис. угорців на Закарпатті, хоча згідно перепису населення 2001 р. в Україні проживає 156,6 тис. угорців (0,3 % всього населення). Сьогодні внаслідок міграційних процесів ця кількість є ще мен-

шою. Для порівняння: у Румунії проживає близько 1 млн. 639 тис. угорців, а в Словаччині – близько 520 тис. угорців [4, 405-408].

Теперішня позиція Угорщини щодо України є передбачуваною. Для Угорщини одним з найголовніших пріоритетів зовнішньої політики, починаючи з 1991 р. є захист прав угорців, які проживають за кордоном. Очевидно, керівництво Угорщини такими гучними заявами намагалося розширити права угорської національної меншини на Закарпатті, хоча угорська громада краю і так має широку культурну автономію. Але, як колись висловився Й. Антал, прем'єр-міністр: «Біль Тріанона стукає в серці кожного угорця» [4, 78]. Тому нещодавно Державні Збори Угорщини оголосили 4 червня Днем національної єдності. Зроблено це було в пам'ять Тріанонського договору 1920 р., внаслідок якого від Угорської держави відійшли Трансільванія, нині сербська Воєводина, Закарпаття і Південна Словаччина, де проживало угорське населення. Саме принцип територіальної недоторканності став «каменем спотикання» при ратифікації українсько-угорського Договору про основи добросусідства і співробітництва парламентом Угорщини у 1993 р. Суть проблеми полягала у тому, що значна частина депутатів Державних Зборів Угорщини висловилися проти ратифікації договору і виступала за перегляд деяких його пунктів.

Розробка договору проходила досить ретельно. Перший, підготовлений до весни 1991 р., український проект договору не включав питання про кордони й угорську національну меншину на Закарпатті. Принцип недоторканності кордонів включено до проекту договору пізніше, після погоджень на рівні експертів. У результаті діяльності змішаної українсько-угорської комісії з питань забезпечення прав національних меншин, до жовтня 1991 р., був підготовлений другий проект, в якому вже фігурувала пропозиція, що виключала взаємні територіальні претензії, а також стаття, що фіксувала права національних меншин [1, 24].

Верховна Рада України ратифікувала договір 1 липня 1992 р. [18, 26421]. В Угорщині цей процес проходив досить бурхливо. Проти ратифікації виступали представники радикального напрямку урядової партії Угорський демократичний форум (УДФ), керівник І. Чурка, депутати Незалежної партії дрібних господарів (НПДГ), керівник Й. Тордян [19, 24190, 25539; 18, 26292]. Всі суперечки викликав пункт 2-й, в якому зазначалося, що «Сторони поважають територіальну цілісність одна одної і заявляють, що не мають і не матимуть територіальних претензій одна до одної» [1, 24; 8, 3; 17, 78-80]. Цей пункт, на думку опонентів, назавжди позбавляв угорців надії на повернення територій, які їм належали до підписання Тріанонської мирної угоди.

Більшість побоювань було висловлено з боку представників очолюваної І. Чуркою урядової партії УДФ і НПДГ. На їх думку, Угорщина не повинна відмовлятися від можливості мирного повернення своїх територій у майбутньому [5, 3; 9, 3]. Зокрема, Й. Тордян запропонував

відкласти ратифікацію до тих пір, поки влада України не надасть автономію угорцям Закарпаття [21, 23392; 14, 1; 16, 4]. Ратифікацію підтримав голова Угорської соціалістичної партії (УСП) Л. Ковач, зокрема, виступаючи у парламенті, він зауважив: «Договір потрібно ратифікувати, як його підписав Й. Антал, щоб не погіршити українсько-угорські відносини» [11, 1, 3; 15, 1], а тодішній міністр закордонних справ Угорщини Ґ. Єсенські заявив, якщо не ратифікують договір, то це призведе до погіршення становища угорців у Закарпатській області [12, 7].

Обговорення договору було надто бурхливим процесом, але здоровий глузд більшості депутатів, чітка позиція міністра закордонних справ Угорщини Ґ. Єсенські та розуміння стану міжнародних відносин, змусили парламент переважною більшістю проголосувати за ратифікацію українсько-угорського договору. На підставі законів Державних Зборів (48. § (1) і письмових заяв 34-х депутатів ухвалено рішення провести поіменне голосування, що завершилося 11 травня в 19.49 за середньоєвропейським часом [20, 26657].

Проти зміни існуючих кордонів виступила організація, що представляє інтереси угорців у Карпатському басейні – Всесвітній союз угорців. Єдиним, хто утримався при розгляді даного питання був тодішній голова Товариства угорської культури Закарпаття (ТУКЗ) Ш. Фодо. Він зауважив, що Угорщина повинна перезаклучити двосторонні договори з сусідами, оскільки іншим мирним шляхом неможливо здійснити територіальні зміни на користь Угорської держави.

Важливо відзначити заяву, яку Ш.Фодо передав у редакцію однієї з угорських тижневих газет. Цей документ у стінах парламенту зачитав представник партії Союз вільних демократів Ф. Кевсеґ. Наведемо основні витяги: «Уряд Угорщини допустився великої помилки, коли у 1990 р. при розробці українсько-угорського договору не спитався думки угорців Закарпаття щодо 2 пункту договору. У зв'язку з цим, керівництво ТУКЗ не має з цього приводу одностайної позиції. Те, що таке словосполучення (мається на увазі «сторони ... не мають і не матимуть територіальних претензій одна до одної» – *l. C.*) потрапило у договір, не було вдалим заходом, але тепер вже необхідно обирати меншу біду. А більшою бідою буде те, якщо договір не буде ратифіковано. ...Знаючи позицію керівництва України, відзначу, що угорцям Закарпаття дуже зашкодить, якщо зараз угорська сторона знову розпочне переговори щодо перегляду умов договору. ...Я вважаю, що питання про те, куди хочуть належати угорці Закарпаття, вирішує не Угорщина, це наша особиста справа» [20, 26671].

Незважаючи на різке протистояння в парламенті Угорщини, більшість депутатів 11 травня 1993 р. проголосували за ратифікацію українсько-угорського договору, зокрема: 223 – «за», 39 – «проти», 17 – «утримались» [10, 1]. Серед 25 осіб, які проголосували проти, було 11 представників УДФ, 10 представників партії дрібних господарів, 1 представ-

ник Християнсько-демократичної партії, 3 незалежні депутати. Представники всіх трьох опозиційних партій (Союз вільних демократів – СВД, Угорська соціалістична партія – УСП, Союз молодих демократів – Фідес) одностайно проголосували «за» [3, 2].

Тодішній президент Угорщини А. Гьонц особливо наголосив: «У сучасній складній міжнародній ситуації ... для нас дуже заспокійливим є те, що в Україні ми маємо такого сусіда, який здійснює конструктивну політику добросусідських зв'язків. Чудовим фактором виваженої, терпеливої політики керівництва України є те, що в такій багатонаціональній країні, на відміну від інших регіонів колишнього Радянського Союзу, панує мир і забезпечуються особисті і колективні права національних меншин» [2, 2].

Поділяємо думку депутата Д. Чаті (УДФ), що, незважаючи на позицію більшості членів партії, виступив на захист ратифікації українсько-угорського договору в тому варіанті, який внесено для затвердження. Він відзначив наступне: «Я вважаю, що договір, що лежить у нас на столах, може бути прикладом для всієї Європи. ...Щодо його доопрацювання, то більшого досягти, ніж ми досягли не можна. ...Україна не хоче змінювати пункт 2-й договору, і вона наполягала, щоб саме цей пункт був у договорі. То чому ж ми очікуємо, що вона (Україна – *І.С.*) змінить свою позицію? Крім того, Україна надає всі гарантії, які необхідні для розвитку угорської національної меншини на своїй території» [20, 26678].

Договір про основи добросусідства і співробітництва між Україною й Угорщиною, який підписали президент України Л. Кравчук і прем'єр-міністр Угорщини Й. Антал, набув чинності 16 червня 1993 р. у день обміну ратифікаційними грамотами. Він був укладений на 10 років, але дієвість договору автоматично продовжується на наступні п'ятирічні періоди, якщо одна з країн за рік до закінчення його чинності у письмовій формі не повідомить про намір відмовитися від нього [7, 201].

Відзначимо, що розбудова українсько-угорських відносин на початку 90-х рр. ХХ ст. значно випереджала за динамікою розвиток двосторонніх зв'язків України з іншими західними країнами-сусідами. Однак будь-які міждержавні взаємини не позбавлені певних суперечок, не виняток й українсько-угорські. На початку 90-х рр. ХХ ст. одним із таких непорозумінь могло стати небажання Державними Зборами Угорщини ратифікувати українсько-угорський Договір про основи добросусідства і співробітництва.

Сьогодні сподіваємося на всебічну підтримку Угорщини у позитивному вирішенні українсько-російського конфлікту. Як показав досвід, проблема зміни кордонів залишається актуальною навіть у ХХІ ст. і викликана вона насамперед недотриманням базових міжнародних договорів. Подібні питання потребують детального аналізу й висвітлення з метою уникнення негативних наслідків у міжнародних взаєминах як на сучасному етапі, так і в майбутньому.

ДЖЕРЕЛА

1. Договір про основи добросусідства та співробітництва між Україною і Угорською Республікою // Політика і час. – 1992. – № 4. – С. 24–27.
2. Правденко С. Будапешт: попереду весна // Голос України. – 1993. – 2 березня. – С. 2.
3. «Сторони поважають територіальну цілісність одна одної...» // Новини Закарпаття. – 1993. – 29 червня. – С. 2.
4. Ткач Д. Сучасна Угорщина в контексті суспільних трансформацій. – К., 2004. – 504 с.
5. A külügy csak halasztást kért // Magyar Hirlap. – 1993. – március 12. – P. 3.
6. A Magyar Köztársaság nemzetközi kapcsolatainak és külpolitikai tevékenységének eseményei és dokumentumai // Magyar Külpolitikai Évkönyv. A Külügyminisztérium Dokumentációs Főosztálya. – Bp., 1991. – 559 p.
7. A Magyar Köztársaság nemzetközi kapcsolatainak és külpolitikai tevékenységének eseményei és dokumentumai // Magyar Külpolitikai Évkönyv. A Külügyminisztérium Dokumentációs Főosztálya. – Bp., 1992. – 518 p.
8. A 2. cikkely a legfontosabb // Pesti Hirlap. – 1993. – május 12. – P. 3.
9. Bauer T. Magyar állam – magyar kisebbségek // Népszabadság. – 2001. – április 20. – P. 3.
10. Elfogadták a magyar-ukrán alapszerződést // Magyar Hirlap. – 1993. – május 12. – P. 1.
11. Medgyesi Cs. Magyar-ukrán szerződés: nem tárgyalják. Nemzetközi okmány nem módosítható // Magyar Hirlap. – 1993. – március 11. – P. 1, 3.
12. Nem döntöttek az ukrán alapszerződésről // Magyar Hirlap. – 1993. – május 5. – P. 7.
13. Nem zavar az alapszerződés körüli vita // Népszava. – 1993. – április 29. – P. 3.
14. Poór Cs. Az egyetlen elfogadható döntés // Magyar Hirlap. – 1993. – május 5. – P. 1, 3.
15. Ratifikálás előtt, vita alatt // Pesti Hirlap. – 1993. – március 11. – P. 1.
16. Rátifikálták a magyar-ukrán alapszerződést // Magyar Hirlap. – 1993. – május 12. – P. 4.
17. Tömör Á. Magyar-ukrán alapszerződés // HGV. – 1993. – április 3. – P. 78-80.
18. 1990–1994. Országgyűlési Értesítő. II. Tavaszi ülészet. 1993. április 6 – június 15. 20-40. Az Országgyűlés 1993. évi tavaszi ülészetének május 3–4–5-i ülésének jegyzőkönyve (27. ülésnap.).
19. 1990–1994. Országgyűlési Értesítő. I. Tavaszi ülészet. 1993. február 1 – április 5. 1-19. Az Országgyűlés 1993. évi tavaszi ülészetének február 15–16-i ülésének jegyzőkönyve (6. ülésnap.).
20. 1990–1994. Országgyűlési Értesítő. II. Tavaszi ülészet. 1993. április 6 – június 15. 20-40. Az Országgyűlés 1993. évi tavaszi ülészetének május 10–11-i ülésének jegyzőkönyve (30. ülésnap.).
21. 1994–1998. Országgyűlési jegyzőkönyv. Nyári rendkívüli ülészet. 1996. június 17 – július 3. 190-197. Az Országgyűlés hiteles jegyzőkönyve 1996. szeptember 3-ai rendkívüli ülés. 197 szám.
22. 2010-2014.kormany.hu/hu/miniszterelnokseg/miniszterelnok/beszedekek-publikaciok-interjuk/orban-viktor-beszede-a-miniszterek-bemutatasan.
23. ua-reporter.com/uk/node/154582.

РЕЗЮМЕ | SUMMARY

**УКРАИНСКО-ВЕНГЕРСКИЙ
ДОГОВОР ОБ ОСНОВАХ
ДОБРОСОСЕДСТВА И
СОТРУДНИЧЕСТВА:
РАТИФИКАЦИЯ ПАРЛАМЕНТОМ
ВЕНГРИИ**

Скиба И. И.
(Ужгород)

Статья посвящена проблеме становления украинско-венгерских отношений после распада Советского Союза. Главное внимание посвящено тому факту, что Венгрия была одной из первых стран, с которой Украина подписала 6 декабря в 1991 г. Договор об основах добрососедства и сотрудничества. Автор кратко характеризует процесс ратификации этого документа парламентом Венгрии в 1993 г.

Ключевые слова: Украина, Венгрия, договор, ратификация, парламент.

**UKRAINIAN-HUNGARIAN
AGREEMENT ABOUT THE
PRINCIPLES OF NEIGHBOURSHIP
AND COLLABORATION: THE
RATIFICATION OF PARLIAMENT OF
HUNGARY**

Skyba I.
(Uzhhorod)

The article is devoted to the problem connected with the establishment of the Ukrainian-Hungarian relations after the breakdown of the Soviet Union. The attention is paid to the fact, that Hungary was one of the first countries with which Ukraine signed in 1991 of December, 6 the Agreement about the principles of neighbourship and collaboration. The author in short characterizes the process of ratification this basis document of parliament of Hungary in 1993.

Keywords: Ukraine, Hungary, agreement, ratification, parliament.

Славик Ю. В.,
Худіш П. М.
(Ужгород)

УДК 94(477) «1939/1944»

**ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ
ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ
В ІСТОРИЧНІЙ ПАМ'ЯТІ
УКРАЇНЦІВ ТА УГОРЦІВ
ЗАКАРПАТТЯ**

Автори порушують тему історико-політичного протистояння навколо проблемних питань Другої світової війни в історичній пам'яті українців та угорців Закарпаття. Проаналізовано розвиток даного протистояння як в суспільному середовищі, так і серед науковців, та останні тенденції на шляху до вирішення цих питань.

Ключові слова: історична пам'ять, Друга світова війна, Верещинський перевал, Карпатська Україна.

Історична пам'ять – це здатність людського розуму зберігати індивідуальний і колективний досвід міжлюдських взаємин і формувати на його підставі уявлення про історію як таку та своє місце в ній [8]. В Україні, як і в багатьох державах Центрально-Східної Європи, найбільш проблемною є історична пам'ять стосовно дискусійних питань, пов'язаних із Другою світовою війною. Закарпаття – перший регіон України, який відчув всю складність геополітичних змін напередодні Другої світової війни.

Події, пов'язані з окупацією Карпатської України в березні 1939 р., деякими істориками трактуються як «увертюра» до найбільшого в історії людства глобального конфлікту, наслідки якого ще донині обговорюються в суспільстві і є до певної міри ключовим моментом у відносинах між двома найбільшими народами сьогоденного Закарпаття – українцями та угорцями [3]. Складність цього обговорення полягає не тільки в пам'яті про конкретні історичні події чи особистості, але й в питанні національної ідентичності, трансформація якої частково проходила в суспільстві в період угорського панування (1939-1944).

Цей фактор відрізняє суспільний та науковий дискурс навколо проблемних питань Другої світової війни в Закарпатті від аналогічного на загальноукраїнському рівні, де питання національної ідентифікації не є ключовим. Саме в такому контексті пропонуємо розглянути існування різних позицій з приводу вищезазначеної проблематики не тільки в суспільстві, але і в науковому середовищі, оскільки як історична пам'ять, так й історіографія є складовими формування історичної свідомості цілого соціуму, а у випадку Закарпаття – і формування національної самоідентифікації, дискусія навколо якої продовжується і донині.

Зі здобуттям Україною незалежності питання, пов'язані з окупацією Карпатської України і репресіями проти її учасників, оцінкою діяльності різних політичних діячів Закарпаття в період угорської влади, депорта-

ціями і трудовим примусом населення краю, репресіями проти місцевого люду тощо, стали болючими аспектами на шляху до консолідації пам'яті українського та угорського народів про Другу світову війну. Як у науковому, так і в громадсько-політичному дискурсі на сьогодні існує декілька поглядів з цього приводу. Умовно їх можна поділити на українофільські (Р. Офіцинський, О. Довганич, В. Худанич та ін.), угрофільські (переважно представлені угорською історіографією: Й. Ботлік, Л. Брензович та ін.) та русинофільські (І. Поп, Д. Поп, П. Годьмаш, П. Магочі та ін.) історичні візії, яких дотримуються науковці і громадськість не тільки в Закарпатті, але й за кордоном.

Принагідно наголошуємо, що цей поділ є символічним і не строго фіксує всі позиції, що сьогодні існують у громадському і науковому середовищі Закарпаття. Такий поділ сформований нами на основі етнополітичних течій, що існували на Закарпатті 20-40-х рр. ХХ ст. і до певної міри залишилися, зокрема в трактуванні тих чи інших позицій в історії Закарпаття майже всього ХХ ст.

Угрофільське і русинофільське бачення історії Закарпаття періоду угорського панування дещо співпадають у своїх висновках, а саме в питаннях, пов'язаних із запереченням масового українського руху на Закарпатті в згаданий період і репресій проти представників цього руху, частковим схваленням національної та культурної політики Угорщини на Закарпатті, що базувалася на засадах угрорусинізму, а також спільним трактуванням діяльності більшості політичних діячів того часу, незалежно від їх політичних поглядів [9]. Вагомою розбіжністю між цими двома поглядами на історію Закарпаття періоду угорського панування є питання, що стосується політичного статусу Закарпаття, а саме надання краю автономії, яке не було реалізоване угорським урядом, проте активно пропагувалося частиною русинофільської політичної еліти на чолі з Андрієм Бродієм.

Українофільська історіографія розглядає угорське панування в Закарпатті 1938-1944 рр. як окупаційну владу, активно наголошуючи на пригнобленні національних, культурних і політичних прав місцевого населення. Таке різностороннє трактування періоду угорського правління в часи Другої світової війни вже з перших років незалежності України призвело до протистояння не тільки в науковому середовищі, але і в суспільстві.

Останні десять років відзначилися актуалізацією питань, пов'язаних з історичною пам'яттю про Другу світову війну, в обох народів. Певною мірою це пов'язано зі зростанням націоналістичних настроїв як в Україні, так і в Угорщині, що виразилося в отриманні політичних дивідендів двома радикально-націоналістичними партіями, зокрема угорською партією «Рух за кращу Угорщину» та українською – ВО «Свобода», які значно активізували свою діяльність на Закарпатті. Як відомо, одним з ключових інструментів політичної боротьби партій правого спрямування є історія, а частіше її міфологізація та інтерпретація в своїх інтересах, що призводить до пожвавлення історичних дискусій про Другу світову війну серед громадськості.

В останні роки Закарпаття перетворюється на «поле битви пам'ятей», що, в свою чергу, породжує міжетнічне напруження серед двох найбільших корінних етносів краю. Варто зазначити, що таке напруження не є характерним для регіону, враховуючи його історично сформовану міжетнічну і міжконфесійну толерантність [11]. Проявом цього є багато подій, що відбулися за останні роки, пов'язаних із встановленням пам'ятних знаків і боротьбою навколо них, відвертими провокаційними політичними заявами і заходами з обох сторін, а також з «боротьбою» за історичну пам'ять в середовищі істориків.

Найбільшого розголосу в українсько-угорських відносинах в новітній період набуло встановлення пам'ятника на Верецькому перевалі, присвяченого віднайденню угорцями нової батьківщини в кінці IX ст. Пам'ятник від часу свого встановлення у 2008 р. символізує історико-політичне протистояння між двома народами. Найбільш дискусійним є місце встановлення монументу, оскільки в період окупації Карпатської України угорськими військами саме в районі Верецького перевалу були розстріляні учасники Карпатської Січі, точну кількість яких досі не вдалося з'ясувати. Проте археологічно вже підтверджено кілька групових поховань січовиків, деякі з яких знаходяться на відстані кількох сотень метрів від встановленого угорського монументу.

Основну кількість розстрілів на тодішньому новоствореному угорського-польському кордоні, за даними науковців, здійснювали саме польські військові, яким угорська сторона передала галицьких січовиків, що офіційно були громадянами Польської держави. Те, що Польща й Угорщина координували свої дії з окупації Карпатської України є доведеним фактом, отже, відповідальність за ці розстріли частково лягає і на угорську сторону. Треба врахувати той факт, що аналогічними були дії угорських військових і в межах Закарпаття, як щодо карпатських січовиків, так і до мирного населення. Про це свідчать численні спогади очевидців тих подій. Власне, цей факт слугував найбільшим аргументом для українофільських громадських і політичних організацій, які виступили проти встановлення пам'ятника на Верецькому перевалі.

Ідея встановлення монументу на Верецькому перевалі вперше була розглянута в 1996 р., коли планувалося святкування угорською стороною 1100-річчя віднайдення угорцями нової батьківщини. Тоді цю ініціативу не було реалізовано через шквал протестів з боку громадськості Закарпатської та Львівської областей. За президентства Віктора Ющенка тему знову піднято, що було пов'язано із намаганнями заручитися підтримкою Угорщини у справі міжнародного визнання геноциду в Україні 1932-1933 рр. Планувалося встановлення спільних пам'ятників і меморіальних знаків, серед яких мали бути пам'ятник на Верецькому перевалі та птаху Турулу, символу Угорщини, на Мукачівському замку. В Угорщині планувалося відкриття пам'ятника Тарасу Шевченку в Будапешті та меморіалу жертвам Голодомору.

Такий «обмін пам'ятниками» мав посилити культурну співпрацю між двома народами. З українського боку він викликав повторний протест серед громадськості та деяких політичних партій, які вбачали в тому наругу над пам'яттю розстріляних на Верецькому перевалі січовиків і намагання угорської сторони позначити Закарпаття як свою історичну територію [12]. Додатковим аргументом для противників встановлення монументу послужили заяви деяких ультраправих угорських політичних партій, які відкрито виступали за перегляд кордонів Угорщини в Центральній Європі, встановлених після Другої світової війни, і повернення втрачених земель, включно із Закарпаттям [10].

Угорська сторона в особі Товариства угорців Закарпаття, котре виступало головним ініціатором встановлення пам'ятника на Верецькому перевалі заявляла, що не переслідує жодного політичного мотиву. Як аргумент, приводилася відсутність будь-яких написів та угорської символіки на самому монументі, який мав вигляд каплиці, що складалася з семи валунів. Вони символізували сім племен, об'єднаних для переходу через Карпати. В середині каплиці мав бути розташований вівтарний камінь, який символізував би чашу братського договору. За задумом скульптора Петера Матла, монумент мав символізувати ворота між Сходом та Заходом [4].

Наведені з обох сторін аргументи не сприяли зменшенню напруження, що зрештою призвело до «боротьби з пам'ятниками». Варто згадати численні пошкодження пам'ятника на Верецькому перевалі представниками українських праворадикальних організацій, що стало основним каталізатором протистояння [12]. Згодом було полито фарбою пам'ятник Шандору Петефі в Ужгороді та розбито невідомими меморіальні дошки на місцях розстрілів діячів Карпатської Січі в Тячівському районі [2; 14]. Ця боротьба не сприяла діалогу з приводу проблемних питань історичної пам'яті як в середовищі громадськості, так і в наукових колах українського та угорського народів.

Окремо слід відзначити дискусії та ставлення в суспільстві до діяльності деяких відомих постатей на Закарпатті періоду Другої світової війни. Їх складність полягає в тому, що багато діячів згаданого періоду не тільки відзначалися на політичній ниві, а й часто відігравали провідні ролі в громадсько-культурному, мистецькому чи релігійному житті. До них можна віднести І. Волошина, О. Ільницького, С. Фенцика, Ю. Марину, О. Стойку. Складність трактування їх діяльності полягає в тому, що ці люди були священиками Мукачівської греко-католицької єпархії, провідної на Закарпатті до кінця Другої світової війни. Вони відігравали ключову роль в політичному житті краю з 1939 до 1944 рр. і належали до різних політичних таборів, будучи священиками однієї єпархії. Контрверсійність цих історичних постатей полягає в оцінці їх як визначних культурних і духовних будителів без акцентування на політичній діяльності, або ж у тавруванні їх як колабораціоністів, не беручи до уваги досягнень в інших сферах.

Дискурс навколо історичних діячів є характерною особливістю формування історичної пам'яті сучасного суспільства. У випадку Закарпаття його важливість є навіть вагомішою, оскільки діяльність більшості провідних постатей згаданого періоду не можна оцінювати виключно в одній площині. Частина з перелічених священників в майбутньому були репресовані радянською владою, як за політичні погляди, так і за церковну діяльність. Нині вони реабілітовані державою, що, на нашу думку, може слугувати відправним пунктом для налагодження спільного бачення щодо діяльності перелічених постатей.

Іншу категорію політичних діячів, навколо яких точаться дискусії, складають світські політики Закарпаття періоду Другої світової війни і безпосередні керівники краю, призначені угорським урядом. Серед них можна відмітити першого прем'єр-міністра Підкарпатської Русі Андрія Бродія, регентських комісарів Підкарпатської території Жигмонда Перені, Міклоша Козми, Вілмоша Пала Томчані. Їх діяльність по різному оцінюється в Україні й Угорщині. Яскравим прикладом є дискусія про доцільність розміщення їх портретів у вестибюлі Закарпатської обласної державної адміністрації. Деякі з цих постатей причетні до масових репресій та депортацій населення за політичною і національною ознакою [5]. Після ряду публікацій у місцевих ЗМІ портрети найбільш одіозних керівників краю, а саме Міклоша Козми і Вілмоша Пала Томчані, зняли [6]. Така реакція влади свідчить або про незнання чиновниками, які вирішили встановити згадані портрети, історії, або ж про бажання влади не загострювати міжетнічного протистояння. Через відсутність офіційного коментаря з боку влади, важко зробити остаточні висновки.

Формування спільної українсько-угорської візії історії Закарпаття, в т. ч. стосовно подій Другої світової війни, останніми роками відбувалося не тільки на тлі ідеологічної боротьби, але й у конструктивному діалозі науковців. Першою спробою дати оцінку угорсько-українським відносинам стала публікація у 2004 р. збірника статей «Карпаталйо 1938-1941». Упорядником була Чілла Фединець. Авторство статей належало історикам УжНУ, тодішнього Берегівського педагогічного інституту та угорським науковцям з Інституту ім.Телекі та м. Печ [15]. У 2005 р. укладено договір між Інститутом історії України НАНУ та Інститутом історії Угорської академії наук на п'ять років. Основна його мета – спільна науково-дослідна діяльність з проблем історії, історіографії та методології історичної науки на основі взаємної зацікавленості та еквівалентності [1].

Грунтовне дослідження провідних угорських й українських науковців «Закарпаття 1919-2009 років: історія, політика, культура» стало яскравим проявом пошуку компромісу в лабіринтах історичної пам'яті обох народів [7]. Цей науковий синтез став першою масштабною і детальною спробою знайти відповіді на складні питання спільної історії угорців та українців ХХ ст. Позитивним фактом є проведення спільних конференцій угорських й українських істориків щодо Другої світової війни. Проте значна кількість публікацій з обох сторін наповнена певними

ідеологічно-політичними нашаруваннями попередніх епох. Особливо дискусійними є «повернення» Закарпаття до Угорщини чи її окупація Угорщиною, існування масового місцевого чи обмеженого «експортованого» українофільського руху на Закарпатті періоду угорського панування, репресії з боку Угорщини щодо місцевого населення, національна ідентифікація населення. Така дискусія є кроком вперед у налагодженні конструктивного діалогу [13].

Можна констатувати, що на Закарпатті останнім часом активізувалися «бої за історію», пов'язані з пам'яттю про Другу світову війну. У свою чергу, це стає інструментом політичної боротьби і знаходить відображення у публічній сфері та інтелектуальних дискурсах. Як наслідок, прослідковується міжетнічне напруження і спекуляції політичних партій, що намагаються здобути дивіденди. Така боротьба переросла у «війну з пам'ятниками», що підняла градус напруженості між народами і не сприяла ані науковому, ані суспільному діалогу. Швидке і конструктивне вирішення цих питань є дуже важливим для формування громадянського суспільства, необхідного для побудови єдиної візії розвитку як регіону, так і держави загалом.

Протистояння навколо історичної пам'яті обох народів має і позитивні сторони. Резонансне обговорення проблем у суспільстві стимулює пошуки відповідей на спірні історичні питання з обох сторін. Свідченням цього є створення спільних наукових синтезів з історії Закарпаття ХХ ст. за авторства істориків обох країн, а також проведення спільних конференцій, де безпосередньо формуються погляди на ті чи інші проблемні питання. Ще досі в середовищі угорських й українських істориків є певні ідеологічні штампи в поглядах на історію Закарпаття періоду Другої світової війни, що сформувалися у попередні десятиліття. Таке трактування залежить від впливу офіційної державної політики обох країн, що породжує політизацію історії, заважає її незаангажованому висвітленню.

ДЖЕРЕЛА

1. Брут А. «Білі плями» спільної історії. Українські та угорські фахівці разом досліджують минувшину // h.ua/story/59336/news_747543.
2. В Ужгороді невідомі облили фарбою пам'ятник Шандору Петефі // uzhgorod.net.ua/news/34462.
3. Вегеш М. Окупація Карпатської України – увертюра до початку Другої Світової війни (1938-1939 рр.) // Дар служити науці. – Ужгород, 2001. – С. 31-39.
4. Відкриття пам'ятників на Верецькому перевалі // cevolovets.blogspot.com/2008/07/blog-post_21.
5. Гаврош О. В Закарпатській ОДА на чільному місці портрет винищувача євреїв // zaholovok.com.ua/v-zakarpatskii-oda-na-chilnomu-mistsii-portret-vinishchuvacha-jevrejiv.
6. З Закарпатської ОДА прибрали портрети одіозних керівників-гортистів // zakarpatty.net.ua/News/111183-Z-Zakarpatskoi-ODA-prybraly-portrety-odioznykh-kerivnykiv-hortystivFOTO.
7. За фінансування Угорщини видано унікальну працю «Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура» // zakarpatty.net.ua/News/

77674-Za-finansuvannia-Uhorshchyny-vydano-unikalnu-pratsiu-Zakarpattia-1919%E2%80%932009-rokiv-istoriia-polityka-kultura.

8. Зашкільняк Л. Історична пам'ять та історіографія як дослідницьке поле для інтелектуальної історії // www.inst-ukr.lviv.ua/files/23/810Zashkilniak.pdf.
9. Кобаль Й. Угорщина і національні меншини нинішнього Закарпаття у 1939-1944 роках // zakarpattia.net.ua/Zmi/96610-Uhorshchyna-i-natsionalni-menshyny-nynishnoho-Zakarpattia-u-1939%E2%80%931944-rokakh.
10. Лівінський В. Угорський націоналізм – виклик для сусідів чи закономірний вибір угорського суспільства? // [uaforeignaffairs.com/ua/blog/usi-blogi/view/article/ugorskii-nacionalizm-viklik-dlja-susidiv-chi-zakonomi](http://uaforeignaffairs.com/ua/blog/usi-blogi/view/article/ugorskii-nacionalizm-viklik-dlja-susidiv-chi-zakonomirnyi-vibir-ugorskogo-susplystva?).
11. Магочі П.-Р. Карпатська Русь: міжетнічне співіснування без насилля // www.historians.in.ua/index.php/doslidzhennya/580-pavlo-robert-magochii-karpatska-rus-mizhetnichne-spivisnuvannia-bez-nasyllia-1.
12. Піпаш В. Верецький перевал. Історія і перспективи конфлікту // zakarpattia.net.ua/News/37177-Veretskyi-pereval.-Istoriia-i-perspektyvy-konfliktu.
13. Спільне українсько-угорське минуле і сьогодення: Матеріали українсько-угорської конференції (Берегово, 26 лютого 2010 р.) // www.kmmi.org.ua/uploads/books/bookspdf/KONFERENCIA_konyv.pdf.
14. У Солотвині вандали зрізали тризуб з пам'ятного знаку героям Карпатської України // zakarpattia.net.ua/News/94700-U-Solotvyni-vandaly-zrizaly-tryzub-z-pam%E2%80%99iatnoho-znaku-heroiam-Karpatskoi-Ukrainy-FOTO.
15. Худанич В. Закарпаття 1938-1941 років. Угорсько-українське історичне зближення // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія. – Вип. 12. – Ужгород, 2005. – С. 209-211.

РЕЗЮМЕ | SUMMARY

ПРОБЛЕМНЫЕ ВОПРОСЫ ВТОРОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ В ИСТОРИЧЕСКОЙ ПАМЯТИ УКРАИНЦЕВ И ВЕНГРОВ ЗАКАРПАТЬЯ

Славик Ю. В, Худиш П. М.
(Ужгород)

Авторы статьи поднимают тему историко-политического противостояния вокруг проблемных вопросов Второй мировой войны в исторической памяти украинцев и венгров Закарпаття. Проанализировано развитие данного противостояния как в общественной среде, так и среди ученых, а также последние тенденции на пути к решению этих вопросов.

Ключевые слова: историческая память, Вторая мировая война, Верецкий перевал, Карпатская Украина.

PROBLEMATIC ISSUE OF THE WORLD WAR II IN HISTORICAL MEMORY OF UKRAINIANS AND HUNGARIANS IN TRANSCARPATIA

Slavik Yu., Hudish P.
(Uzhhorod)

The authors violated the topic of historical and political confrontation over the problematic issues of the Second World War in historical memory of Transcarpathian ukrainians and hungarians. The development of this conflict in a social environment, and among scholars, and recent trends towards addressing these issues, are researched.

Keywords: historical memory, World War II, Vereckij Pass, Carpathian Ukraine.

Тодоров І. Я.,
Тодорова Н. Ю.
(Ужгород)

УДК 314.17(477.62)

ЦІННОСНІ ОРІЄНТАЦІЇ МЕШКАНЦІВ ДОНЕЧЧИНИ В КОНТЕКСТІ КОНФЛІКТУ НА СХОДІ УКРАЇНИ

У статті автори досліджують витоки і сучасний стан ціннісних орієнтацій мешканців Донецької області крізь призму збройного конфлікту в регіоні, що розгортається з весни 2014 р. Розглянуто специфіку формування особливостей сприйняття дійсності мешканцями Донеччини, розкриті причини розповсюдження антиукраїнських сепаратистських поглядів, зроблена спроба визначити подальші трансформації ціннісних орієнтацій донеччан.

Ключові слова: *Донеччина, ціннісні орієнтації, проросійські настрої, донецький сепаратизм, «фейковий референдум», «Донецька народна республіка», «стабільна нестабільність».*

Більше двадцяти останніх років в Донбасі все здавалося відносно спокійним. На Загальнонаціональному референдумі 1 грудня 1991 р. на підтримку Акту про Незалежність за проголосували понад 83 % мешканців Донеччини [1]. Втім важко стверджувати, що значна частина тих, хто підтримали українську незалежність, керувалися національно-патріотичними почуттями, навпаки – в якості мотивації найскоріше виступали прагматичні підходи. На Донеччині завжди існували особливості ціннісних орієнтацій. Вони були обумовлені низкою чинників і найбільш яскраво проявилися під час загальнонаціональної кризи 2013-2014 рр. Каталізатором цього виступила Російська Федерація.

Метою статті є розгляд витоків і сучасного стану ціннісних орієнтацій мешканців Донецької області крізь призму збройного конфлікту в регіоні, що розгортається з весни 2014 р. Досягнення цієї мети відбувалося шляхом вирішення таких завдань: з'ясування специфіки формування особливостей сприйняття дійсності мешканцями Донеччини, дослідження розповсюдження антиукраїнських сепаратистських поглядів, визначення подальших трансформацій ціннісних орієнтацій донеччан.

Розв'язання цих завдань спиралося на використання матеріалів ЗМІ, соціологічних досліджень тощо.

Через етнічну неоднорідність регіону ціннісний акцент зміщався в бік соціальної структури, тому найзручнішою ознакою об'єднання була ідеологія. В основі її стали єдність у пролетарській приналежності, ін-

тернаціоналізм і російська мова (як мова інтернаціонального спілкування). Ще класова ненависть і, як наслідок – презирство до культури і вищої освіти. Мовна приналежність відіграла в Донбасі дуже важливу роль, адже у 75% мешканців регіону рідна мова – російська. Через таку вагому цифру мовне питання почали використовувати в політичній боротьбі з 1994 р. Мовне питання стало гарним інструментом впливу на громадську думку. Майже повна українізація національних каналів, що мала на меті відродження української мови і національної тотожності, тут викликала зворотну реакцію. З одного боку, це вело до переорієнтації донецької аудиторії на регіональні канали, а з іншого – на перехід на супутникові канали Російської Федерації. До того ж місцеві провайдери кабельного телебачення пропонували максимальний спектр російських медій.

Російські телеканали приваблювали глядачів тому, що вони знаходили приємну для себе соціальну реальність. Там дуже чітко визначено хто ворог, хто друг та алгоритм дій, щоб бути щасливим. На противагу російському телебаченню, українське транслює сюжети про суцільні та всюдисущі проблеми, тобто зображують реальний стан речей. Очевидно, що функція медій – інформувати, а не створювати штучні міфи. Але багатьом донеччанам психологічно було зручніше дивитися новини, які відповідають їх світобаченню.

У Донецькій області громадяни масово передавали соціальну опіку над своїм життям владі. Місцеві мешканці в переважній більшості вважають, що саме влада відповідає за освіту, охорону здоров'я, стабільну роботу і виплату зарплат, пенсій та соціальних допомоги. Донбас – регіон, який однозначно успадкував ту ціннісну систему, яка існувала в Радянському Союзі: махровий патерналізм, домінування колективістських цінностей, історична пам'ять, переважно орієнтуються на радянську спадщину. Саме така політика була вигідна регіональній владі [2].

Під час президентської виборчої 2004 р. в Донецькій області політехнологи Віктора Януковича використовували саме ностальгічні про-радянські настрої. Білборди підкреслювали, що «Донбас – це Олексій Стаханов», «Донбас – це Паша Ангеліна», «Донбас – це Макар Мазай». Місцеві еліти продукували своєрідний донбаський нарцисизм, підкреслюючи винятковість Донбасу і висуваючи гасла від «Донбасс нікто не ставил на колени!» до «Донбасс порожняк не гонит!».

Громадська організація «Донецький інститут соціальних досліджень і політичного аналізу» (керівник В. Кіпень) в березні 2014 р. провела опитування громадської думки м. Донецьк. Українським медіям у висвітленні подій були схильні довіряти 34 % донеччан, російським – 24 %. Такий розподіл довіри до джерел повною мірою відображав нестійкий характер громадської думки, що формувалася в умовах інформаційної війни.

Половина жителів Донецька висловилися за збереження унітарного устрою України, що не передбачав переходу до федерації. Сумарно

прихильників єдності України було 66 %. Прихильників входження Донецької області до складу РФ з тими, хто висловився за фактичне входження України до складу союзу, аналогічного СРСР – 27 %. Ще 5 % бачили область як окреме державне утворення.

Відносна більшість донеччан (25 %) бачили головним двигуном змін у Донецьку на краще кардинальне оновлення влади на місцевому рівні, в т. ч. усунення з посад корупціонерів та осіб, пов'язаних з криміналом. А от традиційні «головні» проблеми, протягом багатьох років очолювали список найбільш актуальних проблем, що хвилювали донеччан – розмір зарплат і пенсій – потьмяніли і в певному сенсі відійшли на другий план. 20 % донеччан назвали зарплати і пенсії головними індикаторами ефективності змін на обласному рівні. Такий розподіл відповідей також красномовно характеризував в цілому невластивий жителям шахтарської столиці радикалізм щодо програми оновлення та оздоровлення ситуації в регіоні. Економіка вперше за довгий час серйозно поступилася місцем політиці.

Дуже виразна картина громадських страхів жителів Донецька. Найбільше поширення отримав страх перед радикально налаштованими жителями Західної України – «бандерівцями». Загрозу від них для Донецька бачили 60 % опитаних! Друга позиція щодо поширення серед донеччан – це страх перед центральною владою у Києві (47 %). Третя серед масових фобій населення Донецька – страх втручання європейських і американських політиків (38 %). Узагальнено від 40 до 60% людей відчувають загрози від факторів, які в цілому можна назвати «Заходом». Так концентрувалися масові фобії населення краю. Показово, що страх перед громадянами Росії, які брали участь в організації проросійських мітингів (23 %) і перед російськими політиками і військовими (21 %) у донеччан був значно меншим. Третя група побоювань і страхів відносилася до власне донецьких мотивів. Значним у донеччан був страх перед власним криміналом (17 %). З відомою мовною проблемою, часто обговорюваної в медіях (обмеження прав російськомовних жителів східних регіонів, у т. ч. і Донбасу), стикалися на практиці тільки 21 % опитаних донеччан, причому 6 % з них – за межами області, під час поїздок в інші регіони України. Водночас 77 % ніколи серйозно не стикалися з цією проблемою.

Теза про переважної орієнтації донеччан на Росію тоді не підтверджувалася також розподілом відповідей на запитання про самоідентифікацію. Чітко патріотичні почуття в цілому властиві більш ніж третині донеччан: ідентифікували себе переважно як «громадян України». Близька до них велика група (21 %) донеччан, що ідентифікували себе як «російськомовних жителів України». Сумарно це становило 58 %. На Росію орієнтувалася третина опитаних. Отже, масова свідомість донеччан серйозно травмована як політичними змінами в країні, так і їх трактуванням домінуючими в регіоні проросійськими медіями. Відчуття загроз, навіяні страхи, незахищеність – живильне середовище для нагні-

тання протистояння, для розпалювання радикалізму, екстремізму [3]. Ситуація за межами достатньо успішного обласного центру була гіршою.

З боку місцевої влади і місцевого самоврядування з березня 2014 р. не було чітких, ефективних і продуманих дій, спрямованих на протистояння сепаратистським формуванням. Влада декларувала заклики до єдності України, але не робила дієвих кроків. Вакханалія в Донбасі стартувала з початком весни. До цього київські події практично не знаходили активного відгуку в Донецькому регіоні, що дозволяє зробити певні висновки. Зокрема, про те, що маємо справу з ретельно спланованою і підготовленою заздалегідь спецоперацією, що базується на місцевих реаліях. Самі учасники сепаратистського руху відверто зізнавалися, що підготовка до цих подій розпочалася принаймні з 2005 р. Цілком імовірно, що ці сценарії планували реалізувати після президентських виборів 2015 р. у випадку, якщо В. Янукович не набрав би потрібної кількості голосів. Однак лютневі події на Майдані прискорили терміни проведення російської спецоперації.

На Донеччині завжди існували проросійські настрої, передусім на емоційному рівні. Донедавна ці симпатії ніколи не переходили в сферу політичного сепаратизму. Вони отримували вихід в основному через голосування за Партію регіонів, яка на Донеччині умовно вважалася проросійською, хоча програма «регіоналів», навпаки, базувалася на підтримці європейської інтеграції України. Також симпатія до «північного сусіда» завжди виражалася на Донеччині у вигляді електоральної підтримки відверто проросійської Комуністичної партії. Проте обидві політичні сили діяли в українському правовому полі і не могли виступати проти територіальної цілісності держави. При цьому, як не дивно, партії на кшталт Російського блоку, які прямо виступали за тісний союз з Росією, ніколи не отримували на виборах значної кількості голосів.

Багато питань викликала бездіяльність, а фактично зрадливість правоохоронних органів, які майже не чинили опору захопленню адміністративних будівель. З їхнього боку не було чітких, ефективних і продуманих дій. Що стосується СБУ, то існує думка, що більшість вищих офіцерів обласного управління були завербовані Росією, тому цілком ймовірно, що ця структура в Донецькій області по суті працювала на іншу державу [4].

Широко поширеною була теза про те, що Донбас годує усю країну. При тому ігнорували факти, що спростовували цю ідеологему, зокрема про те що майже 3 % щорічного національного бюджету України йшло на дотації неконкурентоздатної вугільної промисловості.

11 травня відбувся фейковий «референдум про незалежність Донецької народної республіки», якому ніяк не змогли (або не захотіли) завадити конституційні органи державної влади і місцевого самоврядування. Деякі посадовці навіть таємно підтримували сепаратистів. Варто зазначити, що доволі багато людей прийшло на «виборчі дільниці». Це можна пояснити цілим рядом факторів. Це ностальгія за Радянським Союзом, за тією суспільною моделлю, яка там панувала. На цьому ви-

ховувалися покоління людей. Такі ідеї на Донеччині активно відтворювалися. Адже в «референдумі» взяли участь не лише літні люди, хоча саме вони склали основу електорату ДНР.

Відносний «успіх» цього «референдуму» значною мірою був обумовлений глибокою соціально-економічною кризою, яка в Україні триває довгі роки. Металургійна промисловість є основою експорту України, але вона, як правило, не модернізована. На Донеччині зосереджена величезна кількість депресивних селищ, маленьких містечок, в яких нема роботи [5].

Елементарні розрахунки свідчили, що самостійність Донецької області повністю безперспективна. Ті, хто підтримали самостійність «ДНР», навряд чи керувалися здоровим глуздом. Емоційне неприйняття київської влади, що ґрунтувалося на російській пропаганді у частини населення Донеччини взяло гору.

Фактична окупація Донецька почалася наприкінці квітня, коли захопили обласну телерадіокомпанію. Потім із державних установ зникли українські прапори, з мовчазної згоди місцевої влади пройшов фейковий референдум щодо створення «ДНР» і «ЛНР». Початок обстрілів у липні, загибель людей у Донецьку виглядали вже закономірно. Оптимістичні сподівання, пов'язані з проведенням АТО, зруйнувалися через активне втручання в конфлікт російських збройних сил. Ще до кінця квітня було враження, нібито існують дві паралельні реальності. З одного боку, захоплена обласна адміністрація, абсолютна бездіяльність правоохоронних структур та олігархату, а за квартал від ОДА – мирне життя, люди гуляють із дітьми, сидять у кав'ярнях. Ці два виміри з травня почали перетинатися, і врешті запанувала реальність «ДНР».

На проросійській стороні діяло безліч різношерстих сил, які можуть мати зв'язки з російською розвідкою, люди, що представляють місцевий бізнес і кримінальні інтереси, ідеологічно мотивовані місцеві, котрі щиро вірять у свою справу. Близько третини населення Донецької області відчували себе чужими на українській землі. Багато людей, роками перебуваючи в російській культурному та інформаційному полі, практично не звертали уваги на те, що діється в Україні. Звичка не висовуватися, тримати свою думку при собі й озвучувати її виключно на власній кухні стала специфікою регіону. Багато мешканців Донеччини з ностальгією згадували тоталітарний радянський режим, готові стати частиною Росії, наївно вірячи в те, що зарплати і пенсії там вище, а життя – краще. Люди вірять тільки в те, у що хочуть і готові вірити. На українському сході зерно російської пропаганди впало на благодатний ґрунт. Ще у 2004 р. група психіатрів і соціологів провела масштабне дослідження психопатологій в різних областях України. Отримані результати жахали: Україна була розділена на дві частини – схід і захід. І саме на сході, де менше рівень безробіття і більше, ніж в західних областях, людей з вищою освітою, превалювали депресії та суїциди. Результати дослідження були доведені до уряду, але йому ці дані виявилися

не цікаві. Хоча для нормального управління державою така інформація повинна бути сигналом до негайної роботи над проблемним регіоном. Тепер ці проблеми вистрілили.

Варто зазначити, що в соціально-політичний вимір ціннісних орієнтацій мав доволі вагомий диференціацію за віковою ознакою. За роки незалежності України в регіоні виросло молоде покоління, яке переважно ідентифікує себе з Україною та українською нацією. Про це свідчили результати соціологічного опитування, проведеного влітку 2013 р. Центром політологічних досліджень під керівництвом К. Черкашина, якого важко запідозрити в проукраїнськості (навесні 2014 р. він проявив себе завзятий сепаратист, вірогідно, один з авторів т.з. «конституції ДНР», а тепер «декан» історичного факультету «університету ДНР»). У міру «омолодження» респондентів частка українців зростала: якщо серед представників вікової групи (56 років і старше) більшість визначило себе як росіян (42 % – українці), то серед представників молодшої вікової групи (18-25 років) українцями себе назвали 75 %, росіянами – 12 %. Значна частина молодих респондентів сприймало націю в сучасному європейському трактуванні як політичну, а не етнічну спільноту [6].

З іншого боку, переконати тих, хто зайняв проросійську позицію, майже неможливо. Ці люди перебувають у стані зміненої свідомості й агресивно захищають свою картину світу від будь-яких спроб втручання. «Картинка» ж створена російськими каналами давно працює над укоріненням стереотипів «без Росії ми помремо», «загниваюча Європа», «Донбас годує Україну» і подібних. Найчастіше агресивно налаштована частина населення оперує псевдофактами, які неможливо оскаржити, оскільки вони недоказові. Те, що відбувається на Донбасі – це колабораціонізм, злочин, тому Українська держава має повне право і повинна вимагати від громадян лояльності до своєї, а не чужої держави [7].

Про безперспективність донецького сепаратизму свідчить те, що з моменту самопроголошення (квітень 2014) «державне утворення ДНР» не визнане жодною країною-членом ООН. Незважаючи на те, що «ДНР» створена за ініціативою і при безпосередній участі Російської Федерації та що відкрита підтримка цих утворень з боку РФ триває донині, зазначена країна також не визнає «ДНР» в якості цивілізованого суверенного державного утворення. Території, на яких діє «ДНР», потрапили під її контроль не мирним шляхом, а виключно в результаті силового сценарію (військове захоплення), що характерно для злочинних режимів. Територія «ДНР» не має чітких меж і постійно змінюється, що свідчить про її неприродність і чужорідність для зон, де вони присутні. «ДНР» заявляє, що вважає своєю всю Донеччину, проте сепаратисти фактично контролюють тільки 25 % Донецької області. При цьому на більшій частині території Східної України, непідконтрольній силам «ДНР», це утворення ніколи не діяло.

Зі зрозумілих причин з боку керівництва «ДНР» не чути пояснень щодо небажання населення української частини Донеччини запросити

«ДНР» на нові території. В регіонах Донеччини, непідконтрольних сепаратистам, відзначається повна відсутність акцій підтримки на користь «ДНР» з боку мирного населення. У всіх місцях тимчасового присутності озброєних бойовиків «ДНР» промисловість та інфраструктура зруйновані, відбувається повний занепад соціальної сфери, збільшення таких видів злочинів і в таких масштабах, які раніше були не характерні для регіону (грабежі, мародерства, незаконні заволодіння транспортними засобами і т. д.).

На територіях, підконтрольних «ДНР», не побудовано жодного нового промислового об'єкта або соціальної інфраструктури, який був би зареєстрований і поставлений на облік у відповідних органах влади (хоча б підконтрольних сепаратистам). «ДНР» у відкриту паразитує на тілі України, оскільки незаконно діє на її території, існує за рахунок інфраструктури України, використовує українську грошову одиницю. Найбільша кількість біженців у Донбасі спостерігається на територіях, куди сили «ДНР» приходять з метою «захисту» місцевого населення, тобто мирні громадяни просто біжать від «своїх захисників». Слід зазначити, що при цьому після створення «ДНР» жоден населений пункт Донеччини не звертався з проханням захистити їх від української влади.

Найбільший відтік з території «ДНР» спостерігається серед працездатного населення, значну частину якого становить молодь, яка обирає для життя і навчання інші регіони України. Нікому не потрібні шкільні атестати і дипломи «ДНР» про вищу освіту. Тобто існуюча і майбутня робоча сила визначає територію «ДНР» безперспективною. В умовах практичної відсутності власних легальних виробників «ДНР» існує за рахунок коштів, законність виникнення яких світової громадськості вони довести не можуть. Усе це потайне спонсорство з боку РФ; кошти, награбовані Януковичем і його близьким оточенням; кошти, вкрадені в кримському підрозділі Нацбанку України.

Без наявності спільного кордону з Росією «ДНР» не зможе бути. За нетривалий час свого існування «ДНР» вже встигли неодноразово змінити своїх керівників, що свідчить про їхню неспроможність і невміння управляти державними процесами. При цьому значна частина лідерів «ДНР» була громадянами РФ, після звільнення такі особи чомусь на території самопроголошеної республіки не залишалися і відразу ж поверталися до Росії. Фактів відмови від громадянства РФ на користь «ДНР» жодного разу не зафіксовано.

У більшій своїй масі представники «ДНР» – це терористи-бойовики. Серед них немає жодного відомого вченого, політика, представника сфери культури, мистецтва чи спорту, авторитетного представника місцевих громад. Напрошується висновок: «ДНР» – це збройна терористична злочинна організація, що створена та існує виключно за підтримки Росії [8]. Метою її створення є недопущення європейської та євроатлантичної інтеграції України і формування в Україні зони «стабільної нестабільності», повністю контрольованої путінським режимом.

Водночас слід зазначити останні події на Донеччині багато в чому є проявом «стокгольмського синдрому», співчуттям заручника до терориста. Безліч людей не підтримують «ДНР», але не можуть виїхати з Донбасу з різних причин – діти, тварини, хворі батьки, відсутність коштів. Голосно протестувати проти «ДНР» у Донецьку небезпечно, особливо якщо врахувати доноси. Люди, які живуть у таких умовах, свідомо чи ні, сприймають фейкові міністерства, уряди, вибори й погоджуються існувати в такій спотвореній реальності. Це небезпечно для всієї України, яка теж може змиритися з цим станом речей. Проте такий Донбас – постійне джерело дестабілізації ситуації в країні та інструмент ліквідації нашої держави взагалі.

Місцева влада в частині Донбасу, яка контролюється Україною, має впливати на людей інформаційно, використовувати всі прорахунки і помилки т. зв. «Донецької народної республіки», щоб люди на практиці бачили, хто їх підтримує, а хто руйнує їхнє життя. Важливо залучати до цієї роботи вимушених переселенців, які мешкають у Києві, Львові тощо – фактично донеччани зараз усюди. На жаль, світ досі не усвідомлює, що Україна для Росії – лише поле бою із Заходом через власні «геополітичні образи». Це банально, але необхідні консолідовані та ефективні дії з боку США, Євросоюзу, Японії, Австралії та інших країн, де панує ліберальна демократія та ринкова економіка. Поки ці держави не відчують, що ця війна – реальна загроза для них, не варто сподіватися, що Росія схаменеться й зупиниться.

Захід робить вигляд, що з Путіним можна домовлятися, щоб той вплинув на сепаратистів і бойовиків. Президент України також вимушений грати за цими правилами. Зрозуміло, що жодних «ополченців» не було б без впливу Росії. Україна різна, втім, до 2014 р. всі проблеми ми вирішували мирним шляхом, якимось знаходили компроміси, адже тоді не було прямого втручання зовні. Сьогодні спостерігаємо зовнішню агресію, яку ми не можемо подолати самотійно. Коли Захід допомагає нам – він допомагає собі. Хоча, звісно, ми також повинні себе захищати [9].

Соціально-політичний вимір цінносних орієнтацій на Донбасі не є однозначним. Політичного сепаратизму на всьому південному сході України, за винятком Криму, не проглядалося до першого березня, до початку реалізації великої геополітичної гри В. Путіна під назвою «Русская весна». Відносний успіх його спецоперації обумовлений передусім цінносними відмінностями: тут співіснують європейський, проукраїнський та імперський проросійський підходи в сприйнятті життя. Оскільки проросійські настрої – не просто результат російської пропаганди, то і простих рішень бути не може. Щоб зменшити ці настрої у жителів Донецького краю, недостатньо відключення російських телеканалів. Потрібна комплексна робота центральної та місцевої політичних еліт, неурядових організацій та ЗМІ над тим, щоби донеччани відчули себе повноцінними громадянами України, які бажать працювати на її благо.

ДЖЕРЕЛА

1. Відомість про результати Всеукраїнського референдуму, 1 грудня 1991 р. // ЦДАВО України. – Ф. 1. – Оп. 28. – Спр. 144. – Арк. 6.
2. Портал неполітичних новин Донеччини. – Доступ: ngo.donetsk.ua/articles/zvidki-vzyalis-prorosiyiski-nastroyi-u-donecku-istorichniy-ekskurs.
3. Портал неполітичних новин Донеччини. – Доступ: ngo.donetsk.ua/articles/zvidki-vzyalis-prorosiyiski-nastroyi-u-donecku-istorichniy-ekskurs.
4. Переживет ли Донбасс пресинг России // Панорама. – 2014. – 24 апреля.
5. Самостоятельность «ДНР» полностью бесперспективна. – Доступ: www.russian.rfi.fr/ukraina/20140514-politolog-igor-todorov-samostoyatelnost-donetskoj-narodnoj-respubliki-polnostyu-bes.
6. Молодые донетчане считают себя украинцами больше родителей. – Доступ: www.ukrinform.ua/rus/news/molodie_donetchane_schitayut_sebya_ukraintsami_bolshe_roditeley_sotsopros_1545602.
7. Сырчина М. Вера в великого правителя, который обеспечит лучшую жизнь, свойственна нам, в Донбассе, особенно // Факты. – 2014. – 13 мая.
8. Почему «республики Донбасса» так и останутся «Утопиями» // Приазовский рабочий. – 2014. – 15 октября.
9. Про «стокгольмський синдром» Донбасу // День. – 2014. – 29 жовтня.

РЕЗЮМЕ | SUMMARY

ЦЕННОСТНЫЕ ОРИЕНТАЦИИ ЖИТЕЛЕЙ ДОНЕТЧИНЫ В КОНТЕКСТЕ КОНФЛИКТА НА ВОСТОКЕ УКРАИНЫ

Тодоров И. Я., Тодорова Н. Ю.
(Ужгород)

В статье исследуются истоки и современное состояние ценностных ориентаций жителей Донецкой области через призму вооруженного конфликта в регионе, который разворачивается с весны 2014 года. Рассмотрена специфика формирования особенностей восприятия действительности жителями Донетчины, вскрыты причины распространения антиукраинских сепаратистских взглядов, сделана попытка определить дальнейшие трансформации ценностных ориентаций дончан.

Ключевые слова: Донецкая область, ценностные ориентации, про-российские настроения, донецкий сепаратизм, «фейковый референдум», «Донецкая народная республика», «стабильная нестабильность».

VALUE ORIENTATIONS OF DONETSK REGION RESIDENTS IN THE CONTEXT OF THE CONFLICT IN THE EASTERN UKRAINE

Todorov I., Todorova N.
(Uzhhorod)

The authors examine the origins and current state of the value orientations of Donetsk region population in the light of the armed conflict, which has been waged since the spring of 2014 in the area. They focus on the specificity of forming the perception of the reality by the Donetsk residents, analyze the reasons for spreading anti-Ukrainian separatist views, and make an attempt to identify further transformation of value orientations of Donetsk residence.

Keywords: Donetsk region, value orientation, pro-Russian sentiments, Donetsk separatism, «fake referendum», «Donetsk People's Republic», «stable instability».

Ферков О. В.
(Ужгород)

УДК 930(477.87)«19»

**ТИВОДАР ЛЕГОЦЬКИЙ
ПРО ГРЕКО-КАТОЛИКІВ
БЕРЕЗЬКОЇ ЖУПИ**

У статті зроблено короткий огляд концепції Тиводара Легоцького стосовно історії греко-католиків Закарпаття. Т. Легоцький розкрив різні сторони релігійних відносин і церковного життя, особливо греко-католицького населення, їхніх священиків. Гіпотези і висновки Легоцького були прогресивними і впливали на історіографічний процес Закарпаття кінця ХІХ – першої половини ХХ ст.

***Ключові слова:** Мукачівська єпархія, Ужгородська унія, Березька жупа.*

Церковно-релігійна проблематика присутня у науковій спадщині майже усіх відомих дослідників історії Закарпаття. Не виняток і доробок Тиводара Легоцького (1830-1915). Хоча його ім'я асоціюється із початком археологічних розкопок на Закарпатті та заснуванням першого музею краю, але не випустив він з поля свого наукового зору і релігійну тематику.

Наукові інтереси Т. Легоцького різнобічні. Він був членом багатьох наукових товариств Угорщини, підтримував зв'язки з авторитетними вченими. Займався Легоцький збиранням фольклору і народних звичаїв Закарпаття, перекладом русинських народних пісень на угорську мову, їх публікацією.

Тиводар Легоцький розгорнув дослідницьку роботу в сприятливий для наукових пошуків час. Саме у другій половині ХІХ ст. в Угорщині помітно зростає інтерес до історії. Крім збору і публікації джерел угорської історії, характерною ознакою угорської історіографії цього часу є регіоналізація досліджень. Історичні праці позначаються критичним аналізом джерел, нагромадженням фактажу і зосередженням уваги на конкретних проблемах минулого. Учені цікавилися історією регіонів держави: І. Сіладї та Я. Мігалї – Марамороша, А. Комаромі – Угочі, З. Галочі – Ужанської жупи, Т. Легоцький – Березької.

Народився Тиводар Легоцький 5 жовтня 1830 р. у с. Фунжіне, поблизу сучасного міста Рієки, в сім'ї переселенців із Словаччини [7, II, с. 190]. Свій родовід Легоцькі (Lehotkai) вели від дворянської сім'ї жупи Туроць з часів Бейли ІV. Невдовзі після народження сина сім'я Легоцьких повертається до Словаччини. Коли Тиводару було 7 років, помер батько, мати сама виховувала сина. Початкову освіту Легоцький здобув у м. Рожогедь (Ружамберок). Тут закінчив гімназію. Жив у виключно словацькому оточенні, про що писав пізніше [1, с. 73].

Після подій 1848-1849 рр., в яких взяв участь як доброволець революційної армії, Легоцький продовжив навчання на юридичному відділенні Кошицької академії. Після її закінчення у 1851 р. працював службовцем у суді. Через чотири роки оселився в Мукачеві, де жив аж смерті у 1915 р. В 1865 р. став на службу до графів Шенборнів.

Починаючи з 1850 р., дослідник регулярно публікував наукові статті в різноманітних виданнях Угорщини. У 60-х рр. інтенсивно займався археологією. Зокрема, 1863 р. дослідив територію середньовічного замку в Королеві, написав статтю з цієї проблематики [10, с. 10]. Із середини 60-х рр. збирав фольклор. Працюючи серед населення Березької жупи, захопився народними піснями. Дослідив фольклор угорців і русинів. Він є першим перекладачем народних пісень русинів на угорську мову – «Народні пісні угрорусів» [3]. У збірнику вміщено 116 пісень і детальний опис русинського весілля. Вчений переклав угорською також словацькі народні пісні [6], а в 1877 р. – «Угроруські народні прислів'я і повчання», де їх вміщено 720.

Отже, перші археологічні та фольклорні дослідження Легоцького стали сприятливим ґрунтом для вивчення історії Березької жупи. Його спадщина складає 7 монографій, 153 статті [10; 9].

В останні роки життя вчений займався систематизацією та аналізом нагромаджених речових і писемних джерел. Мав намір створити музей для широкої публіки [8, с. 142]. Але заснування музею було не легкою справою, тільки у 1909 р. влада жупи зареєструвала товариство, що отримало ім'я Легоцького, але не виділила належного приміщення для експонатів. Деякий час музей знаходився у приватному будинку. У 1915 р. Т. Легоцький помер, а через 5 років не стало його дружини. Право власності над експонатами перейшло до їх дітей (їх було п'ятеро). Після політико-адміністративних змін 1919 р. діти Легоцького виїхали в Угорщину і продали колекцію батька братиславському купцеві Лазарю Зінглеру [9, с. 3]. Коли Зінглер спробував вивести колекцію за межі Закарпаття, влада конфіскувала її. Усі матеріали тимчасово помістили у Мукачівському замку.

У 1922 р. музейне товариство відновило роботу. За підтримки держави купили приміщення для колекції. Л. Зінглер подав до суду на музейне товариство і вимагав повернути йому експонати. Судова справа затягнулася до 1929 р., коли Чехословацька держава погодилася відшкодувати Зінглеру 30 тис. крон [10, с. 12]. Музей ім. Т. Легоцького потім послужив основою для створення Закарпатського краєзнавчого музею в Ужгороді. Нині частина фондів музею вченого зберігається в Державному архіві Закарпатської області у Берегово, зокрема його рукописний щоденник «Наша війна» [12]. Помер Т. Легоцький 25 листопада 1915 р. в Мукачеві. На стіні римо-католицького костельу прикріплено табличку про те, що тут поховано Теодора Легоцького [11, с. 71].

Легоцький тривалий час працював головним прокурором Мукачівсько-Чинадіївської домінії графів Шенборнів, мав доступ до великої кіль-

кості архівних документів. Він не обмежився ними, а опрацював фонди архівів Мукачева, Берегова, Будапешта, Братислави, Кошіце тощо. Шукав в першу чергу ті документи, які стосувалися Березької жупи, «бо вона відігравала немаловажну роль в історії держави» [4, II, 4]. Легоцький використав також опубліковані джерела, зокрема з фундаментальних видань Угорської академії наук та Історичного товариства. Це документи із серії «Monumenta Hungarica», збірник Д. Феєра «Codex diplomatica», декрети короля Владислава. Посилається вчений на праці попередників С. Катона, А. Сірмаї, Л. Салаї, М. Горвата, І. Базиловича, де почерпнув документальний і фактологічний матеріал про минуле Березького краю.

Серед кола наукових інтересів ученого окреме місце займає церковно-релігійна проблематика. На фоні світської історії він розкрив основні питання релігійних відносин, церковного життя, особливо греко-католицького населення, їхніх священиків, вказує на рівень освіти, культури тощо. Доти історію писали переважно церковні особи, зручним для них був виклад подій на фоні релігійних відносин. Легоцький не належав до церковних діячів, але на нього мали вплив літературно-наукові праці місцевих авторів. Припущення і висновки Легоцького були прогресивними і вплинули на формування історичних уявлень. Свою концепцію історії греко-католицької церкви Закарпаття він сформулював у книзі «Історія католицької церкви грецького обряду Березької жупи до кінця XIX ст.», виданій у 1904 р. в Мукачеві [2, 169 с.] і відповідних частинах «Монографії Березької жупи» [4].

Піднято актуальні питання духовного життя слов'янського населення Північно-східної окраїни Угорщини. Автор розпочав екскурс з часів, коли в межах Березької жупи на час приходу угорців жили різні народи: «вздовж берегів Тиси болгари, в околицях Мукачева, Берегова – слов'яни і волохи, а від Мукачева до Бескидів – русини, які займалися вівчарством» [2, с. 3]. Учений вважав, що це населення вже сповідувало християнство. Він не називав дати прийняття християнства жителями краю, пояснюючи це відсутністю достовірних писемних джерел.

Початок церковної організації краю Легоцький пов'язував з особою князя Федора Корятовича. Наголошував, що саме Корятович заснував Мукачівський монастир: «на правому березі Латориці на Чернечій горі поселив він монахів-василіан і для них збудував дерев'яне житло та церкву, піклувався про їх утримання» [4, II, с. 29]. У розпорядженні монахів було ряд сіл, населення яких сплачувало податки і виконувало повинності. Особа князя Корятовича цікава, зокрема, тим, що усні перекази пов'язували з ним заселення 300 сіл краю, хоча достовірних доказів цього нема.

Отже, Легоцький порушив дискусійну проблему, навколо якої вчені полемізували впродовж усього XIX ст. Уперше про прихід на Закарпаття русько-литовського князя Федора Корятовича заговорив І. Базило-

вич. Сам Т. Легоцький, опираючись на документи архівів міст Кошице, Мукачева та ін., зробив дещо інші висновки. Легоцький наголосив на складності визначення точної дати прибуття Корятовича, ймовірно, що це сталося внаслідок діяльності короля Людовіка, який мав значний вплив на Польщу і Литву. Легоцький заперечував заселення Ф. Корятовичем околиць Мукачева до 1365 р., «коли ніби-то його вбито у Поділлі». Бо волохи залишили ці землі тільки в 1367 р. [4, I, с. 138]. Заснування Мукачівського монастиря і заселення краю науковець відносив на пізніший час.

За доступними джерелами Легоцький визначив, що князь Корятович у 1398 р. став володарем Мукачева й отримав звання «ішпана» (жупана) Березького. До цього часу територією управляли представники королівської родини. Дослідник процитував грамоти: королеви Єлизавети 1353 р. про вільне користування лісами, королеви Марії 1383 р. про привілеї волохів. В указі короля Сигизмунда до Лелеського конвенту 1398 р. згадується ім'я Федора Корятовича, а в указі 1401 р. князя названо «Theodorus, dux Podolie dominus de Monkach». У документах 1404, 1406 рр. теж згадується князь Корятович, а починаючи з 1414 р. про нього пишуть як про покійного, вважав дослідник [5, с. 110].

Легоцький заперечував Базиловичу, що нібито існувало два князі Корятовичі, і що перший у 1339 р. втік від Ольгерда на Закарпаття, а другий – внук першого – у 1395 р. засланий сюди Вітовтом. Підкреслив, «якщо Федір Корятович у 1354 р. прийшов до краю, то мав приблизно 25 років, а у 1414 р. – 85 років, що більш вірогідно, бо народні перекази та історія згадують його, як людину значного віку» [5, с. 111]. Тиводар Легоцький наполягав, що князь прибув на Закарпаття спочатку в 1354 р., потім у 1398 р., і жив тут до 1414 р., а наприкінці XIV ст. заснував біля Мукачева монастир і заселив ряд сіл краю «подільськими русинами».

Вивчав релігійну тематику вчений за хронологічним принципом. Відзначив пасивність церковного життя і суспільного руху краю XV-XVI ст. Становище народу і священників було скрутним, над ними тяжіло кріпацтво. Селяни і священники були залежними слугами феодалів, не мали можливостей для покращення побуту, культури, освіти. Священники за соціальним статусом прирівнювалися до селян. Навіть у буремні для Європи роки поширення протестантизму, на думку Легоцького, до русинів хвиля нових ідей не дійшла. Ворожнеча за угорську корону між Фердинандом Габсбургом та Яношем Заполяї розколола країну на ворожі табори, а це негативно позначилося на духовному житті. Населення Мукачівської єпархії симпатизувало протестантизму, що пропагував народну мову богослужіння [2, с. 7]. Але масового переходу до протестантизму серед русинів не відбулося. Вони міцно трималися давньої віри.

Ані буремні події Реформації, ані рішення церковних соборів не порушували релігійно-духовний консерватизм русинського населення Закарпаття. Православна церква тримала значну «армію» служителів

культу, практично кожне село мало священика – «попа», «батька». Священики були слабо освічені, «вміли читати кирилицю із руських друкованих обрядових книг» [2, с. 8]. Дяки були зовсім неграмотні. Дослідник неодноразово підкреслював, що монастирі та церкви залишалися осередками освіти і культури. Якщо священики і дяки були слабо освічені, то навчання молоді також перебувало на низькому рівні.

У середині XVII ст. відбулася подія, що, на думку Т. Легоцького, стала поворотним моментом у релігійному житті краю. Це Ужгородська унія 1646 р. Історик підкреслив її позитив у плані покращення матеріального і духовного стану священиків. Злука сприяла підвищенню освітнього і культурного рівня частини населення, насамперед священиків та їх сімей. Саме в ці часи приділялося більше уваги шкільному навчанню у селах, багато молодих талантів вчилися за межами краю, в освітніх закладах Угорщини, Австрії тощо.

Якщо до 1646 р. русинське духовенство було неосвічене, вміло тільки читати старослов'янською, то після унії спостерігалися явні зрушення, відкривалися спеціальні заклади для підготовки священиків і дяків. Священики відірвалися від селянського прошарку, вже не залучалися до виконання відробітків. Проте корінного покращення умов життя населення не відчуло. Легоцький визначив негативні наслідки церковного акту – спробу католиків запанувати над православ'ям, прямо й опосередковано провести асиміляцію і латинізацію місцевого неугорського населення.

Про становище священиків можуть свідчити факти наведені вчепим: «На 1649 рік на території Мукачівських володінь вдови Ракоці Жужанни Лорантфі у 186 селах було 84 русинських попів... Володіли вони 35 земельними наділами... Мали 106 голів коней, 317 волів, 189 корів, 770 овець, 649 свиней і 136 вуликів» [2, с. 9]. На 1672 р. вже було 93 священики, а на 1682 р. – 107 [2, с. 11].

Опрацюваши урбарії, Легоцький виділив дві основні проблеми повсякденного життя русинських священиків. Перша – попі і поповичів, друга – повторного одруження священиків. В урбарії 1682 р. говориться, що «попи, які були одружені вдруге, не мають права виконувати священицькі обов'язки», а потрапляли до категорії селян і мусіли виконувати повинності [2, с. 11]. Легоцький зауважив, що у деяких селах жили 2-3 священики, хоча було достатньо одного. Священики часто прирівнювалися до кріпаків, хоча були «непридатними до цього» [2, с. 12].

Вчений процитував перелік повинностей сільських священиків: «Коли піп живе на селянському наділ і від землевласника не має письмового свідоцтва про звільнення від податків, то зобов'язаний їх виплачувати, а коли живе на вільній території, то повинен пану служити ціну однієї куниці, це має виплачувати і тоді як він переселенець; окрім цього кожен піп зобов'язаний раз на тиждень виконувати певні роботи для пана» [2, с. 12]. З інструкції, згаданої Легоцьким, випливає, що надава-

лася перевага освіченим священикам і поповичам: «Якщо син кріпака стає попом і має свідоцтво про це, то його батько звільняється від служби і оплати; якщо кріпак став попом, не знає грамоти й одружений, то повинен і надалі виконувати повинності, бо вже були подібні обмани» [2, с. 12].

Із процитованих Т. Легоцьким документів однозначно випливає, що в післяунійні роки проводилися заходи для підвищення рівня освіченості й обмеження кількості священиків і поповичів, які не виконували належним чином духовних функцій. Але ці заходи не отримали належного відлуння в середовищі простого закарпатського люду, зокрема православно-духівництва. Бо «провінційні попи походять із кріпацьких сімей і не мають ніякої освіти. Не дивно, що землевласники не особливо поважають таких, не вирізняють від звичайних кріпаків» [2, с. 12].

Загалом історик не був переконливим у поглядах стосовно унії, навіть її датою помилково назвав 1649 р. Він не приховував негативного ставлення до акту «латинізації і окатоличення». Визначив її вплив на культурно-освітній розвиток не тільки на духовенство, але і на простолюду. Суттєве покращення життя духівництва Мукачівської єпархії, зокрема Березької жупи, настало у другій половині XVIII ст., коли єпархія отримала окремішній статус.

Т. Легоцький наводить звернення єпископа А. Бачинського до влади 9 травня 1778 р. і відповідь на нього від 22 травня того ж року. Встановлено умови, за якими священикам надавали земельні наділи, а саме: «У тих місцевостях, де парохи не мають змоги отримати цілий наділ, нехай отримають 12 холдів орної землі, з чого 4 холдів віддають дякам; з луків священик отримує 6, дяк – 2 вози сіна» [2, с. 35-36]. Оскільки потрібен був ще й дозвіл землевласника, то справа вирішувалася досить повільно. Наступного року єпископ Бачинський вже просив відрядити більше урядовців для наділення священиків землею.

Також Легоцький зауважив, що наприкінці XVIII – початку XIX ст. сталися культурно-освітні зрушення. Майбутні священики навчалися в Ужгороді, різних містах Австрійської держави. На 1829 р. з 76 семінаристів із Закарпаття 3 навчалися у Відні, 2 у Пейчі, 15 у Трnavі [2, с. 60].

Студії релігійного життя русинів-українців історичного Закарпаття Т. Легоцький хронологічно доводив до кінця XIX ст. Активно їх поєднував із вивченням стану освіти в цілому, оприлюднив цінні статистичні дані. Вони кажуть про асиміляторську політику угорських урядів, відсоток неугорського населення жуп історичного Закарпаття значно скоротився на протязі декількох десятиліть після 1867 р. Шкода, що наступники Легоцького мало використовували його роботи, а сучасні дослідники історії освіти Закарпаття їх ігнорують.

ДЖЕРЕЛА

1. Kobály J. Lehoczky Tivadar // Kobály J. Sine et studio. – Ungvár, 1998. – P. 70-79.
2. Lehoczky T. A beregmezei görögszertartásu katolikus lelkészségek története a XIX század végéig. – Munkács, 1904. – 169 p.
3. Lehoczky T. A magyar–oroszl népdalok. – Sárospatak, 1864. – 168 p.
4. Lehoczky T. Beregvármegye monographiája. – Ungvár, 1881. – 1 köt. – 472 p.; 2 köt. – 501 p.; 1882. – 3 köt. – 860 p.
5. Lehoczky T. Koriatovich Teodor herceg és 1409–iki pöre // Századok. – 1893. – P. 107-113.
6. Lehoczky T., Szeberényi L., Török K. Tót népdalok. – Pest, 1866. – 240 p.
7. Magyar Életrajzi Lexikon. – Bp., 1981–1982. – 1 köt. – 1039 p.; 2 köt. – 1099 p.
8. Pop D. Lehoczky Tivadar múzeum – egylete // Kárpáti Kalendárium'85. – Uzhhorod, 1984. – P. 142.
9. Razgulov V. Lehoczky – múzeum. – Ungvár, 1997. – 45 p.
10. Кобаль Й. Бібліографічний покажчик праць Тиводара Легоцького (1830–1915). – Ужгород, 1990. – 35 с.
11. Пагиря В., Дочинець М. Мукачево і мукачівці. – Ужгород, 1994. – 192 с.
12. Тези народознавчої науково-практичної конференції, присвяченої до 160-річчя від дня народження Тиводара Легоцького. – Мукачево, 1990. – 128 с.

РЕЗЮМЕ | SUMMARY

ТИВОДАР ЛЕГОЦКИЙ О ГРЕКО-КАТОЛИКАХ БЕРЕЖСКОЙ ЖУПЫ

Ферков О. В.
(Ужгород)

В статье сделан краткий обзор концепции Тиводара Легоцкого по истории греко-католиков Закарпатья. Т. Легоцкий раскрыл разные стороны религиозных отношений и церковной жизни, особенно греко-католического населения, их священников. Гипотезы и выводы Легоцкого были прогрессивными и влияли на историографический процесс Закарпатья конца XIX – первой половины XX в.

Ключевые слова: Мукачевская епархия, Ужгородская уния, Бережская жупа.

TYVODAR LEHOTSKIY ON GREEK CATHOLIC OF BREG ZHUPA

Ferkov O.
(Uzhhorod)

The article contains a brief review of Tyvodar Lehotskiy's concept of the history of Greek Catholic of Transcarpathia. T. Lehotskiy develops different aspects of religious relations and church life, especially of a Greek Catholic population and their priests. Hypotheses and conclusions of Lehotskiy were progressive and influenced the historiographical process of Transcarpathia in the late 19th – early 20th century.

Keywords: Mukachevo Eparchy, Union of Uzhhorod, Bereg Zhupa.

ОГЛЯДИ, РЕЦЕНЗІЇ, ВІДГУКИ

Роман Офіцинський,
*доктор історичних наук,
професор, завідувач кафедри
історії України УжНУ*

У цілому відгуки на кандидатські та докторські дисертації в сучасній Україні є своєрідним жанром наукового дослідження, суть якого полягає насамперед у поглибленій верифікації дисертаційних праць.

Щодо відгуку офіційного опонента, то його структура є строго регламентованою. Згідно з Положенням про спеціалізовану вчену раду, опонент визначає ступінь актуальності теми, обґрунтованості положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, їх достовірність, новизну, повноту викладу в опублікованих працях. Відгук завершує висновок про відповідність дисертації вимогам Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника, затвердженого постановою Кабінету міністрів України.

Досі мені тричі випадала нагода опонувати дисертантам, які здобули наукові ступені. Пропоную познайомитися з цими відгуками 2011-2014 рр., що були озвучені на засіданнях спеціалізованих вчених рад в Ужгороді та Львові. Також долучаю свій перший відгук – на докторську дисертацію 1997 р. у вигляді наукової доповіді, котру я стисло проаналізував, отримавши тоді зовсім недавно диплом кандидата історичних наук.

**ЧОТИРИ ВІДГУКИ
НА ДИСЕРТАЦІЇ
1997-2014 рр.**

Відгук
на дисертацію Омеляна Дмитровича Довганича «Проблеми історії
Закарпаття напередодні та в роки Другої світової війни
(1938-1945 рр.)», представлені у вигляді наукової доповіді
до захисту на здобуття наукового ступеня доктора історичних
наук із спеціальності 07.00.01 – історія України¹.

Дисертація побудована на основі проблемно-хронологічного принципу. Така структура роботи дала можливість автору виконати поставлене завдання. У 1963-1996 рр. з'явилося 311 праць, у т. ч. й мовами наших сусідів. Тут О.Д. Довганич показав себе надзвичайно скрупульозним і невсипущим дослідником у проблематиці, пов'язаній з комуністичним рухом, партизанами, угорськими та радянськими репресіями, возз'єднанням Закарпаття з Україною. При цьому варто повчитися в Омеляна Дмитровича оперативності та вмінню поєднати наукові зацікавлення з їх суспільнозначимим контекстом. Практична значущість проведених кропітких досліджень не голослівна: взяти для прикладу хоча б епопею з «дітьми Червеньова».

Легкий журналістський стиль, наближеність до публіцистичності – суттєві риси Довганича як історика. Вони присутні й у рецензованій науковій доповіді, котра, на жаль, не позбавлена штампів і не вмотивованих термінів. Ось назви деяких підрозділів (усіх 11) основного змісту праці – «В планах німецько-угорських фашистів» (правильніше б – «у планах Угорщини і Німеччини»), «Організація нових органів гноблення» (мова йде про правоохоронну систему), «В умовах нужди і безробіття» (соціально-економічна політика угорського уряду). А назва «Партизанська війна влітку і восени 1944 року» взагалі неадекватна: не ті масштаби. Автор сам це спростовує даними про десантування на Закарпаття майже двох десятків організаторських груп і загонів (як правило, чисельністю близько десятка осіб), більшість яких загинула у перших сутичках із противником.

При цьому О.Д. Довганич свідомо випустив ряд принципових моментів, де пріоритети належать іншим ученим, зокрема, про політико-правову сутність феноменів Карпатської України і Підкарпатської території, політичну думку і діяльність політичних сил краю в роки Другої світової війни. Але з нашої точки зору, ця проблематика все ж таки мала б знайти своє відображення в концептуальному плані на широкоформатному тлі, вийшовши за вузькі локальні рамки.

¹ Довганич О. Проблеми історії Закарпаття напередодні та в роки Другої світової війни (1938–1945 рр.): Дис. у вигляді наук. доп. на здобуття наук. ст. д-ра іст. наук: 07.00.01 / Ужгород. держ. ун-т. – Ужгород, 1997. – 72 с. Захищена 18 квітня 1997 р.

Відзначимо також чисто технічні огріхи: відсутність букви і (передається всюди буквою i); нумерація репринту наукової доповіді повинна починатися цифрою 1, а не 2, як маємо.

Незважаючи на ці зауваження, докторська дисертація О.Д. Довганича «Проблеми історії Закарпаття напередодні та в роки Другої світової війни (1938-1945 рр.)» є цінним внеском у вітчизняну історіографію. Це дослідження може бути основою для здобуття автором – Омеляном Дмитровичем Довганичем – наукового ступеня доктора історичних наук.

20 березня 1997 р.

**Відгук офіційного опонента
на дисертаційну роботу Лещишина Ростислава Сергійовича
«Розвиток української преси Станиславівського воєводства
(1921–1939 рр.)», подану на здобуття наукового ступеня кандидата
історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України¹**

Міжвоєнний період вітчизняної та всесвітньої історії має вельми притягальну силу для дисертантів обох рівнів – здобувачів як кандидатського, так і докторського ступеня. Щороку в Україні захищається чимало дисертацій, присвячених західноукраїнським землям 1920-1930-х рр. За спеціальністю 07.00.01 – історія України у минулому році, 2010-му, захищено близько десятка дисертацій, де Галичина як історичний регіон є предметом особливого інтересу. Назву лише докторську дисертацію Петра Сіреджука «Соціально-економічне становище і культурне життя німецької меншини Східної Галичини (20-30-і роки ХХ ст.)» (Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника), кандидатську Зореслави Захожай «Політика радянського партійно-державного керівництва щодо Східної Галичини в міжвоєнний період (1921-1939 рр.)» (Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет ім. Г. Сковороди).

Сучасна історична наука не залишає поза увагою жодного вагомого історичного аспекту в зазначених часових і географічних межах. Тому скрупульозний аналіз маловідомих і малодоступних джерел, виконаний Лещишином Р.С., заслуговує схвалення.

Належало б навести ще один аргумент актуальності теми дослідження – про те, що дисертація логічно вписується у державні наукові програми, які діють у системі вищої освіти України. На жаль, в авторефераті та вступі дисертації такі відомості відсутні. У пункті 11 Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого

¹ Лещишин Р. Розвиток української преси Станиславівського воєводства (1921–1939 рр.): Дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Ужгород. нац. ун-т. – Ужгород, 2011. – 179 с. Захищена 18 березня 2011 р.

наукового співробітника ця вимога є правилом, яке Лещишину Р.С. не потрібно було ігнорувати. Цитую згаданий пункт: «Теми дисертацій пов'язуються, як правило, з напрямками основних науково-дослідних робіт вищих навчальних закладів або наукових установ і затверджуються вченими (науково-технічними) радами для кожного здобувача окремо з одночасним призначенням наукового консультанта в разі підготовки докторської чи наукового керівника в разі підготовки кандидатської дисертації». Лещишин Р.С. виконував дисертацію на кафедрі історії України Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника, де затверджена певна науково-дослідна проблематика. Можливо, вона має навіть номер державної реєстрації.

Обґрунтованість і достовірність наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації Лещишина Р.С., підтверджуються наступним:

1. *Введено у науковий обіг широке коло історичних джерел.* Дисертаційні положення і висновки опираються на інформаційну та емпіричну базу. До неї входять постулятивні (аналітичні, пропозиційні) та афірмативні (наказові) документи органів державної влади міжвоєнної Польщі, наукові публікації та суспільно-політична публіцистика. Головне історичне джерело – українські газети і журнали Станиславівського воєводства. Вони залишаються в істориків-новітників ще поза активним науковим обігом.

2. *Структура дослідження є визначеною.* Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, додатків, списку використаних джерел.

У розділі 1 «Історіографія проблеми та джерельна база дослідження» акцентується на тематичних студіях учених. Вивчено українську періодику Станиславівського воєводства (125 назв), різноманітну за видовою ознакою. Опрацьовано 105 справ, які зберігаються у Державному архіві Івано-Франківської області, Центральному державному історичному архіві у Львові, Львівській національній науковій бібліотеці ім. В. Стефаника.

У розділі 2 «Політика польського окупаційного режиму в Галичині та заходи впливу владних структур на пресу» увагу приділено реконструкції історичних реалій, пов'язаних з інформаційною та національно-культурною сферами у регіональному вимірі. Показані наглядові та репресивні заходи виконавчої влади і правоохоронних органів.

У розділі 3 «Кадрове та матеріальне забезпечення пресових органів Станиславівського воєводства» порушуються питання, пов'язані з освітнім рівнем, фаховою компетентністю редакційних колективів, їх персональним складом, умовами праці. Окремо з'ясовано джерела фінансування, мережу друку і розповсюдження періодичних видань.

У розділі 4 «Тематичне спрямування публікацій в українській пресі» розкрито ідейно-політичні орієнтації та ідеологічні засади редакцій української періодики. Це зроблено згідно з власною класифікацією,

тобто шляхом поділу видань на національно-державницькі, релігійні, пропольські, комуністичні.

У цілому виклад матеріалу в кандидатській дисертації логічний та послідовний. Належний рівень достовірності наукових положень підтверджений у ході апробації результатів дисертаційного дослідження.

Зміст автореферату та основні положення дисертації є ідентичними.

Хочу погодитися з авторовим визначенням наукової новизни, котре полягає в тому, що в дисертації вперше комплексно вивчена українська періодика міжвоєнної Станиславщини (стор. 5). До основних результатів дисертації належить введення до наукового обігу пов'язаних із періодикою архівних документів, заповнення фактологічних прогалів про особливості національно-культурного розвитку західних українців у чужій державі, часто вороже налаштованій до них.

Щодо викладу положень дисертації в опублікованих працях відзначу наступне. Обсяг дисертації (260 сторінок) відповідає встановленим вимогам. Список використаних джерел містить 560 найменувань. Із теми дисертації автор оприлюднив 11 наукових публікацій, у тому числі 7 у п'яти фахових виданнях: «Інтелігенція і влада» (Одеса), «Вісник Прикарпатського університету. Історія» (Івано-Франківськ), «Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність» (Львів), «Збірник праць Науково-дослідного центру періодики» (Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника), «Галичина» (Івано-Франківськ).

Водночас дисертація Лещишина Р.С. викликає низку **зауважень**:

1. Відсутні відомості про те, що її тема пов'язана з певним напрямом науково-дослідних робіт вищого навчального закладу, де виконувалася, тобто Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника. Детальніше про це вже йшлося на початку відгуку.

2. Не зовсім вдалою вона є у структурному сенсі. У вічі кидається нерівноцінний та непропорційний виклад тексту: 6 сторінок «Вступу», 5 – «Висновків», що замало. Налічуємо 27 сторінок у першому розділі, 35 – у другому, 31 – у третьому і більш як удвічі – 74 – у четвертому. Варто було б збалансувати обсяг кожного розділу, викласти свої судження рівноцінно.

Це бачимо і на прикладі того, що у другому розділі, на відміну від інших, нема поділу на підрозділи. Потрібно дотримуватись одного принципу. Як і рівномірного висвітлення. Адже обсяг підрозділів коливається вельми різко: від 9 сторінок (3.1) до 27-ми (4.1), дорівнюючи всьому першому розділу.

Викликають подив неокочирні та неадекватні назви окремих розділів і підрозділів. Другий розділ називається «Політика польського окупаційного режиму в Галичині та заходи впливу владних структур на пресу». Насправді спорадично йдеться про три східногалицькі воєводства – Львівське, Станиславівське, Тернопільське. Точніше відобразила б зміст розділу назва «Особливості інформаційної політики Польської держави у Станиславівському воєводстві». Водночас належало б

у порівняльному ключі показати адміністративно-політичну і національно-культурну специфіку всієї міжвоєнної Східної Галичини як єдиного українського інформаційного простору, відповідну нормативну базу, медійну динаміку, прояви цензури і репресій за вільнодумство. Зауважені аспекти могли б слугувати назвами щонайменше трьох підрозділів, поділ тексту на які відсутній у другому розділі.

Третій розділ називається «Кадрове та матеріальне забезпечення пресових органів Станиславівського воєводства». Це не зовсім коректно. Адже мовиться про українську недержавну періодику, а не про офіційні видання воєводства. Точніша назва могла б звучати як «Кадровий, фінансово-економічний, організаційно-видавничий та матеріально-технічний стан української періодики Станиславівського воєводства» або «Організаційна, творча та економічна діяльність редакцій українських газет і журналів Станиславівського воєводства». Підрозділ 3.1 «Кадровий склад редакційних колективів українських часописів» годилося б назвати «Освітній рівень, фахова компетентність, умови праці редакційних колективів», 3.2 – не «Джерела фінансування та умови роботи журналістів», а «Фінансування, друк і розповсюдження української періодики». У принципі, поліграфічну інфраструктуру можна було розглянути й окремо.

Назва четвертого розділу «Тематичне спрямування публікацій в українській пресі» є неприйнятною. Не тому, що вона заставляє сумніватися, чи за профілем цієї спецради дисертація. Тобто чи вона не джерелознавчого спрямування. Насправді у розділі розкрито ідейно-політичні орієнтації та ідеологічні засади редакційних колективів української періодики Станиславівського воєводства. Слід було розділ назвати саме так: «Ідейно-політичні орієнтації та ідеологічні засади української періодики Станиславівського воєводства». Відповідно належало б скорегувати назву і зміст трьох наявних підрозділів: не «Видання національно-державницького табору» (підрозділ 4.1), а «Пропольські та національно-патріотичні видання»; не «Релігійні видання і міжконфесійна полеміка на сторінках преси» (підрозділ 4.2), а лаконічніше «Релігійна періодика» (хоча наявність цього «неполітичного» підрозділу невмотивована); не «Пропольська та комуністична преса» (підрозділ 4.3), а просто «Комуністична преса». Чому? По-перше, навряд чи польська окупаційна влада, як її кваліфікує дисертант, толерувала б місцеві видання українського «національно-державницького табору». По-друге, є нонсенсом ставити на один щабель пропольську і комуністичну пресу. Пропольську періодику доречно висвітлювати поруч національно-патріотичної. Ще раз скажу, що необґрунтовано присутній у цьому розділі окремих підрозділ, присвячений релігійній періодиці.

Незрозуміло з яких причин, відсутні висновки до 1, 3, 4 розділів. Висновки наприкінці 2 розділу є дуже стислими. Як відомо, у дисертації кожен розділ має завершуватися вагомими узагальненнями.

3. Не можна пройти мимо чисельних технічних огріхів. Так, дисертація неправильно пронумерована. Згідно з діючими правилами, титульна сторінка є першою, а не нульовою, зміст – другою, а не першою сторінками.

У дисертації нема посторінкових посилань, як це рекомендується.

У «Списку використаних джерел» бібліографічні описи рясніють помилками (див. с. 247-260).

В основній частині дисертації відсутні повні імена дійових осіб (політиків, журналістів, редакторів і т. д.). Особливо це важить, коли йдеться про однофамільців. Водночас на с. 56 мовиться начебто про одного і того ж редактора тижневика «Де правда» (виходив у Коломиї 1939 р.) під двома прізвищами: І. Юрійчук та Юрчишин. Причому без роз'яснень: чи це та сама особа, яке в неї справжнє ім'я та прізвище, а яке прибране.

На стор. 35 автор посилається на сторінку 1124 польськомовного видання (позиція у «Списку» під числом 417), в якому всіх сторінок 804.

Зустрічаємо три варіанти написання одного і того ж видання: «Альманах сонце землі», альманах «Сонце Землі», «Сонце землі» (с. 77, 96, 183).

4. Окремо торкнуся стилістики дисертанта і дотримання ним правил українського правопису. Чи не на кожній сторінці дисертації ріжуть очі повтори одних і тих же слів в одному і тому ж реченні. Інколи це призводить до словесної абракадабри, або ж переливання з пустого в порожнє. Для прикладу візьму речення зі стор. 37, підкресливши повтор і додавши випущений автором прийменник «на»: «Уряд Польщі проводив політику гальмування *промислового розвитку Галичини* на користь центральних воєводств, що несприятливо відбилось [на] *промислому розвитку Галичини*».

Нерідко автор дисертації довільно вживає історичну термінологію. Він переконаний, що слід говорити про «територію воєводства» (с. 4), хоча територія та кордони невід'ємна ознака держави, а воєводство, як адміністративна одиниця, має площу і межі. Незрозумілими є вислови «застаріла діаспорно-радянська історіографія» (с. 17), «кандидатському дослідженні» (с. 21), «загально галицького» і «загально-галицькою» (с. 21, 23), «жахлива інфляція» (яка саме? 0,1 чи 100 %?) (с. 37), «політика... стала більш впорядкованішою і бюрократичнішою» (с. 48), «соціалістична УСРП» (це й так впливає з аббревіатури) (с. 102), «фашистських вождів А. Гітлера, Б. Муссоліні» (Гітлер – нацистський лідер) (с. 116), «ультрамонтанські... публікації» і «з боку ультрамонтанів» (с. 136, 142), «українське суспільство... було... дещо навіть атеїстичним» (с. 147), «публікації йшли врозріз з думкою українського загалу краю» (як це вдалося встановити?) (с. 149), «національно свідомі часописи» (с. 150), «патріотично свідомої преси» і «національно свідомих журналістів» (с. 154), неаргументовані натяки на «все ті ж секретні поліцейні фонди» (с. 157), «часопис у своєму роялістському дусі» (йдеться про пропольську газету «Городенські Вісті», що не була монархічною) (с. 163) і т. д.

Неприйнятними є назви рубрик у «Списку використаних джерел»: «Неопубліковані архівні джерела і матеріали», «Матеріали періодичних джерел», «Законодавчі і нормативні акти», «Мемуари, спогади».

Перелік граматичних помилок є значним. Маю на увазі чисельні пропуски літер у словах чи неправильне написання слів (як-от: «преза» замість «преса» у підзаголовку на с. 208), довільно розставлені чи взагалі випущені розділові знаки, русизми тощо. Зазвичай на сторінці надibuємо до п'яти-семи пунктуаційних, орфографічних і мовленнєвих помилок. На це я звертав увагу дисертанта, коли був у складі експертної комісії спецради. На момент прийому дисертації до захисту прикрі огріхи треба було виправити.

5. Деколи автору дисертації властиве стереотипне і шаблонне мислення. Так, він наголошує на актуальності свого дослідження, використовуючи заявлений аргумент про те, що доступ до опрацьованих джерел «у радянські часи був суттєво обмежений, а подібна проблематика практично унеможливлена для дослідження» (с. 3), і що «тільки із здобуттям Україною незалежності активізувався процес дослідження історії розвитку української преси Галичини» (с. 15). Втім, почалося все це за кілька років до 1 грудня 1991 р. Саме ж здобуття незалежності відбулося завдяки відновленню величезних пластів історичної пам'яті. А між часом теперішнім і радянським уже ціла епоха – 20-ліття, зокрема й наукових звершень. Тому алогічно молодим ученим-історикам бідкатися на «радянські часи».

6. Слабким місцем у дисертації є обґрунтування методологічних засад. Цьому присвячено аж два речення загального плану (стор. 5). Не видно ні концептуальних і світоглядних позицій автора, ні того, де і як застосовані методи історичного дослідження.

Не роз'яснено і понятійно-категоріальний апарат кандидатської дисертації. Приміром, дисертант послуговується різними термінами «пресові видання», «пресодруки», «преса», «часописи», не пояснивши їхню сутність. Більше того, обтічний термін «часопис» для автора є зручним, аби у кожному конкретному випадку не дати відповіді по суті: маємо справу з газетою чи журналом. Надто це стосується «Додатків» (с. 180-214). Вони займають доволі місця – 34 сторінки. Але там не зазначено, яке з видань є газетою чи журналом, який їх обсяг, періодичність, тираж.

Так само нема конкретизації щодо практичного значення отриманих результатів (с. 6). Потрібно було вказати при розробці яких саме лекційних і спеціальних курсів доцільно використати дисертацію. Те ж стосується внеску в справу «розбудови незалежних друкованих ЗМІ в Україні». Доречно було навести для прикладу щось цілком реальне.

7. Бачимо похибки у підрахунках і порушену логіку викладу зібраного матеріалу. Зокрема, початок 4 розділу (с. 101-105) повною мірою стосується проблематики, піднятої у 2 розділі. Там йому місце.

Не вдалися авторові кліометричні вправи. Незрозуміло скільки всього періодичних видань, зокрема українських, побачило світ у схід-

ногалицьких воєводствах. Якщо самотужки додати цифри, наведені на с. 44, то виходить 753: у Львові – 603, Станиславівському воєводстві – 125, Тернопільському – 25. Згідно з даними Лідії Сніцарчук, українська преса Східної Галичини міжвоєнного періоду – 779 назв газет і журналів. Тобто розбіжності сягають 26 позицій.

Дисертант спочатку твердить, що із 125 українських видань Станиславівського воєводства 80 % були «національно-державницькими» (с. 101). Далі він двічі вказує точне число таких видань – 82 найменування (с. 106, 126). А це майже 66 %. Отже, похибка є відчутною: аж на 14 %.

8. Хоча історико-порівняльний метод дослідження у «Вступі» проанонсовано (стор. 5), проте складно відстежити, де він пригодився. Мимохідь і принагідно на с. 80 дисертант торкнувся питання насиченості газетно-журнального ринку Станиславівського воєводства. Він подав дані за 1937 р., коли у воєводстві продавалися 487 польських, 170 українських, 62 єврейських, 53 німецьких найменувань. На тому історико-порівняльні паралелі вичерпались. Мабуть, доведеться ще одну дисертацію писати, щоби нарешті отримати повноцінну картину про всю періодику Станиславівщини: польську, українську, єврейську, німецьку. Тому аж ніяк не можу схвалити моноетноцентричну зорієнтованість рецензованої дисертації. Також у ній нема відомостей, скільки ж видань з'являлося тут у попередній та наступний історичний періоди.

9. Вразливим є підхід Лещишина Р.С. до класифікації української періодики. Він поділяє її то чотири групи (як видно зі змісту): національно-державницька, релігійна, пропольська, комуністична, то на три: «націонал-державницькі (націонал-демократичні та націоналістичні), радянськостильські та угодовські» (с. 115). Тобто в дисертанта нема єдиної позиції навіть у рамках обраного ним політичного критерію.

Самі ж галицькі журналісти міжвоєнної пори ділили свої видання на дві групи: політичні й аполітичні. Перших було вдвічі менше. Але найоптимальнішою нині є класифікація Лідії Сніцарчук. Вона виокремила 9 тематичних груп: універсальні, громадсько-політичні, культурологічні, наукові, релігійно-виховні, господарсько-кооперативні, фахові, спеціалізовані (монотематичні), спортивні. Лещишину Р.С. варто було послухати авторитетну думку.

10. Як не прикро, Лещишин Р.С. не використав і не прокоментував найновіші здобутки на царині обраної проблематики. Зокрема, він опрацював спогади польського сенатора Івана Макуха «На народній службі» американського видання 1958 р. (с. 248), хоча цілком доступним є їх наукове перевидання, що побачило світ у Києві у 2001 р. Дисертанту невідома капітальна монографія Лідії Сніцарчук «Українська преса Галичини (1919-1939 рр.) і журналістикознавчий дискурс» (Львів, 2009. – 416 с.), захищена нею докторська дисертація. Див.: Сніцарчук Л. Українська преса Галичини (1919-1939): політико-правові умови функціонування, тенденції розвитку, організаційно-журналістська практи-

ка: автореф. дис. ... д-ра з соц. комунікацій / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – Київ, 2010. – 32 с. Нас не повинна відлякувати спеціальність (27.00.04 – теорія та історія журналістики) і науковий ступінь (доктор наук із соціальних комунікацій), бо дисертація Л. Сніцарчук є історичного профілю і виконана у Науково-дослідному центрі періодики Львівської національної наукової бібліотеки України ім. В. Стефаника. Серед основних завдань цього центру є написання багатотомного дослідження «Українська преса в Україні та світі XIX-XX ст.».

11. Викликає сумнів нижня хронологічна межа дисертації – квітень 1921 р. як «початок відновлення функціонування українських часописів на території Станиславівського воєводства після окупації його території польською владою» (с. 5). Дуже кострубато. По-перше, ця тоді найпівденніша польська адміністративна одиниця створена у грудні 1920 р. По-друге, історично обґрунтованим є відлік від червня 1919 р. – початку анексії Польщею окупованої Західно-Української Народної Республіки. Натомість без заперечень сприймається верхня межа: середина вересня 1939 р., коли зі вступом радянських військ було припинено діяльність усіх періодичних видань, які функціонували у краї до цього.

Наведені зауваження не впливають на позитивну оцінку дисертаційного дослідження, автореферату дисертації, опублікованих наукових робіт.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, їх достовірність дозволяють зробити висновок про те, що дисертація Лецишина Р.С. розв'язує важливу проблему. Суть її полягає у встановленні історичних закономірностей розвитку української періодики в умовах заблокованої національної культури в чужій державі, а також у можливості застосувати здобуті знання при підготовці тематичних історичних видань і під час навчального процесу у вищих навчальних закладах.

Дисертація є самостійною дослідницькою роботою, виконаною на достатньому теоретичному рівні, має практичне значення, відповідає вимогам Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника, а дисертант Лецишин Ростислав Сергійович заслуговує присвоєння наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України.

5 березня 2011 р.

**Відгук офіційного опонента
на дисертацію Кухарчук Ольги Степанівни
«Суспільно-політичні процеси в Закарпатті (1991–2010 рр.)»,
подану на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук
за спеціальністю 07.00.01 – історія України¹**

В Україні захищені десятки дисертацій, в яких досліджується діяльність державних органів (Верховної Ради, окремих підрозділів виконавчої влади), політичних партій, релігійних конфесій, інших учасників політичного процесу зазначеного періоду – 1991-2010 рр.

У той же час є мало дисертаційних робіт, де би осмислювався державотворчий досвід незалежної України через регіональну призму – національно-політичну, соціально-економічну, національно-культурну.

Отож дисертаційна робота Кухарчук О.С. присвячена темі, важливій у практичному сенсі. Проблема комплексного осмислення політичної історії Закарпатської області протягом двадцятиліття незалежності України ще не знайшла відображення у працях учених-істориків.

Практичний аспект актуальності теми дисертації Кухарчук О.С. полягає не лише в тому, що поточні темпи суспільного прогресу в сучасній Україні є надто сповільненими. Нині першому місці стоять невідкладні методологічні питання щодо сутності всіх оголошених, започаткованих і проведених реформ. Це особливо виразно проявляється у недооцінці державною владою місця і ролі регіонального чинника (національної ментальності, історичної традиції) у внутрішньополітичних перетвореннях.

У дисертаційному дослідженні Кухарчук О.С. поняття «суспільно-політичні процеси» позначає характер прояву громадянської та політичної позиції всіх мешканців регіону – українців і представників національних меншин (стор. 9 дисертації).

Аналіз рівня актуальності обраної дисертантом теми дослідження дозволяє зробити висновок про її важливість як для історичної науки, так і державотворчої практики.

У цілому ступінь обґрунтованості та достовірності наукових положень і висновків кандидатської дисертації Кухарчук О.С. є належним.

По-перше, у цій дисертації пошук нового знання йде від широкого емпіричного матеріалу. Цілком виправдано, що дисертантка істотну увагу присвятила збору й аналізу фактів про відповідні фрагменти історичної дійсності. Вона підвела під свою версію політичної історії Закарпаття (1991-2004) належне емпіричне підґрунтя.

По-друге, у дисертаційній роботі застосовані методи дослідження (історико-функціональний, історико-порівняльний, історико-системний),

¹ Кухарчук О. Суспільно-політичні процеси в Закарпатті (1991–2010 рр.): Дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Ужгород. нац. ун-т. – Ужгород, 2011. – 172 с. Захищена 15 квітня 2011 р.

котрі найбільш адекватно відповідають якісній специфіці предмета дисертації.

Слід підкреслити, що у розділі 2 дисертації (с. 41-53) формально присутній історико-політичний екскурс про результати і наслідки Української мирної революції (1989-1991) в Закарпатті. Цей екскурс мав допомогти авторці зрозуміти особливості генезису суспільно-політичних перетворень у наступний період (1991-2010), а також встановити внутрішню хронологію історичного процесу.

Положення дисертації є обґрунтованими і за логічними критеріями. Вони у цілому мають несуперечливий характер.

Власне, наукова новизна кандидатської дисертації Кухарчук О.С. полягає в постановці самого питання, у тому, що це перша спроба в історичній науці провести комплексне дослідження суспільно-політичного розвитку Закарпаття у 1991-2010 рр.

Найбільш істотними науковими результатами, крім наведених автором у дисертації (с. 10-11), слід вважати науковий аналіз джерел з історії Закарпаття в 1991-2010 рр. У науковий обіг уведено соціальні факти, котрі не використовувалися вченими або слабо ними досліджені. Два розділи дисертації – третій та четвертий – присвячені проблемам політичної самореалізації мешканців Закарпаття посередництвом об'єднань громадян – партій та громадських організацій, зокрема національних меншин.

Дисертаційна робота Кухарчук О.С складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, додатків, списку використаних джерел.

У вступі обґрунтовано актуальність теми дисертації, формулюється мета і завдання дослідження, наукова новизна, практична значимість дисертаційного дослідження.

У першому розділі «Суспільно-політичний розвиток Закарпатської області: історіографія та джерела» висвітлюється ступінь наукової розробки теми, її джерелознавче забезпечення. Звертається увага на те, що ключовим історичним джерелом виступила сукупність документів, які зберігаються у Відомчому архіві Закарпатської обласної державної адміністрації (використано 60 справ).

Другий розділ дисертації «Основні тенденції суспільно-політичного розвитку Закарпатської області» містить авторське бачення розв'язку поставлених завдань на основі проблемно-хронологічного принципу.

У третьому розділі «Політико-партійне життя в Закарпатській області» порушується широке коло питань, пов'язаних із діяльністю регіональних організацій політичних партій України від 1990 р. до травня 2010 р.

У четвертому розділі «Місце і роль національних меншин у суспільно-політичному житті Закарпаття» основний наголос зроблено на деяких політичних проектах національно-культурних товариств, зокрема щодо інспірованого зовні питання про автономію в межах угорського анклаву.

Висновки до дисертації відображають розуміння автором практичної функції історичної науки.

Здобувачка Кухарчук О.С. з дотриманням вимог, встановлених Вищою атестаційною комісією України, оприлюднила основні положення дисертації. Із теми кандидатської дисертації нею протягом п'яти років (2007-2011) надруковано 7 наукових праць, у тому числі 3 – у періодиці, що входить у «Перелік наукових фахових видань України», де можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів у галузі історичних наук. Це – «Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: історія», «Південний архів» (Херсонський державний педагогічний університет), «Історичний архів. Наукові студії» (Чорноморський державний університет ім. П. Могили, Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України).

Одночасно зміст кандидатської дисертації Кухарчук О.С. викликає ряд зауважень:

1. *Зобов'язально-формального характеру.* Йдеться про стилістику, розміщення тексту на сторінках, найменування розділів і підрозділів, дотримання структурних вимог.

На жаль, відсутні висновки наприкінці кожного розділу. Короткі підсумки в деяких підрозділах, зокрема 2.1 і 2.2, не впливають із тексту відповідного аспекту дослідження. Так, у підсумках до підрозділу 2.1 мовиться про політичне русинство, номенклатурний рух за економічну та політичну автономію, поновлення конфесійного рівноправ'я, екологічні загрози як важливі крайові проблеми початку 1990-х рр. Проте у самому підрозділі все це взагалі не розглядається.

Повсюдно бачимо, що текст дисертації дещо збільшено за рахунок занадто великих пробілів між кінцівками і назвами підрозділів, у ряді сторінок (як-от: 8, 10, 86, 224) налічуємо 26-27 рядків, хоча мінімально допустимо їх має бути 28 (згідно з рекомендованим міжрядковим інтервалом «у півтора»).

Не можемо погодитися з тавтологічними назвами розділів і підрозділів, які до того ж взаємно дублюються і перевантажені однотипними словами «суспільно-політичний», «розвиток», «життя». Фактично кожен із розділів і підрозділів потребує вдумливого редагування.

Стиль викладу дисертації інколи викликає здивування через беззмістовність низки речень або ж цілих абзаців. Для прикладу візьмемо другий абзац зі стор. 6 (в авторефераті – стор. 1). Він починається реченням, яке суперечить елементарним географічним знанням: «Закарпаття – це історичний регіон, який знаходиться на межі Північної, Східної та Західної Європи». Як відомо, Північна Європа від Закарпаття знаходиться за тисячі кілометрів, Західна – трохи ближче, менше тисячі кілометрів. Але в жодному разі у Закарпатті не сходяться зазначені межі, бо, з точки зору політичної географії, воно знаходиться у Східній (Центрально-Східній) Європі.

Тим не менше, деякі історики, зокрема Маріан Токар, зауважену фразу вже взяли на озброєння, вперто і завзято її популяризують.

Якщо уважно прочитати дисертацію, то чи не на кожній сторінці знайдеться стилістичний огріх, помилкове застосування правил українського правопису. До того ж, у дисертації нема посторінкових посилань, як це нині рекомендується.

2. *Щодо хронологічних рамок.* У дисертації вони обумовлені серпнем 1991 р. та лютим 2010 р., тобто прийняттям Верховною Радою акту проголошення незалежності України та останніми президентськими виборами.

На мій погляд, верхню межу варто було пов'язати з місцевими виборами (жовтень 2010 р.), що зафіксували якісно нову політичну ситуацію в краї. Проте насправді системний виклад подій у дисертації чомусь доведено здебільше до 2007 р. Найближчі події, що розглядаються, датовані травнем 2010 р., а найбільш ранні – 1990 р. Це видно на прикладі трьох розділів основної частини – другого, третього, четвертого. Отже, хронологічні рамки дисертації недостатньо вмотивовані та не виконують свою функцію.

3. *Щодо безкомпромісності у відстоюванні авторства.* Над дисертацією Кухарчук О.С. працювала декілька років, принаймні з часу її першої публікації за темою дисертації вже минуло чотири роки. Дисертантка апробувала її перед колегами з кафедри політології Ужгородського національного університету. На жаль, деякі з них скористалися часовою паузою між попереднім обговоренням, доопрацюванням і захистом дисертації, щоби порушити наукову етику. Адже вони щедро й оперативно використали результати цього дослідження, забуваючи у своїх публікаціях зазначити пріоритети авторства Кухарчук О.С. і, зрештою, робити відповідні посилання.

Отож окремі фрагменти тексту дисертації Кухарчук О.С. збігаються з тим, що встигли на випередження, трохи раніше оприлюднити Михайло Басараб і Маріан Токар (див.: Басараб М., Токар М. Громадські організації Закарпаття в боротьбі за державність України. – Ужгород: Карпати, 2009. – 336 с.). Для прикладу можна порівняти стор. 14, 26-35, 45, 50-51, 53 дисертації О. Кухарчук і стор. 33, 19-30, 80-89, 109-110, 271-272 зазначеної праці М. Басараба і М. Токара.

Той же Маріан Токар так само поступив у співавторстві з Юрієм Остапцем (див.: Остапець Ю., Токар М. Закарпаття через призму політичних виборів. – Ужгород: Карпати, 2009. – 408 с.). Наочно в цьому можна переконатися, порівнявши стор. 21-23, 37-40 дисертації О. Кухарчук і стор. 58-60, 60-63 вказаної праці Ю. Остапця і М. Токара.

Потім одноосібно Ю. Остапець запозичив у дисертантки О. Кухарчук чимало тексту. Варто порівняти с. 54-87, 88-113 дисертації О. Кухарчук і підрозділи «Суспільно-політичні процеси на Закарпатті» (с. 430-447) і «Політичні об'єднання в Закарпатті» (с. 514-524) авторства Ю. Остапця у колективному українсько-угорському виданні «Закарпаття 1919-2009 років: історія, політика, культура» (Ужгород, 2010). У тому ж ви-

данні також результатами дисертаційного дослідження Кухарчук О.С. (с. 134-151) значного мірою скористався М. Зан, авторству котрого належить підрозділ «Етнічні процеси на Закарпатті» (с. 504-513).

З моєї точки зору, дисертантка повинна давати таким неетичним учинкам гідну полемічну відсіч. Тільки так можна оздоровити наукову спільноту і тримати її в належному тонусі. Інших рецептів подолання подібної графоманії нема.

4. *Щодо якості, новизни і доцільності окремих структурних підрозділів.* Раніше у спеціалізованій вченій раді Д 61.051.04 Ужгородського національного університету були захищені дві дисертації на здобуття наукових ступенів кандидата історичних наук зі спеціальності 07.00.01 – історія України: М. Басараба «Роль громадських організацій Закарпаття в державотворчих процесах наприкінці 80-х – на початку 90-х рр. ХХ ст.» (Ужгород, 2007. – 198 с.) і В. Піпаша «Громадсько-політична діяльність Народного Руху України наприкінці 1980-х – на початку 1990-х рр.: закарпатський регіональний аспект» (Ужгород, 2009. – 186 с.).

Обидва дисертанти зосередили свою увагу на подіях 1989-1991 рр. у Закарпатті. Тому мені не вдалося виявити, яке нове історико-фактографічне чи історико-теоретичне знання дає підрозділ 2.1 «Суспільно-політичний розвиток краю в умовах боротьби за незалежність України», що в дисертації О. Кухарчук займає певний обсяг – 13 сторінок.

Те саме зауваження стосується і «Додатків» (с. 173-202). У такому вигляді без них узагалі можна було б обійтися. Обсяг і зміст дисертації при цьому б не постраждав.

Водночас у «Висновках» відсутні практичні рекомендації, наприклад, органам державної влади, та не зазначені перспективи подальших досліджень за проблематикою дисертації. Також «Висновки» написані не на основі інтегрованого підходу до узагальнюючого осмислення результатів дисертаційного дослідження, а є своєрідною мозаїкою з окремих суджень, нерідко дуже дискусійних і не зовсім переконливих. Причому лиш одне з них приведено в авторефераті дисертації (с. 19). Таким чином автореферат не дає уявлення про обсяг і глибину висновків до дисертації, що містяться на 9 сторінках.

5. *Щодо дотримання норм наукової сумлінності.* У дисертації трапляються некоректні, нерідко хаотичні посилання на використані джерела. Приміром, на стор. 47 дисертантка посилається на позицію 103 з «Списку використаних джерел», тобто на стор. 2 статистичного збірника «Народне господарство Закарпатської області в 1992 році» (Ужгород, 1993). При цьому йдеться про вибори в обласну раду в березні 1990 р., а не про економічні показники області у 1992 р.

Відразу ж у наступному реченні мовиться про перемогу на одному з виборчих округів Ужгорода доцента університету Михайла Тиводара, проте посилання «417, с. 29» відправляє нас до газетної статті Павла Чучки, розміщеної у тижневику «Європа-Центр» 21 квітня 2002 р. Обсяг

цієї газети не виходив за межі 16 сторінок. Ця стаття взагалі-то присвячена виборчій кампанії не 1990 р., а 2002-го.

У «Списку використаних джерел» (стор. 203-250) у ряді бібліографічних описів зустрічаються помилки різного характеру. Зокрема, не вказано дату появи на світ низки публікацій (див. позиції 226, 230, 294, 306, 324, 340, 385, 397-399, 411, 418-421). Ряд опублікованих документів (позиції 226, 227, 318, 351, 362, 369, 385, 412) розміщені не у своєму підрозділі. До підрозділу «Монографії, посібники і статті» незрозуміло чому віднесені мемуарні публікації (позиції 247, 297, 348, 396). Їх потрібно було згрупувати окремо, чого не зроблено дисертанткою.

Та найбільше вразила мене, офіційного опонента, позиція 307, де наведено якусь публікацію на одному з інтернет-порталів як начебто мою статтю під назвою «Туй живуть русини» (без зазначення дати її оприлюднення). Однак мушу запевнити, що такої статті у моєму творчому доробку ніколи не було і не буде. Подібні промахи є вельми кричущими і здатні викликати пересторогу до всієї дисертації.

Хоча вказані зауваження є доволі прикрими констатаціями, проте не впливають деструктивним чином на позитивну оцінку дисертації, її наукову і практичну цінність.

Дисертація є самостійною дослідницькою роботою, виконаною на достатньому теоретичному рівні, має практичне значення, відповідає вимогам Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника, а дисертант Кухарчук Ольга Степанівна заслуговує присвоєння наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України.

5 квітня 2011 р.

**Відгук офіційного опонента
на дисертацію Чури Василя Івановича «Розпад радянського ладу
в західних областях УРСР на зламі 80-90-х років ХХ сторіччя»,
подану на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук
за спеціальністю 07.00.01 – історія України¹**

На основі ретельного вивчення наукового доробку Чури В.І. – рукопису докторської дисертації (загалом 517 с.), автореферату (32 с.), 40 праць за темою дисертації – можна твердити про таке.

Не викликає сумнівів актуальність теми докторської дисертації, обраної здобувачем Чурою В.І. Мова йде не тільки про заповнення прогалини «щодо осмислення передумов і процесу руйнації радянського ла-

¹ Чура В. Розпад радянського ладу в західних областях УРСР на зламі 80-90-х років ХХ сторіччя: Дис. ... д-ра іст. наук: 07.00.01 / Ін-т українозн. ім. І. Крип'якевича НАН України. – Львів, 2014. – 517 с. Захищена 1 липня 2014 р.

ду в західних областях УРСР... напередодні чвертьвікового ювілею відновлення державної самостійності України» (с. 16 дисертації). У сучасній історіографії деструктивні в цілому трансформації тоталітарного режиму в Україні 1985-1991 рр. на регіональному і макрорегіональному рівнях, починаючи з «антиалкогольної кампанії», ще не стали предметом комплексних дисертаційних досліджень. Водночас непослідовність і незавершеність антитоталітарної Мирної революції в Україні 1989-1991 рр. належить до об'єктивних передумов як Помаранчевої революції листопада-грудня 2004 р., так і Революції гідності листопада 2013 – лютого 2014 рр. Причинно-наслідкові зв'язки очевидні. Не розв'язавши «історичного вузла» щодо занепаду, агонії, поразки тоталітарного ладу, неможливо створити повноцінну наукову картину історичних процесів у наступний період.

Сформульовані у докторській дисертації Чури В.І. наукові положення та висновки загалом є обґрунтованими і достовірними. Згідно з його концепцією, розпад радянського ладу в західних областях УРСР тривав чотири періоди, а фактично – протягом чотирьох років. Визначальними були потужні загальнодержавні імпульси, що зачепили фундамент і конструкцію СРСР. У 1988 р. – XIX Всесоюзна партійна конференція КПРС, у 1989-му – вибори до Верховної Ради СРСР, у 1990-му – місцеві вибори і вибори до Верховної Ради УРСР, у 1991-му – спроба державного перевороту в СРСР і заборона КПРС. На це накладася загальнонореспубліканська і регіональна специфіка, що засвідчили резонансні події того часу.

Йдеться про загальне та особливе в економічних, соціальних, політичних перетвореннях у макрореґіоні – у семи західних областях Української РСР, або на 15 % її території (близько 91 тис. кв. км), де проживала майже п'ята частина її населення (9,8 млн. осіб) і було зосереджено чверть її економічного потенціалу. Ці сім областей, утворених під час першої та другої радянської західноукраїнських земель, функціонували і досі діють у чотирьох давніх історичних регіонах – Буковині (Чернівецька область), Волині (Волинська, Рівненська), Галичині (Івано-Франківська, Львівська, Тернопільська), Закарпатті (Закарпатська область).

На історико-реконструктивному рівні увага концентрується на поступовій ліквідації партійно-державного унітаризму (зрощення апаратів КПРС і держави) як основи тоталітарного режиму. На демонтаж тоталітаризму суспільство відреагувало схвально. Веломовною у західних областях Радянської України є стрімко зростаюча динаміка виходу з КПРС: у 1988 р. – 157 осіб, у 1989 р. – 1077, у 1990 р. – 70818, у 1991 р. – 87689 осіб. Автор дисертації цілком логічно підсумував: «У 1991 р. фіаско комуністичного режиму у західних областях України було закономірним продовженням природної руйнації автократичного проросійського ладу серед етнічно монолітного українського населення краю, у ментальності якого домінували державницькі прагнення» (с. 21 автореферату).

Наукова новизна дисертації Чури В.І., по-перше, полягає у сумлінній багатолітній розробці маловідомих пластів неопублікованих документів. Загалом опрацьовано 388 справ 30 фондів, які зберігаються у 10 архівних установах: одній загальнодержавній, семи обласних, двох відомчих. Зокрема, у Центральному державному архіві громадських об'єднань України, м. Київ, опрацьовано 6 справ одного фонду, в Державному архіві Волинської області – 35 справ 4-х фондів, Івано-Франківської – 64 справи 4-х фондів, Закарпатської – 50 справ 3-х фондів, Львівської – 74 справи 5-х фондів, Рівненської – 44 справи одного фонду, Тернопільської – 42 справи 4-х фондів, Чернівецької – 69 справ 6-х фондів. Також по дві справи вивчено в архівних відділах Львівського і Тернопільського обласних управлінь статистики.

По-друге, у дисертації відображені маловідомі аспекти суспільного розвитку західних українців другої половини 1980-х рр.: вияви політичної активності, соціально-політичні та фінансово-економічні проблеми – матеріальне становище різних соціальних верств, заробітна плата номенклатури тощо. Примітний є розділ 3 (с. 59-115), де розглянуто події двох етапних років – 1988-го (підрозділ 4.1) і 1989-го (підрозділ 4.2). Важливою є фактографічна фіксація регіональної специфіки явища «мітингової демократії». Початок національно-демократичним акціям на вулицях Львова поклало зібрання 200-300 осіб у парку ім. І. Франка 21 липня 1988 р., де присутні слухали опозиційну промову Богдана Гориня (с. 151). Перше зіткнення демонстрантів із міліцією відбулося 1 жовтня 1989 р. у центрі Львова – на вулицях Миру, Коперника, Жовтневій. Тоді під час святкування Дня міста демонстранти зірвали 70 прапорів УРСР і СРСР. Тілесні ушкодження отримали 44 демонстранти і 34 співробітники силових структур (с. 208-209).

Здобувач Чура В.І. основні положення своєї докторської дисертації всебічно й повно виклав у 40 опублікованих працях: двох монографіях і 38 статтях у фахових наукових виданнях. Вони побачили світ протягом семи років (2008-2014). Крім того, впродовж п'яти років (2010-2014) матеріали дисертації апробовано у виступах на 9 наукових конференціях і симпозиумах, переважно міжнародних. Зокрема – на симпозиумі українців у м. Оломоуц, Чехія, 2014 р. Бачимо тривалу працю над дисертаційним дослідженням.

Відзначимо, що з отриманих результатів у кандидатській дисертації (див.: Чура В. Участь робітників Львова у національно-демократичному русі середини 80-х – початку 90-х рр. ХХ ст.: автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 /Львів. нац. ун-т ім. І.Франка. – Львів, 2008. – 16 с.), здобувач використав у докторській декілька положень. Вони ввійшли в оглядову частину (історіографічний підрозділ), що є звичною практикою і дозволено нормативними документами України з атестації наукових кадрів.

Водночас уважне ознайомлення з авторефератом і рукописом докторської дисертації Чури В.І. спонукає висловити низку **зауважень**:

1. *Щодо структури.* Дисертація складається з п'ятих розділів і вісьмох підрозділів, які за обсягом істотно відрізняються один від одного. Кожен розділ, за винятком другого, має по два підрозділи. У першому розділі – 21 сторінка, у другому – 17, у третьому – 57, у четвертому – 111, у п'ятому – 147 сторінок. Між найменшим і найбільшим за обсягом розділами співвідношення складає приблизно 1:9. Сукупний обсяг перших трьох розділів – 95 сторінок, що значно менше обсягу наступного розділу – четвертого. Промовистим також є співвідношення 1:10 між найменшим підрозділом («1.1. Історіографія проблеми», 8 с.) і найбільшим («5.1. Дезінтеграція компартійного середовища», 83 с.). З нашої точки зору, авторський текст дисертації мусить бути структурно збалансованим, пропорційним, тобто розділи повинні вийти приблизно рівновеликими. Те ж стосується кількості та обсягу підрозділів. Невиправдана наявність лише двох підрозділів у значних за обсягом розділах та їх відсутність (розділ 2). Такі підрозділи є малочитабельні, у них згромаджені різні аспекти, що заслуговують осібно аналітичного викладу й оформлення.

2. *Щодо назви дисертації, розділів, підрозділів.* Вони повинні відображати проблематику, хронологічні та локальні (територіальні, географічні) межі. У назві дисертації наявні всі три компоненти: проблема (розпад радянського ладу), локальні межі (західні області УРСР), хронологічні рамки (на зламі 80-90-х років ХХ сторіччя). Проте часові параметри «на зламі» є художньо-публіцистичними, а не науковими. До того ж, є надто умовними. У дисертації ведеться мова, образно кажучи, про «горбачовську семирічку» – 1985-1991 рр. Такі хронологічні рамки заявлені у вступі (с. 18), їх належало зафіксувати і в назві дисертації. Бо «злам» двох десятиліть виходить дуже розмитим, затягнутим, нееквівалентним – шість років одного десятиліття (1985-1990) та один рік наступного (1991). На жаль, у назві третього розділу («Соціально-економічне становище західних областей УРСР») відсутні хронологічні рамки, у четвертому («Розгортання демократизації компартійного середовища») і п'ятому («Компартійні органи в умовах опозиції») – ще й локальні. Те саме стосується назв підрозділів.

3. *Щодо мінімальної кількості та обсягу публікацій, що розкривають основний зміст дисертації.* Як відомо, їх визначає Міністерство освіти і науки України. Це передбачено пунктом 12 чинного «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України. Чинним наказом Міністерства «Про опублікування результатів дисертацій на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук», зокрема у п. 2.1 встановлено, що за темою дисертації на здобуття ступеня доктора наук необхідна наявність не менше 20 публікацій у фахових виданнях України та інших держав. Із них має бути не менше 4-х публікацій у наукових періодичних виданнях інших держав з наприя-

му, з якого підготовлено дисертацію. До них прирівнюються публікації у виданнях України, які включені до міжнародних наукометричних баз. З автореферату дисертації (с. 25-29) випливає, що здобувач Чура В.І. оприлюднив у фахових виданнях України та інших держав 38 публікацій, у т. ч. лише 2 (замість мінімальних 4-х) – у наукових періодичних виданнях інших держав (наразі – Росії). Його публікацій у виданнях України, що включені до міжнародних наукометричних баз, не бачимо.

4. *Щодо фактичних, статистичних, мовно-стилістичних, технічних помилок.* Хоч їх порівняно небагато, але помітити нескладно. На с. 4 автореферату зазначено, що за темою дисертації опубліковано 43 наукові праці, проте у «Списку опублікованих праць за темою дисертації» (с. 25-29 автореферату) – їх 40. У «Списку використаних джерел» рукопису дисертації не зазначено взагалі кількості аркушів у наведених архівних справах (с. 382-440).

Зустрічаються невдалі висловлювання, приміром, «в цеківських партійних постановах» (с. 118 дисертації) замість «постанов ЦК КПРС» (чи КПУ), або описки «42 тис. 120 областей» (с. 119) замість «42 тис. 120 комуністів». Кидаються у вічі тавтології, як-от: «Ключова причина *наростання державотворчих потягів* жителів західноукраїнського регіону у 1990 р. – це *прагнення до відновлення державної самостійності* України» (с. 308).

Нерідко при висвітленні однієї події одна і та ж особа фігурує під різними прізвищами та обіймає різні посади. Наприклад, коли йдеться про Закарпатський обком КПУ, то Іван Артьомов одночасно діє як «завідувач ідеологічним відділом І. Артьомов» і як «секретар обкому І. Артемов» (с. 188, 191), а завідувач організаційним відділом Михайло Черепаня виступає і як М. Череваня (с. 203, 204). Прізвище головного редактора газети «Карпатський край», що почала виходити 1991 р. в Ужгороді, зовсім не «І. Длугош» (с. 333), а Іван Долгош. Це відомий письменник.

Є певна плутанина в подачі цифрового матеріалу. В одній частині дисертації повідомляється, що у 1990 р. у Львівській області вийшли з КПРС **38232** особи (с. 230), в іншій – **32945** (с. 307). Те ж стосується наведених цифр щодо решти західноукраїнських областей. Подібні прикрі розбіжності часто трапляються. Так, дисертант мовить про те, що у 1991 р. у західних областях УРСР із КПРС вийшли **87689** осіб, що «на 86720 осіб більше, ніж роком раніше» (це на с. 372, а на стор. 381 вже покинули партії **87089** членів, або на шість сотень менше). Але ж роком раніше – у 1990-му – покинули КПРС – тільки 70818 осіб (с. 230, 380). Маємо більше на 16871 особу, а не 86720.

5. *У дисертації кожен підрозділ повинен закінчуватися короткими узагальненнями, а кожен розділ – стислими підсумками.* Разом ці узагальнення і підсумки складають основу розгорнутих прикінцевих висновків дисертації. Однак узагальнення відсутні у двох підрозділах (1.1,

3.2), а підсумки – у трьох із п'яти наявних розділів: у першому, третьому і п'ятому.

6. *Щодо змісту окремих структурних компонентів дисертації.* У підрозділі 1.1 «Історіографія проблеми» (с. 21-28) доволі місця відведено другорядним і дотичним працям. Вони, наприклад, виокремлені як «Іноземні публікації» (с. 467 дисертації, стор. 7-8 автореферату). Загалом це 13 монографій, що побачили світ у 1960-1970-х рр. Але ж вони не мають прямого стосунку до вивчення істориками подій від 1985 р. ні у загальносоюзному, ні в регіональному контекстах. Як методологічні дороговкази, зауважені праці не заявлені. Іншими словами, вони є просто зайвими бібліографічними одиницями. Натомість автор дисертації випустив важливі дослідження, що потребували історіографічної оцінки. Їх чимало, назвемо хоча б такі:

Басараб М., Токар М. Громадські організації Закарпаття в боротьбі за державність України (кінець 80-х – початок 90-х рр. ХХ ст.). – Ужгород, 2009. – 336 с.;

Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура / Ч. Фединець та ін. – Ужгород: Ліра, 2010. – 716 с.;

Литвин В. Політична арена України: Дійові особи та виконавці. – Київ, 1994. – 495 с.;

Нариси історії Закарпаття. – Т. III (1946-1991) / Кер. авт. кол. М. Болдижар. – Ужгород, 2003. – 646 с.;

Піпаш В. Громадсько-політична діяльність Народного руху України наприкінці 1980-х – на початку 1990 рр.: закарпатський регіональний аспект: автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Ужгород. нац. ун-т. – Ужгород, 2009. – 20 с.;

Політична історія України. ХХ століття: У 6 т. – Т. 6: Від тоталітаризму до демократії (1945-2002) / О. Майборода та ін. – Київ, 2003. – 694 с.;

Україна: політична історія. ХХ – початок ХХІ століття / В. Баран та ін. – Київ, 2007. – 1028 с.

7. *Деякі частини дисертації занадто інформативно перевантажені, нагадують статистично-довідкові видання, бо надміру приводяться різноманітні цифри.* Особливо це помітно у розділі 3 «Соціально-економічне становище західних областей УРСР» (с. 59-115), де умовно виділено два етапи: 1985-1989 рр. (підрозділ 3.1 «Спроба реформування економіки») та 1990-1991 рр. (підрозділ 3.2 «Наслідки соціально-економічних реформ»). Варто було опустити другорядну статистику, а більше місця відвести для власної інтерпретації, аналітичного осмислення зібраних відомостей принципової ваги.

8. *Не погоджуємося з твердженнями дисертанта, що у 1988-1989 рр. «Львівщина демократизуюче впливала на увесь західноукраїнський регіон», а «найбільш загальмованими процеси демократизації були у Чернівецькій та Закарпатській областях» (с. 225, 226).* Це суперечить фактам, наведеним у дисертації. Адже тоді найбільшу незгоду з

монополюю правлячою політичною силою виявили саме у Чернівецькій області. У Закарпатті найпоширенішою формою антитоталітарного протесту був масовий рух за відновлення й легалізацію Української греко-католицької церкви, що у 1989 р. зафіксований у 87 селах. У відповідь місцеві органи Міністерства внутрішніх справ і Комітету державної безпеки СРСР попередили (профілакували) 900 віруючих, 300 громадян оштрафували, до кримінальної відповідальності притягли 3-х осіб (с. 223). У 1988 р. в західних областях УРСР 157 осіб припинили членство в КПРС: найбільше у Чернівецькій – 52, найменше у Закарпатській – 0. Проте до Чехословаччини та Угорщини емігрував 21 закарпатський комуніст, а спробували нелегально назавжди покинути СРСР 70 громадян – етнічних угорців, чехів, румунів. У 1989 р. у цих семи областях із КПРС вишло 1077 осіб. І далі лідирувала Чернівецька область (310 осіб).

Отож флагманом демократизації у 1988-1989 рр. Львівщина, як досі вченим видається, не була. Насправді Львівська область перебрала лідерство у 1990 р., коли КПРС тут покинуло найбільше, ніж будь-де – 33 тис. осіб.

9. Також не погоджуємося з висновком дисертанта про те, що комуністичні обласні організації в західних регіонах України «не мали місцевого суспільно-політичного коріння і втримувалися за рахунок жорсткої внутрішньопартійної централізації та підтримки силових структур» (с. 378 дисертації, с. 18 автореферату). Автор дисертації спирається на дані, що станом на 1985 р. налічувалося майже 423 тис. комуністів, або 4,3 % мешканців семи західних областей УРСР. Однак незначний відсоток «опартійненого» чи «партизованого» населення не може служити аргументом, адже однаково характеризує як тоталітарну добу, так і сьогодення. Суспільна значимість кожної політичної партії визначається не числом виданих партійних квитків, а відсотком голосів виборців, отриманих на парламентських і місцевих виборах.

Дисертант міг принагідно зауважити, що вказаний макрорегіональний показник (4,3 %) є дещо нижчим від всеукраїнського (6,5 % станом на 1989 р.). Втім, про це не йдеться, хоча впливає з додатку А.2 «Кількість членів КПУ у ХХ ст.» (с. 477). Крім того, у дисертації зазначено, що реальний занепад комуністичних організацій в західних областях УРСР розпочався з 1990 р. За п'ять років – з 1985 до 1989 рр. – чисельність комуністів в Радянській Україні зросла з 3040338 до 3395021, або майже на 355 тис. осіб. А протягом одного 1990 р. число їх зменшилося на 420 тис. осіб, зокрема у західних областях – на 71 тис. осіб, або це 17 % від тих, хто в УРСР вийшов із КПРС. Знову ж таки, нема в тому нічого виняткового, все у руслі всеукраїнської тенденції. Нагадаємо, що у західних областях проживало майже 20 % населення УРСР. Ще 1989 р. тут вступили в КПРС 34066 осіб, а вийшло тільки 1077 осіб.

Якщо комуністичні організації західних областей «не мали місцевого суспільно-політичного коріння», то як прояснити той факт, що у

Львівській області у 1991 р. вийшли з КПРС менше 20 % (с. 511)? Інші залишилися, серед них частка «місцевих» була значною.

10. Дисертацію фактично присвячено не розпаду радянського ладу в західних областях України в цілому, а тільки занепаду партійної структури, номенклатури, політичного впливу КПРС та її обласних організацій. Коли мовлять про радянський лад, то до уваги беруть не лише КПРС як «керівну і спрямовуючу силу радянського суспільства» (стаття 6 Конституції СРСР і УРСР), але й ради народних депутатів як «політичну основу Української РСР» (ст. 2 Конституції УРСР) та основу економічної системи – «соціалістичну власність на засоби виробництва у формі державної (загальнонародної) і колгоспно-кооперативної власності» (ст. 10). Отже, потрібно було рівномірно простежити зміни всіх ключових компонентів економічної та політичної систем радянського суспільства (ладу) в межах обраного макрорегіону.

Висловлені зауваження, втім, не применшують позитивного враження від дисертації. Вважаємо, що Чура Василь Іванович заслуговує присвоєння наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України. Його докторська дисертація в цілому відповідає вимогам «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України. Ця дисертація, подана до захисту у вигляді рукопису, є кваліфікованою працею. Вона виконана особисто здобувачем, містить обґрунтовані результати і положення, розв'язує важливу проблему, характеризується єдністю змісту, свідчить про значний особистий внесок здобувача в історичну науку.

11 червня 2014 р.

* * *

Скиба І. І.
(Ужгород)

Kárpáti Ukrajna: Vereckétől Husztig. Egy konfliktustörténet nemzeti olvasatai / Szerkesztette: Fedinec Csilla. – Pozsony: Kalligram Kiadó, 2014. – 368 o.
[Карпатська Україна: Від Верецького перевалу до Хуста. Національне прочитання історії одного конфлікту / Упорядник Чілла Фединець. – Братислава: Колліграм, 2014. – 368 с.]

**АКТУАЛЬНА КНИГА ПРО
КАРПАТСЬКУ УКРАЇНУ**

Як відомо, історія Карпатської України обросла густою бородою з різножанрових публікацій, наукових праць, місцями дилетантських і псевдоавторських. Бракує фахових праць, тому відрядно, що наприкінці цього року в угорському видавництві «Kalli-

gram», що діє в Братиславі, побачила світ книга «Карпатська Україна: Від Верецького перевалу до Хуста. Національне прочитання історії одного конфлікту». Її упорядник – Чілла Фединець, науковий співробітник Інституту етнонаціональних досліджень Угорської академії наук.

У новій книзі представлені 19 вчених восьми країн, зокрема і Роман Офіцинський, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії України УжНУ. У розділі «Ідентичність і політика» вміщено його нарис «Український початок Другої світової війни: сучасні національно-патріотичні спроби інтерпретації історії Карпатської України». Автор висвітлив окупацію та анексію Карпатської України в березні-липні 1939 р. через призму історико-правових термінів, належно розставив акценти і навів переконливі аргументи¹.

Окупацією називають тимчасове зайняття збройними силами держави чужої території. Само по собі це не тягне зміну її юридичного статусу. Протягом чотирьох місяців (15 березня – 17 липня 1939 р.) Карпатська Україна перебувала в режимі військової окупації Королівством Угорщина. Окупованою територією управляла Військова адміністрація Підкарпаття.

Окупацію відрізняють від анексії – насильного акта приєднання державою чужої території. Анексія – один із видів агресії. Найсвіжішим прикладом анексії у всесвітній історії на момент існування Карпатської України стали події 13 березня 1938 р., коли Німеччина приєднала Австрію. Цей аншлюс увінчали плебісцитом 10 квітня 1938 р.

Угорщина провела анексію Карпатської України, яку не визнали творці післявоєнної карти світу. Правовою основою для переходу від військового до цивільного управління став закон «Про з'єднання Підкарпатурської території з Угорською державою» від 22 червня 1939 р.

Агресія – незаконне застосування сили проти держави чи народу. Пряма агресія – вторгнення збройних сил, окупація, анексія. Опосередкована агресія – засилка озброєних найманців. Термін «агресія» є спільною парасолькою для сутнісного позначення певного історичного часу в конкретному регіоні. Він включає в себе як тимчасове зайняття чужої території (окупацію), так і насильну зміну її статусу (анексію).

Бачимо, наскільки актуальною є книга «Kárpáti Ukrajna». Вона дозволяє провести цілком коректну проекцію у сучасність. Передусім ідеться про два українські регіони – Крим і Донбас, які потерпають нині від російської агресії.

¹ Oficinskij R. A második világháború ukrán kiindulópontja: Kárpáti Ukrajna történetének jelenkori nemzeti-hazafias interpretációs kísérletei // Kárpáti Ukrajna: Vereckétől Husztig. Egy konfliktustörténet nemzeti olvasatai / Szerk. Fedinec Cs. – Pozsony: Kalligram Kiadó, 2014. – O. 285-294.

ЛІТОПИСНІ СТОРІНКИ

Попович Т. Ю.
(Ужгород)

**Хроніка
кафедри історії України
Ужгородського національного університету
за 2014 рік**

Січень

26 січня завідувач кафедри історії України Р. Офіцинський провів відкриту екскурсію на тему «Ужгород український».

28 січня на базі Закарпатського інституту післядипломної педагогічної освіти в Ужгороді пройшов обласний етап Всеукраїнської учнівської олімпіади з історії. Голова журі – професор Р. Офіцинський.

Лютий

8 лютого за участі викладачів кафедри історії України і владики Феодора, архієпископа Ужгородського і Мукачівського, в Археологічному музеї ім. Е. Балагурі проведено міжнародну наукову конференцію «Релігійно-політичні трансформації в Центрально-Східній Європі у першій половині ХХ ст.».

27 лютого відбулася щорічна наукова конференція професорсько-викладацького складу УжНУ. Виступи на секції «Історія України» подаються в другому випуску щорічника «Тисячоліття – Millennia».

Березень

7 березня з нагоди 200-річчя Тараса Шевченка на історичному факультеті відбулися «Шевченківські читання». Взяли участь члени кафедри – доцент В. Фенич, професори В. Задорожний, С. Федака.

14 березня на історичному факультеті проведено круглий стіл «Історія України в сучасних наукових дискусіях (до 75-річчя Карпатської України)». Доповіді виголосили професор С. Федака, доцент В. Фенич.

16 березня аспірант кафедри Ю. Славік провів відкриту екскурсію «Ужгород і Карпатська Україна».

20 березня доценти Ю. Данилець, В. Кічера виступили перед студентами Свалявського технічного коледжу з доповідями про історію Карпатської України 1938-1939 рр.

27 березня завідувач кафедри Р. Офіцинський, доцент Ю. Данилець провели творчу зустріч із студентами Мукачівського аграрного коледжу.

28 березня на спеціалізованій вченій раді при УжНУ під головуванням професора Р. Офіцинського відбувся захист кандидатської дисертації В. Мойжеса «Історія керамічного виробництва Верхнього Потисся (XII ст. до н. е. – IV ст. н. е.)». Із вересня 2014 р. В. Мойжес працює доцентом кафедри історії України.

Квітень

17 квітня з ініціативи доцента В. Гуцула проведено науковий семінар «Имея ненасытную утробу лихоимния: литовсько-московські війни кінця XV – першої третини XVI ст.». Місце проведення – Археологічний музей ім. Е. Балагурі.

27 квітня відзначив 75-ліття професор В. Задорожний, завідувач кафедри історії України у 1990-2000 рр.

Травень

9 травня пройшло факультетське свято – День Геродота. На концерті у клубі «Фантом» оригінальні номери показали доценти П. Леньо, В. Кічера.

28 травня завершилася викладацька спартакіада УжНУ. Викладачі кафедри історії України, що виступали за історичний факультет, посіли 4-те місце.

Червень

3 червня професору С. Федаці присуджено обласну премію у галузі журналістики ім. М. Бабидорича.

8 червня аспірант Ю. Славік провів відкриту екскурсію «Ужгород середньовічний».

26 червня професор С. Федака презентував посібник «Історія України з найдавніших часів до 1648 р.».

29 червня владика Марк, архієпископ Хустський та Виноградівський, нагородив пам'ятною медаллю «100-річчя Мараморош-Сиготського процесу 1914-2014 рр.» доцента Ю. Данильця.

30 червня кафедра історії України провела літнє виїзне засідання біля с. Оріховиця Ужгородського району, де підвели підсумки навчального року.

Липень

1 липня професор Р. Офіцинський виступив науковим опонентом докторської дисертації на спеціалізованій вченій раді при Інституті українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, м. Львів.

25 липня побачив світ перший випуск кафедрального щорічника «Тисячоліття – Millennia».

Серпень

10 серпня завідувач кафедри Р. Офіцинський провів відкриту екскурсію «Ужгород у Першу світову війну».

12 серпня професор С. Федака презентував історико-географічний довідник «Населені пункти і райони Закарпаття».

17 серпня аспірант В. Палинчак провела відкриту екскурсію «Ужгород музейний».

22 серпня професор С. Федака відзначив 50-ліття.

Вересень

14 вересня аспірант Ю. Славик провів відкриту екскурсію «Ужгород середньовічний».

21 вересня доцент В. Мойжес провів відкриту екскурсію «Горянська ротонда».

28 вересня доцент В. Кічера провів відкриту екскурсію «Ужгород університетський».

Жовтень

1 жовтня доцентом кафедри історії України стала Наталія Радченко, яка працювала у Луганському національному університеті ім. Т. Шевченка та через окупацію Луганська російськими найманцями переїхала із сім'єю в Ужгород.

3 жовтня на стадіоні с. Кам'яниця Ужгородського району пройшли футбольні змагання за Кубок декана історичного факультету. У відзначенні переможців взяли участь викладачі кафедри історії України.

5 жовтня доцент Т. Росул провела відкриту екскурсію «Ужгород музичний».

12 жовтня доцент П. Леньо провів відкриту екскурсію «Ужгород мультикультурний».

14 жовтня студенти 4-го курсу історичного факультету разом з доцентом В. Міщанином у рамках вивчення дисципліни «Методика викладання історії» побували на відкритому уроці в 9-В класі Ужгородської загальноосвітньої спеціалізованої школи-інтернату з поглибленим вивченням окремих предметів.

16 жовтня члени кафедри історії України взяли участь у міжнародному семінарі «Підкарпатська Русь у роки Другої світової війни», котрий провели в Ужгороді історичний факультет УжНУ і філософський факультет Карлового університету в Празі.

19 жовтня доцент В. Міщанин провів відкриту екскурсію «Ужгород індустріальний».

20 жовтня кафедра історії України провела осіннє виїзне засідання на озері у с. Верхній Коропець Мукачівського району.

26 жовтня доцент Ю. Данилець провів відкриту екскурсію «Ужгород православний».

Листопад

2 листопада доцент В. Коцан провів відкриту екскурсію «Народний одяг Закарпаття», познайомивши з тематичною експозицією Закарпатського музею народної архітектури і побуту.

5 листопада професори Д. Данилюк, Р. Офіцинський виступили на всеукраїнській науково-методичній конференції «Проблеми післядипломної освіти педагогів: реалізація компетентнісної парадигми в освіті

як основа суспільного розвитку», що пройшла в Закарпатському інституті післядипломної педагогічної освіти, м. Ужгород.

9 листопада викладач Т. Кучер провів відкриту екскурсію «Ужгород спортивний».

11 листопада доценти П. Леньо, В. Фенич взяли участь у турнірі історичного факультету з настільного тенісу.

16 листопада професор С. Федака провів відкриту екскурсію «Ужгород містичний».

19-20 листопада завідувач кафедри Р. Офіцинський взяв участь у міжнародній науково-практичній конференції «Інноваційний інформаційний простір в освітній і науковій діяльності», що пройшла в м. Кошіце, Словаччина, на базі Центральноєвропейського університету.

21 листопада члени кафедри історії України провели круглий стіл «Революція Гідності: здобутки і прорахунки». Місце проведення – Археологічний музей ім. Е. Балагурі.

23 листопада аспірант П. Худіш провів відкриту екскурсію «Ужгород чехословацький».

28-29 листопада доцент Ю. Данилець взяв участь у міжнародній науковій конференції «Русь і Афон: тисячоліття духовно-культурних зв'язків», м. Чернігів.

Грудень

1 грудня професор Р. Офіцинський в легендарній ужгородській книгарні «Кобзар» відкрив щорічну акцію «Письменник за прилавком».

1 грудня доцент О. Богів зарахований в докторантуру при кафедрі історії України, науковим консультантом призначено професора Р. Офіцинського.

9 грудня професор С. Федака став лауреатом обласної літературної премії ім. Ф. Потушняка.

18 грудня доцент В. Міщанин очолив профком історичного факультету.

18 грудня кафедра історії України урочисто відзначила різдв'яно-новорічні свята.

28 грудня завершилося місячне стажування на кафедрі історії України завідувача кафедри суспільних дисциплін Мукачівського державного університету, д.і.н. Лариси Капітан.

Юрій Офіцинський,
студент 3-го курсу
історичного факультету УжНУ

**ЩОДЕННИК
АРХІВНО-МУЗЕЙНОЇ ПРАКТИКИ
СТУДЕНТІВ ІСТОРИЧНОГО
ФАКУЛЬТЕТУ УЖГОРОДСЬКОГО
НАЦІОНАЛЬНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ**

Влітку 2014 р. 37 студентів 2-го курсу історичного факультету Ужгородського національного університету здобували архівно-музейний досвід під керівництвом викладачів кафедри нової і новітньої історії та історіографії Олега Степановича Сліпецького та Юрія Івановича Ісака. Дві групи по 15 студентів практикувалися за звичною програмою, а 7 другокурсників упорядковували особові справи студентів і викладачів в архіві УжНУ.

Загалом практиканти відвідали 12 установ Ужгорода: Державний архів Закарпатської області, Закарпатський краєзнавчий музей, Закарпатський музей народної архітектури і побуту, Закарпатський обласний художній музей ім. Й. Бокшая, меморіальні будинки-музеї А. Коцки і Ф. Манайла, «Галерею Ілька», архів і музей управління Служби безпеки України в Закарпатській області, архів і музей історії Ужгородського університету, Археологічний музей ім. Е. Балагурі при УжНУ. Також студенти здійснили екскурсію центром Мукачева і в Мукачівський замок «Паланок».

Про архівно-музейну практику, що пройшла в Ужгороді та Мукачеві 30 червня – 15 липня 2014 р., засоби масової інформації подали окремий репортаж із тематичними фотографіями¹. Пропонуємо її стислий щоденник.

30 червня. Інструктаж щодо особливостей практики.

Повідомлено про документацію, яку необхідно підготувати: щоденник, звіт, реферат. Оголошено критерії оцінювання: відвідування, поведінка, оформлення і змістовність документації. Студенти підписалися у журнал ознайомлення з правилами техніки безпеки під час практики.

1 липня. Державний архів Закарпатської області, Ужгород, вул. Минайська, 14а.

Ознайомчу лекцію провів заступник директора Михайло Марканич. Він підкреслив, що на сайті dazo.gov.ua можна знайти потрібну інформацію про архів, який створено 6 листопада 1945 р. Народною Радою Закарпатської України. Тут зберігаються документи із початку XIV ст. Це приблизно 1,5 млн. одиниць зберігання. Протягом року в архіві працює близько 300 дослідників, у т. ч. до 70 студентів. Відвідують архів щороку 15 тис. осіб, зокрема жителі Угорщини. Адже тут зберігаються 6 тис. церковних і метричних книг.

¹ Офіцинський Р. Що під час практики відкрили для себе студенти-історики // Медіацентр УжНУ. – mediacenter.uz.ua. – 2014. – 7 вересня.

Експерсію в архівосховища, котрих є п'ять, провела Раїса Іванівна. Вона звернула увагу на їх облаштування: двері та полиці – металеві, щоб запобігти зникненню документів і пожежі. Вологість повітря – 50 %, температура – 17-20 °С, вікна вузькі та закриті щитами. Підтримує потрібну температуру і вологість повітря спеціальна вентиляційна система.

Студенти переглянули громіздку церковну греко-католицьку книгу з 1715 р. і ряд метричних книг. На питання, чи не складно працювати, архівіст відповіла: «Одразу людині нелегко розібратися, усе приходить із досвідом».

2 липня. Меморіальний будинок-музей народного художника України Андрія Коцки, Ужгород, вул. Виннична, 20.

Експерсію провела Олена М'ясищева. Розповідь вона розпочала в коридорі будинку, на стінах якого висіли картини художника і стенди з особистими речами, книгами, газетними статтями, фотографіями, малюнками, каталогами виставок. Музей відкрито 18 травня 1990 р., експозиція побудована на матеріалах, які подарувала державі сестра художника Ганна Коцка. Андрій Коцка (1911-1987) будинок отримав 1945 р. як майстерню і з того часу тут проживав.

Художник народився в Ужгороді шостою дитиною в сім'ї єпископського кучера Андрія Коцки та його дружини Єлизавети Гураль. У нього було чотири сестри і три брати. 1927 р. вступив до Ужгородської чоловічої греко-католицької півче-вчительської семінарії. Її очолював Августин Волошин, майбутній президент Карпатської України. Малюнок викладав Адальберт Ерделі – видатний митець. Із 1931 р. А. Коцка учителював у с. Тихий (Великобerezнянський район).

1933 р. відбулася перша виставка А. Коцки в Ужгороді. 1935 р. його призвали у чехословацьке військо, служив у Мукачеві, намалював портрети Т. Масарика та Е. Бенеша. У 1940 р. розпочав навчання у Римській академії мистецтв у класі відомого художника Ферруччо Феррацці. Наступного року виставку студентів академії відвідав король Італії Віктор-Емануїл III. Йому сподобалися картини Коцки, уряд Італії оплатив його навчання.

Розповівши це, екскурсовод повела студентів у кімнату зліва, де жив брат митця Василь. Її інтер'єр відтворює ауру 1930-х рр. Посередині знаходиться стіл зі стільцями, зліва – сервант із венеціанськими скляними виробами, біля стіни з вікном – дерев'яний комод, справа від вікна – велика шафа, на якій лежить саквояж А. Коцки, на стінах висять картини митця. Екскурсовод звернула увагу на картину «У селі» (1939). Для неї позувала дружина Коцки Марина. Поруч портрет її батька Леоніда Лосієвського, намальований з фотографії. Поглянувши на роботу з іншого ракурсу, можна побачити перелив кольорів із темних тонів у світлі, зміну барви піджака із чорної в темно-зелену. До речі, батьки Коцки і Лосієвської померли у 61-літньому віці, мали однакові дні й місяці народження і смерті з різницею 7 років. А. Коцка-старший жив від 1872 до 1933 р., Л. Лосієвський – від 1879 до 1940 р.

У 1937 р. А. Коцка одружився з М. Лосієвською, а в 1945 р. вони розлучилися. В Італії його музою була жінка на ім'я Анна, портрет якої прикрашає кімнату. Одна з перлин музею – картина «Ярмарок» 1930-х рр. На фоні гір зображено багато людей, кожен із них має свої клопоти. На передньому плані видно шість жінок і чоловіка. Чотири жінки зліва і чоловік справа ніби прислухаються до того, про що пліткують інші дві жінки справа, і всі дивляться на жінку зліва, яка знаходиться найближче до оглядача картини. Екскурсивод дала дзеркало і попросила пустити сонячного зайчика на «Ярмарок», щоби продемонструвати флуоресцентність фарб, а також – на скляну вазу картини «Натюрморт з омаром» 1940 р., щоби показати вміння зображувати прозорість речей. У жіночих портретах Коцка вмів створювати ефект світіння.

Далі екскурсивод знову повела студентів у коридор. Вона підкреслила, що в 1942 р. А. Коцка повернувся додому з Італії. Учителював. Наприкінці жовтня 1944 р. став начальником Ужгородського міського відділу міліції, а потім плідно діяв у галузі культури. Неодноразово обирався депутатом міської та обласної рад, працював у Спілці художників України і СРСР. Митець займався сценографією, створив ескізи костюмів для Закарпатського народного хору в 1950-1960-х рр. Часто експонував свої картини закордоном, у Чехословаччині й Угорщині. 1986 р. провів виставку в Будапешті. Пережив кілька інфарктів, інсультів і 3 вересня 1987 р. помер.

Студентам показали кімнату справа від коридору – майстерню Коцки. Тут розташовано полотна на підрамниках, рамки на стелажі, палітри, фарби митця, пензлі, колекція кераміки, кинутий на робоче крісло проолієний фартух, незакінчений гірський пейзаж на мольберті. Портрети «Школярка» і «Дівчинка в червоній кофтинці», написані у 1950-ті рр., поєднані спокоем і ліризмом. Іриси були улюбленими квітами художника. На полиці в кутку, поруч із дверима, що виходять у сад, лежать його улюблені книги.

Екскурсивод вивела на ганок. У саду багато плодових дерев, рідкісних видів європейської флори, зокрема тис ягідний, рослини з Китаю, Японії, Америки.

3 липня. Архів і музей управління Служби безпеки України в Закарпатській області, Ужгород, вул. О. Довженка, 3.

Ознайомив з архівом, який створено 1994 р., Іван Бадзьо. У 2009 р. проведено розсекречення документів. Архів розташований у просторому приміщенні, стелажі досягають стелі, тому іноді, щоби дістати необхідні документи, потрібно використовувати драбини. Тут є фонди особових справ колишніх працівників, фінансових документів, нетаємного діловодства. Із 1954 р. почався процес реабілітації засуджених осіб. Відтоді в Закарпатті реабілітовано 12 тис. осіб. Кримінальні справи про порушення державного кордону студенти переглянули. 2009 р. відкрито електронно-довідкову систему, де є чимало архівних матеріалів у електронному вигляді. Студенти відразу скористувалися цією системою, а також переглянули книги, подаровані архіву відомими людьми.

Музей відкрито 2002 р. Два стенди мають спільну назву «Органи державної безпеки». Раніше на КПП «Ужгород» вилучалися документи ворожої розвідки, а самі розвідники потрапляли під трибунал. На стенді «Війна в Афганістані» (1979-1989) виставлено фотографії учасників бойових дій. Їхні спогади оприлюднено в книзі «Закарпатці у вирі Афганської війни». У чотирьох альбомах зібрані тематичні фотографії про будні та свята обласного управління від 1992 р донині. Третину співробітників становлять жінки.

Окремо представлені фото закарпатських ліквідаторів аварії на Чорнобильській АЕС. Змістовними є стенди «Повінь 1998 р., 2001 р.», «Розвідка», «Контррозвідка», «Військова контррозвідка», «Контррозвідувальний захист економіки», «Захист національної державності», «Боротьба з корупцією й організованою злочинністю», «А» (альфа), «Досудове слідство», «Урядовий зв'язок», а також експозиції «Історичні та культурні цінності, вилучені по кримінальних справах 1992-2002 років» і «Спортивні досягнення». Серед експонатів – німецький кулемет, гвинтівки, пістолет-кулемет Шпагіна, телефони, рації, ручний комутатор.

4 липня. Меморіальний будинок-музей Федора Манайла, Ужгород, вул. Другетів, 74.

У коридорі експонуються перші роботи Федора Манайла (1910-1978). Музей відкрито 9 лютого 1981 р., має чотири кімнати. Художник народився у с. Іванівці (Мукачівський район) у сім'ї вчителів. У 1928-1934 рр. навчався у вищій художньо-промисловій школі в Празі.

У молодості художник займався своєрідним бізнесом: у селах на мило і сіль вимінював баклажки, вишиті орнаменти, ікони, давні хрести, бисаги, череси, кептарики, що частково представлені в музеї. Ранні роботи Манайла виконані аквареллю і вугіллям. Після повернення з Праги він очолив ремісниче училище, а пізніше став одним із засновників етнографічного музею в Ужгороді.

В експозиційній кімнаті привертають увагу картини «Церква» (Покровська в Ужгороді), «Собор» (греко-католицький в Ужгороді), «Дідо з онуком», «Хлопчик з ягнятком». Бачимо і казкові мотиви – «Сильний Іванко».

У майстерні стоять на своїх місцях ліжка, мольберт, стіл, стілець. Кидається у вічі полотно «Покоління бокорашів», на якій спиною до глядача зображено чотири покоління бокорашів: прадіда, діда, батька, си-на. Картини «Мати-верховина» і «Скорбота» дали художнику світове ім'я. Цікавий факт: нині співаки Закарпатського хору носять костюми за малюнками Манайла.

У вітальні примостилися кутовий диван, низькі полички бібліотечки, сервант, два крісла. Тут експонуються полотна «Зимівля овець», «Пошта на полонину», «Обороги» та ін. У цій кімнаті Ф. Манайло консультував режисера С. Параджанова під час роботи над фільмом «Тіні забутих предків». Незвичайними експонатами є знамениті манайлівські диньки, де зберігали сипучі речовини, іграшки тощо. Техніка виготовлення така: на маленькій живій диньці малювали орнамент, який корек-

тували під час росту. Потім диньку зривали, впорскували формалін, підсушували. Вона дерев'яніла, орнамент залишався.

В останній експозиційній кімнаті багатою на деталі є «Інтер'єр гуцульської хати». У картині «Симфонія заводу» химерно переплетено труби. «Наше подвір'я» – відображення частини проспекту Свободи в Ужгороді. Прикметно, що митець звозив різні камені у свій сад і викладав мозаїки.

7 липня. Закарпатський обласний художній музей ім. Й. Бокшая, Ужгород, пл. Жупанатська, 3.

Історія музею розпочинається у стінах Ужгородського замку. Із 1947 р. при Закарпатському краєзнавчому музеї він функціонував як картинна галерея з експонатами від XV ст. Згодом галерею перенесли в будинок жупанату.

У музеї є два офорти Т. Шевченка – «Дари в Чигирині» (1844) і «Притча про виноградаря» (1958), найкраща колекція угорського мистецтва в Україні. Представлено закарпатське образотворче мистецтво, скульптура, гончарні та ткані вироби. Запам'ятався портрет Марії Терезії невідомого художника. Її зображено з королівськими регаліями, всю в чорному. Вона мала 16 дітей, з яких багато померло. Тому Марія Терезія майже не виходила з трауру. Примітним є «Портрет єпископа А. Бачинського» Франца Ліндера (1736-1806). Духовного сановника зображено в повен ріст зі скіпетром і тіарою.

Одним із найвизначніших митців другої половини XIX ст. є засновник угорської реалістичної школи, уродженець Закарпаття – Мігай Мункачі. «Голова фарисея» – етюд до полотна «Христос перед Пилатом» 1880-1881 рр.

Експозицію українського мистецтва відкриває творчість іконописців XVII-XVIII ст., зокрема Іллі Бродлаковича, що певний час творив у Мукачеві.

Український геній Т. Шевченко (1814-1861) – випускник Петербурзької академії мистецтв. Як зазначалося, у музеї представлено його офорти «Дари в Чигирині», «Притча про виноградаря»¹. За віртуозність володіння графічною технікою Т. Шевченка називали «українським Рембрандтом».

Окремий зал, присвячений творчості Йосипа Бокшая – випускника Будапештської академії образотворчих мистецтв. Експонується 11 картин. На особливу увагу заслуговують картини-панно «Святі землі руської» та «Вчителі Православної церкви» 1935 р.

У залі А. Ерделі, теж випускника Будапештської академії, представлено 20 картин. Музей гордиться пейзажами «Хатки біля річки», «Мюнхенський парк», «Ужгородський замок. Резиденція єпископа» тощо.

¹ Див. також: Біксей Л. Графічні роботи Тараса Шевченка у збірці Закарпатського обласного художнього музею ім. Й. Бокшая // Закарпатська Шевченкіана / Укл. Т. Бадида та ін. – Ужгород: Ліра, 2013. – С. 87-90.

На час відвідування музею у чотирьох залах проводилася виставка сучасного художника Шандора Зіхермана. Милували око «Початок літа» і «Кафедральний собор в Ужгороді».

8 липня. Закарпатський краєзнавчий музей, Ужгород, вул. Капітульна, 33.

Розпочали огляд з експозиції «Природа Закарпаття», що розміщена на першому поверсі головного корпусу Ужгородського замку, займає 6 залів і вражає художніми діорамами.

Експозиція «Археологія» розміщена у двох залах теж на першому поверсі. Центральне місце належить матеріалам найдавнішої в Україні стоянки первісних людей з околиць селища Королево (Виноградівський район). Є діорама «Королівська стоянка». Вік кам'яних виробів із Королева сягає 1 млн. років. Експозиція «З історії Ужгорода та Ужгородського замку» розмістилася в двох залах у північно-східній башті на другому поверсі головного корпусу. У відділі «З історії Ужгородської духовної семінарії» чотири зали. Експонуються подаровані семінарії Марією Терезією кінська зброя та деталь карети.

Виставка «Збірка ікон та старовинних книг XVI – початку XX століть» розташована на другому поверсі головного корпусу. В експозиції «Закарпаття між двома світовими війнами» представлено фотокартки, друковані видання, документи, фотоапарати, кітелі чехословацького жандарма і поліція.

Меморіальна кімната-музей президента Карпатської України Августина Волошина відкрита у березні 2002 р. у залах західного крила другого поверху. Привертають увагу документи, вилучені під час арешту 15 травня 1945 р. у Празі, копія останнього прижиттєвого знімку А.Волошина у московській Лефортовській в'язниці тощо.

Непідробну цікавість викликав огляд експозиції «Холодна і вогнепальна зброя XVI – початку XX ст.» на другому поверсі у південно-західній вежі головного корпусу. Тут експонуються 60 зразків зброї від XVI до початку XX ст. Найширше представлена холодна зброя: ножі, кинджали, мечі, шпаги, списи, алебарди, сокири, булави, перначі та ін. Її доповнюють зразки захисного озброєння – кіраси, шоломи. З вогнепальної зброї показані рушниці, пістолети, карабіни, тромблони, а також порохівниці.

Насамкінець відвідали каземати, де експонуються макети Ужгородського замку XI, XVI, XIX ст., кімната тортур із знаряддями катувань.

9 липня. Археологічний музей ім. Е. Балагурі, Музей історії університету, Ужгород, пл. Народна, 3.

Огляд розпочали з експозиції «Кам'яний вік Закарпаття». Найцікавішим експонатом є зуб мамонта вагою 4,2 кг, віком близько 30 тис. років, знайдений біля с. Руське Мукачівського району. Заслуговує уваги неолітичний посуд.

В експозиції «Епоха міді-бронзи Закарпаття» є дві вази-урни XIV-XII ст. до н. е. із с. Дяково Виноградівського району, посуд (ваза, миски,

черпаки), зброя, знаряддя праці, прикраси, побутові речі пізньої бронзи (XIV-XII ст. до н. е.). В експозиції «Епоха гальштату і латенська культура Закарпаття» представлено вази, миски, глечики III-I ст. до н. е., кельтські прикраси II ст. до н. е. Серед кераміки VII-IV ст. до н. е. інтерес викликає графітова сітула, знайдена в опідумі на г. Галіш-Ловачка на околиці Мукачева.

«Дакійські старожитності Закарпаття» – експозиція знахідок I ст. до н. е. – II ст. н. е. з городища в с. Мала Копаня Виноградівського району. Виставлено ліпний кухонний посуд: конічні чашки, друшляк, горщики, кубки, кришки, кухоль. Експонуються різні прясельця, що свідчать про заняття ткацтвом, кам'яні гладилки для шкіри, великі корчаги, металеві штирі, сокири. Можна ознайомитися з прикрасами і предметами одягу: застібками, підвісками, браслетами, кільцями тощо. Реконструйовано кремаційне поховання I ст. до н. е. (ур. Челлениця, с. Мала Копаня).

Наступна експозиція називається «Закарпаття в пізньоримський час (II-IV ст.)». Одразу привертають увагу два піфоси: II ст. н. е. високою 83 см (с. Іза Хустського району) та III-IV ст. (с. Лужанка Берегівського району). В експозиції «Старожитності Закарпаття V-XII ст. н. е.» представлено кружальну посудину V ст. н. е. і кераміку XIII-IX ст. Є знахідки, виявлені під час розкопок могильника X ст. у с. Чома Берегівського району: прикраси, наконечники, зброя, ніж, кресало. Сокира XI-XII ст. н. е. знайдена в згаданому ур. Челлениця.

Завершили огляд експозицією «Замки Закарпаття», де є посуд XVI-XVII ст., бронзова статуетка коваля (с. Береги Берегівського району), кахлі.

Відтак відвідали музей історії УжНУ, де виставлені подяки, дипломи, кубки, альбоми, фотографії, медалі. Окрему експозицію присвячено хору викладачів. Представлено міжнародну співпрацю університету і наукове приладдя: оптичне обладнання, мікроскопи, підзорні труби, спектроскопи.

10 липня. Закарпатський музей народної архітектури і побуту, Ужгород, вул. Капітульна, 33а.

Музей відкрито 27 червня 1970 р. Зібрано зразки народної архітектури Закарпаття XVIII – початку XX ст. На двох експонатах зупинимось детальніше.

Церква із с. Шелестово Мукачівського району. Збудована 1777 р. У 1927 р. її перевезли до Мукачева, а 1974 р. – до Ужгорода. У храмі поєднано два стилі: шатровий та барочний. Церква рублена з дубових брусів, покрита лемешем (ґонтом). Складається із двох прямокутних зрубів – малого, де вівтарне приміщення, більшого – нава і бабінець. Триподільність на вівтар, наву, бабінець виражена в екстер'єрі, підкреслюється трьома вежами. Вежі над навою та вівтарем споруджені у вигляді п'ятиступінчатих шатрів, які завершуються барочними банями і голівками. Іконостас оздоблений різьбленим орнаментом рослинного характеру. Він реконструйований під ікони з церкви с. Колочава-Горб

Міжгірського району. Іконостас чотирирярусний, змонтований з ікон XVII-XVIII ст. невідомих авторів.

Хата із с. Тибава Свалявського району. Збудована в кінці XVIII ст. Перевезена в музей 1967 р. Хата трикамерна, стіни зі смерекових кругляків, обмазані тонким шаром кольорової глини. Дах чотирискхилий, покритий соломною, стеля зроблена з дощок, тримається на вінцях і сволоках, долівка глинобитна. Піч у житловій кімнаті служила для опалення, приготування їжі, випікання хліба. В інтер'єрі кімнати є різьблений стіл, тесані лави, мисник, ложечник, сусіки-скрині, гелетки. Хата є унікальним експонатом, бо в ній, за припущеннями дослідників, у 1802 р. народився автор першої історії Болгарії Юрій Венелін-Гуца.

11 липня. «Галерея Ілька», м. Ужгород, вул. Кошицька, 28.

Відкрито 16 березня 2013 р. У галереї показують класичний живопис, сучасне мистецтво, інсталяції, дають музичні концерти. На час приходу студентів у галереї експонувалися майже сто робіт Івана Ілька за 1959-2012 рр. Багато з них присвячено традиційному весіллю у рідному селі художника – Дулові Тячівського району, де зображено зустріч молодих, танець молодої, обряди «гуски» і «латканя». Милують зір картини «Ранок у с. Річка», «Ярина (весна)», «Рушники і квіти», «Вечірня молитва», «Місток».

14 липня. Мукачівський замок «Паланок», м. Мукачево, пров. Куруців.

Оглядаючи замок, завітали в краєзнавчий музей. Ознайомилися з цікавими експонатами тварин, зокрема двоголового теляти, давніми знаряддями праці та предметами побуту: віз, жорна, гончарне коло, маслоробка, ярмо, вила, ціп, різні корита, вулики тощо. Відвідали замкову каплицю з давніми іконами, клавішним інструментом. Психологічно неприємним місцем є кімната тортур. Моторошну атмосферу створюють опудала ката й ув'язнених, знаряддя катувань. Запам'яталася етнографічна експозиція, розмаїті зразки народного одягу з різних куточків Закарпаття, ткацькі знаряддя.

Мукачівський історичний музей розташований в залах Верхнього замку. Тут є рідкісні кам'яні та мідно-бронзові предмети, що знайдені на Закарпатті. Побачили також зброю захисників замку, документи, репродукції портретів і гравюр, де зображені історичні постаті Угорщини.

Завітали у картинну галерею, де, зокрема, побачили полотна іменитих художників Закарпаття: Володимира Микити, Юрія Герца, Антона Кашшая. В експозиції «Дерев'яні церкви Закарпаття» зібрано тематичні полотна XVII-XIX ст.

На бастіоні замку відкрився чудовий краєвид на Мукачево. Пам'ятники у дворі увіковічили визначних володарів замку Федора Корятовича, Ілону Зріні, Ференца II Ракоці.

15 липня. Упорядкування та уточнення записів у щоденнику практики.

НАУКОВО-ПОПУЛЯРНІ НАРИСИ

Ірха К. О. | УДК 323 (477)
(Сєверодонецьк)

**ПРОБЛЕМИ СТЕРЕОТИПІЗАЦІЇ
В УКРАЇНСЬКОМУ НАЦІОБІЛДІНГУ:
РЕГІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ**

Фраза «Нас так виховували!» як виправдання патріотичному колапсу на Сході України – це мейнстрім для тих, хто за інерцією відкидає проукраїнську позицію.

Кінець 2013 р. став переломним моментом у просуванні дуалістики «Ми – Вони / Захід – Схід». Натхненники вигідного розподілу перемогли і тепер пожинають плоди своїх дослідів. Сотні людей по всій Україні, не маючи можливості вплинути на події, намагаються ці події пояснити, зрозуміти, осмислити. Ймовірно, основна маса «нових аналітиків» лише побіжно дотикається до подій на Сході України. Багато хто це робить на відстані, вважаючи себе «неупередженими експертами», але найскладніше саме тим, хто безпосередньо є частиною східноукраїнського суспільства. Складність ця полягає у тому, що оцінювати події ми можемо лише тут і зараз, не маючи можливості спостерігати цілісну картину: зверху, з боку (східного чи західного). Вирвані деколи з контексту акції, але дихаючі тим самим повітрям Донбасу, можливо, комусь заповнять відсутні елементи пазлу під популярною сьогодні назвою «Юго-Восток».

Перш за все, торкнемося географії та стереотипів, пов'язаних із нею. Схід – Південний Схід – Донбас – зараз для багатьох це синоніми, і мало кому цікаво розбиратися з можливими метаморфозами. ЗМІ продукують тисячі новин і псевдоновин із «зони збройного конфлікту», «території, тимчасово контрольованої бойовиками / сепаратистами або терористами / ополченцями», «території так званих ЛНР і ДНР», «зони АТО»... В уяві спостерігачів виникає карта України з палахкотливими контурами Луганської та Донецької областей, які й ототожнюються з Донецьким кам'яновугільним басейном (Донбас). Мало хто при цьому звертає увагу, що на Півночі Луганської області ніколи не було підприємств вугільної галузі, а Південь області Донецької швидше металургійний, ніж вуглевидобувний. Ще менше обивателів згадує таку історичну назву як «Слобожанщина». Але ж саме межа між Слобожанщиною і Донбасом є кордоном між тією самою зоною конфлікту і територією мирної України.

Важливо зауважити, що і з одного, і з іншого боку кордону існує величезний дефіцит об'єктивності, але, закривши очі на всі особисті упереждення і думки, можна просто зануритися у круговерть передуючих факторів. Наслідком останніх і став феномен появи України у всіх стрічках світових новинарських агентств.

Наступна проблема пов'язана з ментальними стереотипами. Цією недугою страждають дорослі і поступово починають заражати ними нове покоління українців, що і пояснює активність молоді Донбасу на проросійських мітингах, починаючи з кінця лютого 2014 р.

Щоб донести авторську думку, важливо пояснити, що ж таке Донбас з точки зору джерел виживання його населення. Так уже склалося, що надра землі там неймовірно багаті енергомісткими копалинами, але природа настільки хотіла захистити їх від зовнішнього посягання, що людям на поверхні часто доводилося жертвувати життям, щоб отримати доступ до того ж вугілля. Це не є наслідком прагнення наживи, це шлях до виживання. Донбаська земля не родюча, вона не дає хліба, вона може поділитися внутрішніми багатствами. Шахтарській праці абсолютно виправдано присвячують сотні віршів і пісень, гасел і хвалебних од. Це пекельна праця! Будь-хто, побувавши у забої, погодиться на найважчу роботу на поверхні. Оскільки іншої роботи у регіоні немає, то шахтарський промисел ставав спадковим, передавався від батька до сина, від діда до онука, а шахти при цьому були містоутворюючими підприємствами.

До певного моменту робота у вугледобувній галузі вважалася престижною, оплачувалася належним чином, доповнювалася пільгами, привілеями, субсидіями для робітників. З розпадом Радянського Союзу ситуація погіршилася головним чином через недофінансування галузі. Почалися перші хвилювання. У контексті того, що близько 40 % робочого населення – це шахтарі і співробітники супутніх підприємств, ці хвилювання могли перерости у масовий протестний рух, який паралізував би увесь регіон. Можливо, щоби компенсувати матеріальні втрати, чинна влада вирішила відпрацювати прийом вкидання нових ціннісних орієнтирів у ментальний образ Донбасу. Стартувала епоха, коли Донбас почав «годувати всю Україну» і категорично відкидати можливість «поставити себе на коліна». Все було неймовірно грамотно обіграно, коли за всі технологічні та матеріальні лиха трудового регіону несла відповідальність країна, а не держава. Кожен громадянин України, що так жадібно «годувався» із засіків Донбасу, став винуватим у затримках заробітної плати, її урізанні, відсутності фінансування оздоровчих програм шахтарям. При цьому роль у цих проблемах уряду і парламенту мінімізувалася.

До середини 1990-х стали звичайною справою бойкоти, мітинги, походи шахтарів на Київ. При цьому власники вугільних підприємств справно отримували надприбутки, не вкладаючи достатніх коштів у модернізацію виробництва, переоснащення систем охорони праці тощо.

Зросла кількість нещасних випадків на виробництві. Про трагедії на шахтах «Україна», Краснолиманська, Слов'яносербська, Суходольська-Східна, Південнодонбаська, ім. Баракова, нещасливої шахті ім. О. Засядька та ін., що забрали понад 700 життів, дізнався свого часу весь світ. Не з чуток відомо, що в шахтарських сім'ях донині є традиція прощатися з родиною перед зміною.

У таких обставинах дуже важливо визначити ворога, тобто винного у тому, що відбувається. Цим пошуком довгий час переймалася держава. Через специфіку регіону, де інтелектуальний фактор не був пріоритетним, з історією можна було робити все, що завгодно. Культивация західних ворогів, які стали сьогодні «бандерівцями», «нацистами», «фашистами», проходила крізь призму історичного неприйняття, адже «западненці ще з Великої Вітчизняної нас ненавиділи, з нами воювали», а в незалежній Україні ще й посміли «їсти за наш рахунок». Чи можна зараз дивуватися тому, що таблетка регіональної ненависті так продуктивно діє на уми українців?

Інший момент – це тема «исконно русских територій» та «споконвічних росіян» на Донбасі. Активна міфологізація радянського минулого, як нам здається, наполегливо скасовує далекий дорадянський період, коли ті «споконвічні» на Сході України з'явилися. Зараз мало хто згадує імператрицю Катерину, яка державною рукою посприяла переселенню сюди певного контингенту робітників. А ось добровільні переселенці Донбасу з'явилися набагато пізніше, вже в останній третині існування Радянського Союзу. Серед цих внутрішніх трудових мігрантів було досить багато вихідців як із Центральної та Західної України, так і з російської території. Ці люди усвідомлювали, що Донбас – це Україна, а «хохол» – це не образа. Зараз же громадяни зі статусом і масою вищих освіт нехтують безліччю простих істин.

Ще один важливий аспект, про який прийнято згадувати розмито і побіжно, – це національно-культурні стереотипи. У контексті того, що відбувається, зовсім неважливе віросповідання і те, які застільні пісні ми співаємо під час спільних свят. Важливо те, якими нас виховала система: державна, освітня, національно-патріотична. Важливо, які культу лягли в основу світосприйняття людини. Безумовно, всупереч нині існуючій думці важливий і мовний аспект, адже він є і ним так успішно користуються рушійні актори політичних процесів.

Не так важливо зараз те, що учні шкіл Заходу і Сходу України де-що по-різному вивчають історію і супутні науки, важливіше той факт, що на Півночі та Півдні Сходу України бачать історичні події з різних ракурсів. Комусь це здасться нісенітницею або вигадкою, але це реальність. Ключові історичні віхи для регіонів України мають дві сторони. Ми дозволяємо собі обирати, якій вірити, відкидаючи можливість комплексного вивчення. Наведемо ряд простих прикладів. Велика Вітчизняна Війна: для одних – це частина Другої світової, а для інших, власне, са-

ма Друга світова... Хто ж здобув перемогу в цьому геополітичному протистоянні, яка роль України у цій Перемозі? Одні слухають інформацію, що переможцями є воїни Радянської армії без будь-яких поділів, інша ж частина усвідомлює, що і роль радянської України повинна бути оцінена належним чином.

Зараз на Донбасі спостерігається нова хвиля радянізації минулого, яка змиває поняття «українець» як таке. Так, школярам у незалежній Україні часто описують героїчні подвиги молодогвардійців. У багатьох школах Донбасу беруть парти, за якими колись вчилися молоді хлопці та дівчата з «Молодої гвардії». Навряд чи хтось сперечатиметься, що ці, по суті, діти – справжні герої, які віддали життя в ім'я Великої Перемоги, в ім'я радянських цінностей. Парадокс лише в тому, що сучасним школярам вкрай рідко говорять, що молодогвардійці – це юні УКРАЇНЦІ, які не по-дитячому боролися з нацистами. Це одна з проблем дефіциту патріотизму, який виховується з дитинства.

Інший приклад, що став величезним каменем спотикання для формування єдиної української нації, це роль Української Повстанської Армії та її ідеологів у Великій Вітчизняній війні. Для Сходу країни це дуже болюча тема. Кількість переписаних підручників історії в Україні зашкалює, кожна редакція – це нова історія кожен раз нової країни. Паралельно з офіційними версіями держави існує і популяризується живе слово вчителя, якому деколи байдуже, що написано в підручнику. Вчитель – першоджерело історичних фактів для дитини – своє сприйняття історії, як правило, здобув у радянському педагогічному виші або від викладача радянського гарту в уже українському університеті.

На жаль, немає можливості дізнатися відсоток свідомих педагогів, які оперують фактами і дають можливість учневі самому визначити своє ставлення до тієї чи іншої події. Всі давно зрозуміли, що у Сходу і Заході України різні герої війни, і в цьому нема соціокультурної катастрофи. Катастрофічно те, що дітей не вчать поважати іншу точку зору: ні в освітніх установах, ні в сім'ї. Ось і виходить, що, наприклад, прибалти змогли б зрозуміти, чому воїни УПА для частини України – це герої-визволителі, а жителі тієї ж України на це розуміння не здатні.

Продовження культивування міжрегіональної ворожнечі – дієвий інструмент державного управління, від якого дуже важко відмовитися. Ставлення до історії проектує ставлення до дня нинішнього і можливість побудови відповідального майбутнього. Тут важливо зауважити, що на головних адміністративних будівлях у Львові, Чернівцях, Івано-Франківську, Тернополі тощо поряд з державним прапором України розвивається червоно-чорний прапор як символ їхньої історії та їхніх героїв. Прапор Великої Перемоги на Сході дістають з музейних підсобок і приводять у належний вигляд лише до Дня Перемоги. Так, ми єдина нація і єдина країна, але нам є чому одне в одного вчитися. Якщо ж наука дається нелегко, то це не привід для ненависті.

Що ж стосується мови, то немає сумніву, що українську – розуміють всі, вважають рідною – більшість, користується в побуті половина населення України. Як же звучить академічна автентична українська мова, можливо, знають жителі Полтавської області, всі інші регіони відчують її по-своєму. Говорячи ж про Схід України, важливо розуміти, що він населений представниками понад 120 національностей та субетнічних груп. Всі вони розуміють один одного і цілком б осилили будівництво Вавилонської вежі. Приміром, Північ Луганської області – а це потужний аграрний регіон – є носієм унікального східноукраїнського діалекту. Місцеві жителі стверджують, що так говорили наші запорізькі козаки, які заснували багато населених пунктів в тому регіоні, іменовані колись слободами. Промислова частина області (а це Південь) говорить на діалекті з переважанням російської мови. Збереглося навіть староруське наріччя в деяких селах з нащадками «споконвічних руських». Немає у цьому нічого поганого. До речі, знайти у Луганську україномовну школу або хоча б український клас – це проблема тривалого пошуку. У чому ж полягає утиск російськомовних громадян в російськомовному регіоні, самі громадяни досі сформулювати не змогли.

Нині проблемами консолідації нації за мовною та іншими принципами мають опікуватися чиновники ряду державних відомств, насамперед Міністерства освіти і науки, якому і в назві, і в змісті не вистачає іменника «виховання». Патріотів виховують, а потім вже вчать і освічують. На Півночі Луганської області діти дошкільного віку, які відвідують дитячі садочки, вже поправляють своїх батьків, вказуючи, що «петух – це півник, улитка – це равлик, а слизняк – це слимак». Це досягнення, гарний початок і правильний шлях до формування здорової української нації, повноцінність якої без мови неможлива. Навряд з часом у таких дітей виникнуть проблеми з самоідентифікацією і самовизначенням. Вони, народжені в Україні, ростуть українцями.

Дуже важливим аспектом, а іноді й проблемою, є політичні стереотипи. Вони створюються штучно, всерйоз і надовго. Для багатьох нинішня ситуація на Сході України – політичний проект, детально спланований, але у підсумку неконтрольований. Згадуються перші проросійські мітинги в Луганську на рубежі лютого-березня 2014 р. – синій, білий, червоний, помаранчевий, чорний і навіть блакитний з жовтим кольором забарвлювали ті численні зібрання, а гасла «Донбас не поставити на коліна!», «Фашизм не пройде!», «Донбас з Росією!» курсували за своїми організаторами. Переважав тоді червоний колір, присутній і на прапорі Російської Федерації, займав всю площу прапорів Комуністичної партії України. Остання відкрито супроводжувала всі масові акції, молоді комуністи Луганщині не злазили з барикад і з боєм віддавали гучні рупори у братські руки.

Нейтральні спостерігачі наполегливо хотіли зрозуміти, якими ж є ідеї та вимоги «русской весны» на Донбасі, яка тоді охоплювала ще й Харківську і Запорізьку області. Спостерігаючи за синхронною зміною

гасел на ідентичних акціях протесту в ряді східних регіонів, важко було передбачити, які трафарети людям вручать завтра. Спочатку вимоги зводилися до вигуків «Геть київську хунту!», потім з'явився російський слід у гаслі «Україна і Росія навіки!», далі організатори взагалі позбавили себе будь-яких обмежень і закликали «Путін, введи війська!» в ім'я федералізації, а після – і поділу України. Останній заклик дуже сильно пофарбував все, що відбувається у триколоні, на що звернула увагу світова спільнота. Східний сусід різко обмежив згадки про себе у махах, вручивши новий плакат «Янукович – наш президент!». У підсумку, коли мова речівок змінилася мовою сили, на барикадах залишилися неординарні заклики «Геть американських інтервентів!». На індивідуальні питання, чого ж все-таки хочуть мітингувальники, відповіді були однакові – «А чому це Києву можна, а нам ні?».

Нейтральні спостерігачі втратили свою нейтральність, коли проросійські виступи перетворилися на антиукраїнські – зі спалюванням державних прапорів, знищенням інших офіційних символів країни, захопленням держструктур. Нерозуміння трансформувалося у страх, після чого розпочався перший етап відтоку жителів з регіону. Ті ж, хто знав, що зброю з часом видадуть всім і в необмеженій кількості, вивезли своїх дітей першими, переважно в Київ і далі, курорти Росії тоді виглядали не такими перспективними. Контингент протестуючих, що складається з представників малого бізнесу, ринкових функціонерів, безробітних і роззяв, поступово поповнювався сусідськими активістами і гостями зі столиці від небайдужих політичних сил. У підсумку територія вже була, народ зібрався, справа залишалася за адмініструванням всього, що відбувається і пошуком вдалої назви. Унікаючи слів «демократія» і «лібералізм», автори презентували світу дві НАРОДНІ республіки, які швидко обросли органами влади, в яких переважали силові структури.

Феномен «народних республік» став настільки популярним, що породив масу карикатурних інтернет-фейків. Гумору вистачило до першого пострілу. Ця сторона трагедії Сходу України дуже всебічно висвітлена в ЗМІ, коментувати будь-що є зайвим.

Повернемося ж до «республіканському періоду». Де є держава, там є і ідеологія, а ідеологія без віри малоефективна. Зауважимо, що апелювання до православ'я супроводжувало весь рух «ополченців». Не дарма ж знаковим місцем на території біля захопленої у Луганську будівлі СБУ був намет з вівіскою «Свята Русь», а на всіх блок-постах біля трафаретів «Армія Південного Сходу» зводилися іконостаси з десятками лампадок. Мало кому було зрозуміло, від кого рятує ця армія – від хунти, «Правого сектору» або від диявола. Нерідко ополченці називали свою армію православною. До речі, деякі представники духовенства підтримували і підтримують у всіх проявах дії ополчення.

Зрозуміти і проаналізувати всі аспекти того, що відбувається, практично неможливо, тому що багато чого залишається за кадром. Роль

ЗМІ, проект «Новоросія», «рука Заходу», «Боїнг», Крим, АТО – це трагедії маленького регіону великої країни. Якщо подивитися на карту й оцінити масштаб території, яка зараз є зоною протистояння, то ми побачимо, що становище не катастрофічне. Якщо оцінити, які території лежать в колі інтересів рушійних сил конфлікту, то становище здасться жахливим. Мало говоримо про Південь, зосередивши свою увагу на Сході, бо розуміємо, що дестабілізувати Південь України можна лише штучно і досить радикально. Події 2 травня 2014 р. показали, що та ж Одеса пережила і змирилася, не давши себе зламати. Не піддалися на провокації Миколаїв і Херсон, дало відсіч Запоріжжя. Нехай з втратами, але знайшов здоровий глузд Харків. Хитрою рукою на шлях істинний направили Дніпропетровськ.

Висновок з усіх цих епізодів можна оскаржувати, але не слід шукати альтернативну силу людському фактору. Люди дають можливості, кажуть «Так!» або «Ні!», дозволяють і забороняють, тікають і залишаються. «Гради», «Торнадо», ПЗРК і СВД – зброя проти людей, які здатні вирішити, в якій країні жити, яким законам підкорятися. Когось можна налякати вибухом, а хтось цей вибух сприйме як виклик і дасть йому відсіч. Ментально ми все ще чекаємо царя, вождя чи імператора, знімаючи з себе відповідальність за власне життя та його комфорт. Це передалося нам у спадок від громадян тоталітарної держави, це увійшло в науковий обіг у термінах «тоталітарна особистість», «патріархальна і підданська політична культура», це тягне за собою сліпу віру і культивування образу ворога. Але це залишкові явища і стереотипи, вони зникають з появою нової системи цінностей і нового світогляду.

НАУКОВИЙ ДЕБЮТ

Від редакції

Зауважимо, як виникла ідея пропонованого дослідження. На одній з лекцій у рамках навчального курсу з історії України від 1945 р. донині головний редактор цього щорічника, професор Роман Офіцинський націлює студентів-третьоккурсників на вивчення «історії за вікном» і творення історичних джерел за методикою «усної історії». Він наголосив, що переломний в історії України 2014 р. заслуговує глибшого інтересу з боку студентів. Події в Криму і на Донбасі варто негайно вивчати, зокрема, під час підготовки курсових робіт. У жвавій розмові з третьоккурсниками лектор виявив, що рідний брат Вікторії Пилипчук воює на Донбасі. Професор склав орієнтовний питальник для розмови сестри з братом. До праці долучився й однокурсник Юрій Офіцинський, котрий стежить за проблематикою, опрацьовуючи вітчизняну і зарубіжну періодику.

Юрій Офіцинський
(Ужгород),

Вікторія Пилипчук
(Виноградів, Закарпатська область)

УДК 94 (477.6) «2014»

У статті відображено результати усноісторичного дослідження російсько-української війни на Донбасі 2014 р. очима вихідців із Закарпаття – журналіста і військового. Представлено офіційні дані щодо втрат української армії у бойових діях проти російських військових підрозділів. Відображено недоліки інформаційної політики офіційного Києва серед жителів Донбасу та настрої українських вояків. Було використано свідчення журналіста, який пропрацював два місяці в Сєверодонецьку – недалеко від лінії фронту. Okремо подано інтерв'ю, взяте за методом усної історії в солдата Збройних Сил України – безпосереднього учасника бойових дій у межах Луганської області.

**Війна на Донбасі 2014 року:
спроба усноісторичного
дослідження**

Ключові слова: війна на Донбасі, бойові дії, інформаційна війна.

Видатний український письменник Максим Рильський вважав: «Хто не знає свого минулого, той не вартий майбутнього». І справді, все, що відбувається сьогодні, одразу стає історією, без знання якої не побудувати успішну країну. На жаль, тепер

ми відчуваємо наслідки як недалекоглядної політики перших керівників незалежної України, так і невивчених уроків минулого наших земель. Саме події 2014 р. – криваві протистояння під час Євромайдану, окупація й анексія Криму, війна на Донбасі – сконцентрували в собі результати всіх помилок і прорахунків влади як політичного й військового, так і націєтворчого характеру.

Добре відомо, що «кожна війна, попри найвищі мотиви, в ім'я яких вона ведеться, приносить незчисленні страждання, смерть, спустошення і жорстокий автоматизм винищення людиною собі подібних»¹.

Антитерористична операція українських військ і правоохоронних відомств у Донецькій і Луганській областях України проти підтримуваних Росією бойовиків-сепаратистів уже із самого початку стала війною проти регулярних російських військових підрозділів. Бойові дії тривають і до сьогодні, їм не видно кінця. Від початку антитерористичної операції 13 квітня до 7 вересня проведено три хвили мобілізацій до Збройних Сил України, а у 2015 р. планується здійснити ще три: у січні, квітні, червні². За офіційними даними станом на 11 листопада 2014 р., загальна кількість загиблих військовослужбовців у зоні АТО становила 1052, поранених – 4079 осіб³. Спираючись на щоденні повідомлення Інформаційно-аналітичного центру РНБО, можна стверджувати, що станом на 22 грудня 2014 р. під час бойових дій на Донбасі щонайменше загинуло 2026 українських солдатів і поранено 7038.

Ведучи збройну боротьбу з бойовиками в Донецькій та Луганській областях, Україна протистоїть Росії й у ЗМІ. Інформаційна війна диктує свої правила, іноді нелегко відрізнити правдиві факти від вигаданих. Тому саме очевидці й учасники подій на Донбасі, які не залишають байдужими кожного свідомого українця, можуть і повинні передати всю правду сьогодення, щоб прикрі помилки минулого більше не повторювалися у майбутньому.

Цікавими враженнями поділився в інтерв'ю Ярослав Галас – закарпатський журналіст, власний кореспондент газет «Факти» і «Дзеркало тижня», котрий пропрацював два місяці у Сєверодонецьку⁴. Там він очолював департамент масових комунікацій і зв'язків з громадськістю Луганської обласної державної адміністрації. Щодо настроїв, що панують у місті, Я. Галас зазначив: «У Сєверодонецьку приблизно 40 % людей нор-

¹ Яковенко Н. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII ст. – К., 1997. – С. 191.

² Олександр Турчинов. На 2015 рік заплановано проведення трьох хвиль мобілізації // www.rnbo.gov.ua. – 2014. – 20 грудня.

³ Оперативна інформація Інформаційно-аналітичного центру РНБОУ // www.rnbo.gov.ua. – 2014. – 11 листопада.

⁴ Каралкіна Н. Ярослав Галас про луганський Донбас: «Інтелігентність там сприймається як вияв слабкості» // mediacenter.uz.ua. – 2014. – 18 грудня.

мально ставляться до України – інші або не сприймають, або сепаратисти». Він не виключає, що місцеві розголошують координати українських військових. Журналіст додав: «До самої армії там немає негативного ставлення – погано сприймають Нацгвардію, добровольців, Правий сектор... Місцевим втовкмачили в голову, що Правий сектор і Нацгвардія – це націоналісти, отже, для них – вороги номер один».

Ярослав Галас твердо переконаний, що треба протистояти Росії в інформаційній війні на Донбасі, адже місцеві жителі на проукраїнське – досі в інформаційному голодуванні, зате ситі проросійським. На Луганщині колишнє обласне телебачення нині транслює московські телеканали. Місцеві можуть брати інформацію з Інтернету, але там Мережа не має настільки потужного впливу. Українські телеканали можна дивитися через супутникові антени, але їх там мало хто має – не заведено встановлювати. Є змога транслювати центральні телеканали України, але чомусь не видно жодних кроків. «На тому боці ми повністю програємо інформаційну війну, – відзначив Я. Галас. – Таке враження, що Київ або не розуміє важливості цього, або, найімовірніше, йому начхати на те, що відбувається». Щодо самих українських ЗМІ, то журналіст радить критично сприймати їхні новини. Бо там війна, а не антитерористична операція.

На Донбасі дуже добре себе показали 128-ма гірсько-піхотна бригада із Закарпаття і 80-та аеромобільна зі Львова. «Місцеве населення їх цілком нормально сприймає, – сказав журналіст, – вони добре воюють, на відміну від деяких добровольчих батальйонів (не конкретизуватиму), які часто займаються речами, що дискредитують і їх, і владу (як місцеву, так і центральну), та й Україну загалом». Не можна відмовлятися від своїх територій. Якщо люди вороже налаштовані, варто ділом показувати, що робиться для них. Адже відступимо – сепаратисти підуть далі.

Цінними для змалювання правдивої картини бойових дій є свідчення самих солдатів. Після двомісячного перебування в гарячій точці повернувся додому на Закарпаття у вересні 2014 р. професійний військовий, командир гармати Іван Пилипчук. Він народився 9 березня 1981 р. і проживає в с. Мала Копаня Виноградівського району. Має середню освіту, одружений. Разом із дружиною Олесєю виховують двох доньок: Валерію, 12 років, і Магдалину, 1,5 року.

Старший сержант Іван Пилипчук уже 13 років на службі. Тривалий час проходив її в рідній місцевості. Але військову частину у Виноградіві розформували два роки. Його перевели служити в Ужгород, звідки у липні 2014 р. відправили в Донбас. Пробувши від середини вересня близько місяця вдома, він знову вирушив у зону АТО.

Пропоноване інтерв'ю з І. Пилипчуком типологічно є напівструктурованим (фокусованим)¹. Тобто воно складається з тематичних блоків і

¹ Пастушенко Т. Метод усної історії та усноісторичні дослідження в Україні // Історія України. – 2010. – № 17-18 (травень). – С. 10-15.

містить перелік обов'язкових аспектів. Передусім зосереджено увагу на одній життєвій ситуації з метою якомога більше довідатися про це в інформанта.

«До місцевого населення ставились з повагою, як до українського народу. Який би він не був, але він наш, український»

Інтерв'ю з: Пилипчуком Іваном Івановичем, 1981 р. н., с. Мала Копаня Виноградівського району Закарпатської області.

Інтерв'юер: Пилипчук Вікторія Іванівна, студентка III курсу історичного факультету УжНУ.

Транскрипція: Пилипчук Вікторія Іванівна.

Вид інтерв'ю: аудіоінтерв'ю.

Місце проведення інтерв'ю: вдома учасника АТО – с. Мала Копаня Виноградівського району Закарпатської області.

Дата проведення інтерв'ю: 25 жовтня 2014 р.

Присутні: Вікторія Пилипчук, Іван Пилипчук.

Вікторія Пилипчук (далі – В. П.): Яка причина твоєї участі у війні: добровільна, мобілізація, згідно з наказом?

Іван Пилипчук (далі – І. П.): Згідно з наказом.

В. П.: Де, коли, як здійснювалася функціональна підготовка до виконання запланованої місії?

І. П.: Ужгородський полігон, червень-липень 2014 р. Проводив інструктаж заступник міністра оборони України генерал-лейтенант Лакота.

В. П.: Яким був маршрут до зони бойових дій: за чий рахунок, як і з ким добиралися?

І. П.: За рахунок держави, ешелоном, 134 особи.

В. П.: Якою була твоя посада і функції у зоні бойових дій?

І. П.: Помічник гранатометника та командир гармати.

В. П.: Де і скільки ти перебував у зоні бойових дій?

І. П.: Перебував із 23 липня до 15 вересня 2014 р. в Луганській області у селах Біле, Георгіївка, Щастя та багатьох інших населених пунктах, в яких перебували декілька днів.

В. П.: Яким було озброєння та екіпірування: індивідуальне і підрозділу?

І. П.: Бронежилет, автомат АКС-74, каска, самохідно-артилерійська установка 2С3М, міни, міномети, протитанкові пушки, гармати Д-30, танки «Булат», Т-72, БТР-80, БМП-2, БМ-21 («Град»).

В. П.: Якою була специфіка поставлених бойових завдань: блок-пост, рейд, тил, на лінії вогню, ротація?

І. П.: Блок-пост, на лінії вогню.

В. П.: Якими були особливості побуту, харчування, гігієни, тилового забезпечення?

- І. П.:** Їжею були добре забезпечені (тушонки, консерви, гречка, рис, сардини...). Три рази на тиждень – літній душ.
- В. П.:** Яким було ставлення українських солдатів до місцевого населення зони бойових дій?
- І. П.:** До місцевого населення ставились з повагою, як до українського народу. Який би він не був, але він наш, український.
- В. П.:** Яким було ставлення місцевого населення до України, її влади, армії?
- І. П.:** Ставились по-різному. Менша частина за Росію.
- В. П.:** Якими є настрої населення Донбасу щодо Росії, ЛНР, ДНР та їх представників?
- І. П.:** Ніхто не хоче автономії, народ хоче спокою, бо всі надивились жахиття, яке там відбувається.
- В. П.:** Яким є твоє враження про життєвий рівень населення конкретних поселень Донбасу?
- І. П.:** Населення Донбасу живе в гірших умовах, ніж ми. Вони звикли до такого способу життя.
- В. П.:** Якою є самоорганізація та виживання місцевого населення в умовах війни?
- І. П.:** Там кожен сам за себе, переховувались у підвалах. Траплялося, що місцеве ополчення виступало проти нас і проти сепаратистів – самі за себе.
- В. П.:** Чи були якісь яскраві моменти служби чи бойових дій: курйозні пригоди, військові подвиги і т. д.?
- І. П.:** Конкретних дат не пам'ятаю, але в перший день нашого перебування нас обстріляли на блок-посту.
- В. П.:** Чи були матеріальні та людські втрати у твоєму підрозділі?
- І. П.:** Всі, хто перебував зі мною, залишилися, на щастя, живими. Троє чоловік мали легкі поранення.
- В. П.:** Чи мала місце асоціальна (протиправна) поведінка учасників війни з обох боків, а також пересічного населення: крадіжки, розбої, бійки, вбивства тощо?
- І. П.:** З нашої сторони не було. Подібні випадки були зі сторони ворога. Забирали все – гроші, машини – від місцевого населення.
- В. П.:** Можеш назвати приклади компетентності чи некомпетентності різних управлінських ланок у зоні бойових дій?
- І. П.:** Ті, що перебували зі мною, були компетентними у своїй справі.
- В. П.:** Яким був зворотній маршрут додому?
- І. П.:** Їхали трьома автобусами, які мали свій маршрут. Наш автобус – «Луганськ – Ужгород», далі – за свій кошт. Автобуси за спецзамовленням – допомога волонтерів.
- В. П.:** Як змінилися твої погляди на життя, роботу, людей внаслідок участі у військових діях?

I. П.: Перша реакція – шок, страх за свою сім'ю, своє життя. Реальних змін не відбулося, а те, що влада нас не рахує за людей, стало очевидним (стопроцентний факт), в чому я остаточно переконався.

...Війна довго не триватиме, бо скоро не буде кому воювати з боку ворога, якщо їм на допомогу не придуть російські війська.

РЕЗЮМЕ | SUMMARY

ВОЙНА НА ДОНБАССЕ 2014 ГОДА: ПОПЫТКА УСНОИСТОРИЧЕСКОГО ИССЛЕДОВАНИЯ

Официнский Ю.Р. (Ужгород)
Пилипчук В.И. (Виноградив,
Закарпатская область)

В этой статье отражены результаты усноисторического исследования российско-украинской войны на Донбассе 2014 года глазами выходцев из Закарпатья – журналиста и военного. Представлены официальные данные потерь украинской армии в боевых действиях против российских военных подразделений. Отражены недостатки информационной политики официального Киева среди жителей Донбасса и настроения украинских воинов. Было использовано свидетельство журналиста, проработавшего два месяца в Северодонцке – недалеко от линии фронта. Отдельно представлены интервью, взятое по методу устной истории в солдата Вооруженных Сил Украины – непосредственного участника боевых действий в пределах Луганской области.

Ключевые слова: война на Донбассе, боевые действия, информационная война.

THE WAR IN DONBAS IN 2014: AN ATTEMPT OF ORAL HISTORY RESEARCH

Yuriy Ofitsynskyy (Uzhhorod),
Viktoriya Pylypchuk (Vynohradiv,
Transcarpathian Region)

This article shows the results of oral history research of Russo-Ukrainian war in Donbas in 2014 through the experience of native Transcarpathians – a journalist and a soldier. There are presented the official data concerning loses of Ukrainian army in the warfare against Russian troops. The study reflects the drawbacks of official government's media policy among the residents of Donbas and the feelings of Ukrainian soldiers. There are used the testimonies of a journalist who has been working for two months in the city of Severodonetsk – not far from the front line. There is separately presented an interview which was performed according to the method of oral history. The interviewee is a soldier of the Armed Forces of Ukraine who is the direct participant of the warfare within Luhansk Region.

Key words: war in Donbas, warfare, informational war.

ПРО АВТОРІВ

Ірха Катерина Олександрівна – кандидат політичних наук, старший викладач кафедри політології та міжнародних відносин Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля (м. Сєверодонецьк).

Електронна поштова адреса: irha_k@mail.ru

Коцан Василь Васильович – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України УжНУ.

Електронна поштова адреса: vasilkotsan@mail.ru

Леньо Павло Юрійович – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України УжНУ.

Електронна поштова адреса: mobylep@ukr.net

Міщанин Василь Васильович – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України УжНУ.

Електронна поштова адреса: mistschanyn@mail.ru

Офіцинський Роман Андрійович – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії України.

Електронна поштова адреса: ofitsynsky@gmail.com

Офіцинський Юрій Романович – студент 3-го курсу історичного факультету УжНУ.

Електронна поштова адреса: ofitsynskyu.yuriy@gmail.com

Пилипчук Вікторія Іванівна – студентка 3-го курсу історичного факультету УжНУ.

Попович Тетяна Юріївна – старший лаборант, викладач кафедри історії України УжНУ.

Електронна поштова адреса: kaf.ist.ukr.uzhnu@mail.ru

Радченко Наталія Миколаївна – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Ужгородського національного університету.

Електронна поштова адреса: nataradchenko117@ukr.net

Росул Тетяна Іванівна – кандидат мистецтвознавства, доцент кафедри історії України, заступник декана історичного факультету УжНУ з виховної роботи.

Електронна поштова адреса: tirosul@mail.ru

Скиба Іванна Іванівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України УжНУ.

Електронна поштова адреса: ivankababinec@ukr.net

Славик Юрій Володимирович – аспірант кафедри історії України УжНУ.

Електронна поштова адреса: iurii_slavik@ukr.net

Тодоров Ігор Ярославович – доктор історичних наук, професор кафедри країнознавства УжНУ.

Електронна поштова адреса: igor.todorov@gmail.com

Тодорова Наталія Юріївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри прикладної лінгвістики УжНУ.

Електронна поштова адреса: nutodorova@hotmail.com

Ферков Оксана Василівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України УжНУ.

Електронна поштова адреса: okszana.ferko@facebook.com

Худіш Павло Миколайович – аспірант кафедри історії України УжНУ.

Електронна поштова адреса: paveldomanince@gmail.com

ДЛЯ АВТОРІВ

Третій випуск наукового щорічника «Тисячоліття-Millennia» сформуємо до 1 грудня 2015 р. Потрібно подати вартісну і підсумкову в річному вимірі статтю, результати котрої ще ніде не оприлюднювалися. Також стаття має відповідати таким вимогам:

1) у правому верхньому куті – ім'я та прізвище автора, нижче по центру – назва статті;

2) УДК для статті є обов'язковим;

3) анотація українською мовою (4-5 рядків курсивом) і ключові слова вміщуються на початку статті;

4) у вступі необхідно розкрити актуальність проблеми, здійснити огляд літератури за темою дослідження і зазначити мету наукової статті;

5) покликання на джерела оформляються у вигляді прикінцевих позатекстових приміток (з наскрізною нумерацією);

6) після прикінцевих позатекстових приміток додається анотація російською та англійською мовами: по центру – слово РЕЗЮМЕ / SUMMARY, з правого боку – ім'я та прізвище автора, нижче – назва статті й текст (ідентичний з українською анотацією);

7) текст статті потрібно ретельно відредагувати і вичитати.

Обсяг наукової статті – не більше 16 сторінок форматом А4 (разом з бібліографією), MS Word, шрифт Times New Roman, 14 кеглем з інтервалом 1. Таблиці та ілюстрації подаються (за необхідності) окремими файлами з розширенням *.jpg або *.tiff (розмірність – 200 dpi), у якісному виконанні, а підписи до ілюстрацій – окремим списком у тексті після анотації.

Файли іменуються українськими літерами за прізвищем автора, наприклад, Штерр.doc, і надсилаються на електронні адреси: shterrdiana@ukr.net (відповідальний секретар Штерр Д.І.); ofitsynsky@gmail.com (головний редактор Офіцинський Р.А.). У темі листа зазначити Millennia-3.

Редколегія повертає авторам наукові статті, що не відповідають наведеним вимогам, без додаткового рецензування.

ЗМІСТ

ВІД РЕДАКЦІЇ

Ким є нині історик? _____ 3

ДИСКУСІЯ

Революція гідності в Україні: здобутки і прорахунки.

Круглий стіл на історичному факультеті УжНУ 21 листопада 2014 р.

Записала К.П. Петрова _____ 5

ДОСЛІДЖЕННЯ

Коцан В. В. Традиційні головні убори у весільній обрядовості
Закарпаття (XIX – перша половина XX ст.) _____ 16

Леньо П. Ю. Вода у традиційній медицині українців Закарпаття ___ 29

Міщанин В. В. Кордони й адміністративний поділ
Закарпатської України (1944-1946) _____ 34

Офіцинський Р. А. Перша світова війна на Закарпатті _____ 50

Радченко Н. М. Видання Центрального статистичного комітету
Російської імперії як джерело з вивчення історії розвитку
кредитних установ України (1866–1918) _____ 68

Радченко Н. М. До питання українсько-російської кризи
2013-2014 рр. _____ 75

Росул Т. І. Діяльність музично-драматичного товариства «Боян»
в Ужгороді (за матеріалами тогочасної періодики) _____ 78

Скиба І. І. Українсько-угорський договір про основи добросусідства
і співробітництва: ратифікація парламентом Угорщини _____ 85

Славік Ю. В., Худіш П. М. Проблемні питання Другої світової війни
в історичній пам'яті українців та угорців Закарпаття _____ 91

Тодоров І.Я., Тодорова Н.Ю. Ціннісні орієнтації мешканців
Донеччини в контексті конфлікту на Сході України _____ 98

Ферков О. В. Тиводар Легоцький про греко-католиків
Березької жупи _____ 107

ОГЛЯДИ, РЕЦЕНЗІЇ, ВІДГУКИ

Офіцинський Р. А. Чотири відгуки на дисертації 1997-2014 рр. ___ 114

Скиба І. І. Актуальна книга про Карпатську Україну:

Kárpáti Ukrajna: Vereckétől Husztig. Egy konfliktustörténet nemzeti olvasatai / Szerkesztette: Fedinec Csilla. – Pozsony:

Kalligram Kiadó, 2014. – 368 o. _____ 136

ЛІТОПИСНІ СТОРІНКИ

Попович Т. Ю. Хроніка кафедри історії України Ужгородського національного університету за 2014 рік _____ 138

Офіцинський Ю. Р. Щоденник архівно-музейної практики студентів історичного факультету Ужгородського національного університету _____ 143

НАУКОВО-ПОПУЛЯРНІ НАРИСИ

Ірха К. О. Проблеми стереотипізації в українському націобілдінгу: регіональний аспект _____ 151

НАУКОВИЙ ДЕБЮТ

Офіцинський Ю. Р., Пилипчук В. І. Війна на Донбасі 2014 року: спроба усноісторичного дослідження _____ 158

ПРО АВТОРІВ _____ 164

ДЛЯ АВТОРІВ _____ 165

Наукове видання

ТИСЯЧОЛІТТЯ – MILLENNIA

Науковий щорічник

Випуск 2

*Редакція публікує матеріали, не завжди поділяючи погляди їх авторів.
За зміст публікацій, достовірність фактів, цитат, дат тощо
відповідає автор.*

Головний редактор Роман Офіцинський

Редактор Андрій Ребрик
Художньо-технічна редакція Івана Ребрика

Підписано до друку 30.01.2015.
Формат 60x84/16. Гарнітура Arial
Облік.-вид. арк. 10,4. Наклад 350 прим.
Замовлення № 4.

МПП «Гражда»
Свідоцтво про державну реєстрацію видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції.
Серія 3т № 22 від 1 вересня 2005 року.
88000, м. Ужгород, вул. Орлина, 1, т./факс (0312) 61-51-81

T44 Тисячоліття – Millennium: Науковий щорічник. Випуск 2. 2014 рік /
Редколегія: Данилюк Д. Д., Жулканич Н. М., Задорожний В. Є., Капі-
тан Л. І., Офіцинський Р. А. (головний редактор), Сухий О., Федака С. Д.,
Фенич В. І., Штерр Д. І. – Ужгород: Гражда, 2015. – 168 с.

ISBN 978-966-176-126-0

У щорічнику висвітлено поважні здобутки за 2014 рік винятково тих,
хто тісно пов'язаний з кафедрою історії України УжНУ або науково-пе-
дагогічною діяльністю (професори, доценти, викладачі, лаборанти), або
спеціалізацією і навчанням – бакалаври, магістри (спеціалісти), аспіран-
ти, здобувачі, докторанти.

ББК ТЗ (4 Укр) я54 УДК 94 (477) (063)